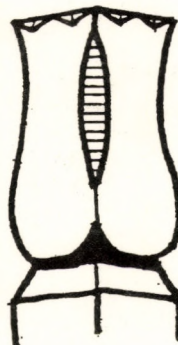
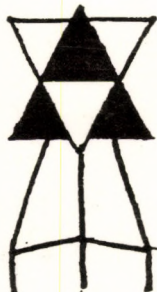

MAGYAR SZEMLE

MOLNÁR ATTILA J. S. MILL SZABADSÁGFOGALMÁRÓL; ÁLLAN-
DÓSÁG ÉS VÁLTOZÁS — OBERFRANK FERENC; SCHMIDT MÁRIA: A
MAGYAR TÁRSADALOM A DIKTATÚRÁK ALATT; RÁSZLAI TIBOR-
VÁCZI GÁBOR: A KORAI KERESZTÉNYSÉG MINT ZSIDÓ SZEKTA;
HAMVAS BÉLA BARTÓK BÉLÁRÓL (1946); PECZE FERENC: AZ ELSZA-
KÍTOTT NEMZETTESTEK ÉS A DUNATÁJI ÁLLAMOK ALKOT-
MÁNYAI; SZALAY KÁROLY: EGY ÁRPÁD-KORI MAGYAR SZATIRIKUS

SZERKESZTŐI ÜZENETEK:

Új címünk: 1067 Budapest, Eötvös utca 24 I. emelet 10. Telefon/fax: 111-6477.

KÉRJÜK OLVASÓINKAT, hogy amennyiben elő kívánnak fizetni lapunkra, vagy előfizetésüket megújítják, ezt a lapban található előfizetési szelvény felhasználásával tegyék, és ne a Postán keresztül.

SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRÁK: KODOLÁNYI GYULA: csütörtök: 12-13 óráig; CZAKÓ GÁBOR: kedd: 11-12 óráig; MÁRTON GYÖNGYVÉR: hétfő: 12-14 óráig.

MAGYAR SZEMLE-EST A MŰCSARNOK FOLYÓIRATKLUBJÁBAN (Budapest, Hősök tere), 1995. szeptember 28-án 18 órakor. Vendégünk: SCHMIDT MÁRIA történész, aki e számunkban megjelent, *A magyar társadalom a diktatúrák alatt* című cikke alapján tart előadást. Minden érdeklődőt szeretettel várunk!

A MAGYAR SZEMLE ALAPÍTVÁNY SZÁMLASZÁMA: MNB 218 98316; 512 033 203 9. Az Alapítvány támogatására befizetett összegek az APEH engedélye alapján az adóalapból levonhatók.

A FOLYÓIRAT MEGJELENÉSÉT A BATTHYÁNY LAJOS ALAPÍTVÁNY TÁMOGATJA.

A Magyar Szemle Alapítvány igazgatósága:

ANTALL GYÖRGY ANDRÁS, DR. BALOGH JÁNOS, BOD PÉTER ÁKOS, CZAKÓ GÁBOR, GRANASZTÓI GYÖRGY (elnök), JESZENSZKY GÉZA, KODOLÁNYI GYULA, MAGYAR PÉTER, SZABADOS GYÖRGY

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: KODOLÁNYI GYULA

Szerkesztőbizottság: BORBÁNDI GYULA, CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ,
KINDLER JÓZSEF, MELLÁR TAMÁS, MOLNÁR GUSZTÁV,
SZABADOS GYÖRGY, SZŐCS GÉZA, DR. VARGA CSABA

Szerkesztőség: BANGA FERENC, CZAKÓ GÁBOR,
IZINGER ANNA, MAGYAR BERTALAN, MÁRTON GYÖNGYVÉR, VÁCZI GÁBOR
Szerkesztőségi titkár: ARANY EMILIA

ÚJ FOLYAM IV. 9. SZÁM	BUDAPEST	1995. SZEPTEMBER
OBERFRANK FERENC	GONDOLATOK A RENDSZER VÁLTOZÁSÁRÓL	899
MOLNÁR ATTILA	„SIKERŰKBEN MEGLELTÉK BŰNTETÉSÜKET”	904
SCHMIDT MÁRIA	A MAGYAR TÁRSADALOM A DIKTATÚRÁK ALATT	928
RÁSZLAI TIBOR	A KORAI KERESZTÉNYSÉG MINT ZSIDÓ SZEKTA (VÁCZI GÁBOR INTERJÚJA)	942
DOBÓ ANDOR PÁNCZÉL TIVADAR	INTERJÚK A DUNA TV ESTI KÉRDÉS C. MŰSORÁBÓL	950
TAMÁS ANNA-MÁRIA	AZ ALSÓCSERNÁTONI KOPJAFÁK MOTÍVUMAI	957
PECZE FERENC	HATÁRON TÚLI NEMZETRÉSZEK ÉS A DUNATÁJI ÁLLAMOK ALKOTMÁNYAI	964
KOVACSICS JÓZSEF	INFORMÁCIÓROBBANÁS, VAGY VÁLSÁG A KÖZIGAZGATÁSBAN	974
SZALAY KÁROLY	AZ ELSŐ, ÁRPÁD-KORI MAGYAR SZATIRIKUS	981
HAMVAS BÉLA	BARTÓK (SZABADOS GYÖRGY BEVEZETŐJÉVEL)	991
PETHŐ TIBOR	ÁGYÚK RAJZOLJÁK A BALKÁN TÉRKÉPÉT	997

SZÁMUNK SZERZŐI

HAMVAS BÉLA (1897-1968): író, gondolkodó. Prózája, művelődés- és filozófiatörténeti művei az egyetemes magyar kultúra kimagasló alakjává teszik.

KOVACSICS JÓZSEF (1919, Vasszentmihály): statisztikus, informatikus, a jogtudományok doktora. Kutatási területei: államigazgatási statisztika, közigazgatási informatika. 1957-től a pécsi egyetem, 1959-től az ELTE tanszékvezető tanára. A Nemzetközi Statisztikai Intézet, a Nemzetközi Népesedéstudományi Unió, a Párizsi Statisztikai Társaság, az MTA Demográfiai Bizottság tagja, a Jogi Informatikai Társaság elnöke.

MOLNÁR ATTILA (1961, Kaposvár): elmélet-történész, az ELTE Szociológiai Intézetének oktatója. A vallás és politika kapcsolatával, valamint a szociológia-elméletek történetével foglalkozik. Önálló kötete *A „protestáns etika” Magyarországon* (1989).

PECZE FERENC (1922, Péterréve): akadémiai doktor (1974), külföldi tudományos társulatok tagja. Szakterületei: a közép-európai országok parlamenti jogtörténete, egyetem-történet. Több szakmai tanulmány-sorozat, gyűjteményes kiadvány szerkesztője, itthon és külföldön több mint 300 tanulmánya jelent meg. Számos előadást tartott a magyar jogtörténetről európai egyetemeken.

PETHŐ TIBOR (1918, Budapest): az édesapja, PETHŐ SÁNDOR által alapított *Magyar Nemzet* szerkesztőbizottságának elnöke, lapunk külpolitikai szemleírója.

RÁSZLAI TIBOR (1949): művelődéstörténész.

SCHMIDT MÁRIA: történész. Szakterülete a magyar zsidóság 20. századi története és a legújabbkori magyar történelem főbb kérdései.

SZABADOS GYÖRGY (1939, Budapest): zeneszerző, zongoraművész, a *Magyar Szemle* szerkesztőbizottságának tagja. San Sebastian-i Fesztivál szabad zenei nagydíja (1972); Liszt Ferenc-díj (1983).

SZALAY KÁROLY (1929, Kecskemét): író, irodalomtörténész. 1951-ben végzett a Pázmány Péter Tudományegyetem francia-magyar-történelem szakán. Csepelen tanító, a Szépirodalmi és a Magvető kiadók szerkesztője. 1993-tól a TV Szórakoztató Műsorok Stúdiójának vezetője. Az irodalomtudományok kandidátusa (1962); Gábor Andor-díj (1988).

TAMÁS ANNA-MÁRIA (1968, Nagyborosnyó [Háromszék, Románia]): tanítónő. Tanulmányait Rétyen, Sepsiszentgyörgyön és a budapesti Tanítóképző Főiskolán végezte. Jelenleg az ELTE magyar szakos hallgatója.

VÁCZI GÁBOR (1962, Budapest): újságíró, a *Magyar Szemle* munkatársa. A Pázmány Péter Hittudományi akadémián végzett.

E SZÁMUNK ILLUSZTRÁCIÓI Tamás Anna-Mária: *Az alsócernátoni kopjafák motívumai* című cikkét kísérik. A rajzokat TAMÁS SÁNDOR készítette.

ÁLLANDÓSÁG ÉS VÁLTOZÁS
A Magyar Szemle körkérdése. X.

GONDOLATOK
A RENDSZER VÁLTOZÁSÁRÓL...

VÉLEMÉNYEM SZERINT az, ami Magyarországon, a térségben és a világban zajlik, az *változás*, amiből sokat kifejez az a szó, hogy rendszerváltozás. Ugyanakkor a rendszerváltás kifejezést csak akkor lehetne alkalmazni, ha lehetőség volna az elnyűtt régi rendszert levetni, és átbújni az előkészített új rendszerbe. Ezt azonban szerencsére nem lehet(ett) megtenni, ezért nem is tartom megfelelőnek a kifejezést. A változás tovább folyik és még senki nem lehet biztos kimenetelében.

A *változás* szó számomra azt is sugallja, hogy abban a személynek, az egyénnek viszonylag kevés a kezdeményezési lehetősége. Valójában az alkalmazkodásra van módja, sőt: nincs is más választása. A választási lehetőségünk az alkalmazkodás mikéntjében van. Ez emel fel, vagy aláz meg bennünket s a bennünk bízókat.

A *váltás* látszólag több teret nyit az emberi kezdeményezésnek. Sokan, akik elől kevésbé volt elrejtve a valóság, idejekorán felismerték: ha nem készítik elő megfelelően a *rendszer váltását*, akkor az elkerülhetetlenül bekövetkező változások hátrányukra lesznek. Ők talán ezért részesítik előnyben az utóbbi kifejezést. Természetesen akadnak, akik csak elterjedtsége és egyszerűbb kimondhatósága miatt szoktak rá a rendszerváltás szó használatára.

Ez a változási folyamat megkülönböztet bennünket egymástól, és nem csak politikai alapon. Megkülönböztet aszerint, hogy várjuk-e vagy sem ezt a változást, hogy mikor ébredtünk rá, hogy be fog következni. Eltérünk egymástól abban, hogy miként készültünk rá és próbáltunk alkalmazkodni a gyorsuló folyamatokhoz. Különbözünk egymástól abban is, hogy a politikai rendszerváltozás csúcspontján, az első szabad választást követően milyen indítékokból, milyen döntéseket hoztunk saját életünkre nézve. Különbözünk abban is, hogy miként változott a kapcsolatunk 1990 közepe után a valósággal, az emberekkel, a családdal, a barátokkal és egymással. Ugyanakkor éppen az előbbi okokból hasonlítunk is. Hisz legalább annyira jellemző az a változásra, hogy hasonlóak leszünk és azt vállalhatjuk is anélkül, hogy mások és saját kárunkra lennénk vele. Legalábbis én ebben bízom.

Az általam megélt változási folyamat most csak töredékesen foglalható szavakba. Ezért engedtessek meg, hogy önkényesen kiemeljek néhány, számomra fontos mozzanatot.

A NYOLCVANAS ÉVEK KEZDETÉN, ANDROPOV Szovjetunióbeli hatalomra kerülésekor tudatosodott bennem, hogy közeledik a változások ideje. Úgy éreztem, meg kell kezdeni a felkészülést a magyarországi változásokra, a reformokra, képesnek kell lenni a várható összeomlást követő új betöltésére. Nem tartottam volna elfogadhatónak, hogy ismét *ugyanazok* vegyék kezükbe a kezdeményezést.

Kezdetben a felkészülést elsősorban szelleminek képzeltem, amihez társak kellene. Tájékozódni kezdtem. Ekkor már rendelkezésre álltak szamizdatok, de amit azokban olvastam, nem tűntek fel előttem különösebben vonzónak. Részben azért, mert a stílusukat rokonnak találtam a *másik* oldaléval, másrészt tartalmilag nem éreztem elég konstruktívnek, a javasolt eszközrendszert hol idegennek, hol túl radikálisnak találtam. A hetvenes évek elejétől hozzájutottam Nyugaton megjelent, kommunistaellenes kiadványokhoz. Ezek is vesztettek relevanciájukból előttem, a változás lehetőségének feltűnésével. A háború előtti rendszert a piaristáknál (ahová a hetvenes évek derekán jártam) is kritikusan mutatták be, és családom meghatározó tagjai nemkülönben. Így kezdettől fogva az volt a meggyőződése, hogy a nemzeti felemelkedést szolgáló előkészületek originális gondolkodást és szerveződést igényelnek. Úgy észleltem, hogy hagyományos baráti körömben csak kevesen érzik úgy, hogy a történelem jelet adott számunkra. Ebben az időben kerültem kapcsolatba a régi *Mozgó Világ* műhelyével, s bennük éreztem a legérzékenyebb partnert. A felkészülés végül nagyon lassú lett és fokozatos, de ezen a szálon jutottam el a nyolcvanas évek második felében a Magyar Demokrata Fórumhoz.

Piarista diákként és a közeli templom közösségi életének résztvevőjeként megtapasztalhattam, hogy a vallásos emberek közösségként nem érzékelték a változás előszeleiből úgyszólván semmit.

Később, egyetemi hallgatóként annál fontosabb tapasztalatokat szereztem. Például, hogy bármilyen határozottan és kemény szókimondással kritizáltuk is néhányan a fennálló viszonyokat, kétségbe vonva a politikai gazdaságtan, a filozófia és az etika szemináriumokon az ún. alaptételeket is, a válasz meglehetősen visszafogott volt, és engem többször ért négyszemközt a meglepetés, amikor is a vizsgáztató, elismeréssel szólva bátor, kritikus magatartásomról, megkérdezte, nincs-e kedvem belépni a pártba, hiszen ott éppen ilyenekre lenne szükség. 1980-ban még nem értettem a vizsgáztatómat. 1988-ban már tudtam, hogy mások is készültek a változásokra. Másképpen. Én akkor naivul, tele illúziókkal társakat kerestem és építkezni szerettem volna. Abban reménykedtem, a rombolás elkerülhető, a rombolást elvégzi a történelem.

Az egyetemen szereztem tapasztalatokat valamiről, ami aztán 1987 után sokszor eszembe jutott. Ugyanis a minisztérium kezdeményezésére, az egyetem vezetésének közreműködésével, oktató-

si reformot kívántak bevezetni a Semmelweis Orvostudományi Egyetemen. Mi, hallgatók, erről először az oktatóktól, professzorainktól értesültünk, akik nagyon rossz véleménnyel voltak a tervezetről. Megismerve az elképzeléseket, magunk is arra a következtetésre jutottunk, hogy a trimeszter és a fontos elméleti tárgyak rovására bevezetni tervezett látszólagos hangsúlyeltolódás a gyakorlati képzés irányába számunkra nem elfogadható. Azt sem kívánom eltagadni, hogy kimondva-kimondatlanul sokan alkalomnak is éreztük ezt általános elégedetlenségünk kifejezésére és becsületünk foltját is le kívántuk mosni, amely akkor esett, amikor az emlékezetes BEFÖT*-ülést az orvosegyetemről odavezényelt, előre beültetett KISZ-tagokkal hiúsították meg. Alaposan felkészültünk annak bizonyítására, hogy miért rossz a reformelképzelés. Közvélemény-kutatást is végeztünk évfolyamunk hallgatói között, amely elsöprő többséggel igazolta álláspontunkat. Eközben az oktatók többsége ugyancsak a reform ellen beszélt az előadásokon, gyakorlatokon. Csak egy jól elhatárolható kisebbség védte, vagy hallgatott. A csúcspontot az évfolyamülés jelentette, ahol az egyetemi és kari vezetéssel szemben megjelent az évfolyamunk nagy része, valamint a professzori és oktatói gárda is. Utóbbiakról naivan azt hittük, hogy jelenlétük szembenállást is jelez. A reform mellett érvelő egyetemi vezető előadásában, meglehetősen provokatív módon, a diákságot lekezelően szólalt fel. Ezután, és látván az oktatók, világhírű professzorok teljes passzívítását, sorra jelentkeztek szólásra évfolyamunk hallgatói, köztük magam is, és mondtuk el, miért tartjuk károsnak, megalapozatlannak és kontraproduktívnek a tervezetet.

ATANÁRAINK HALLGATTAK. Nem állhattam meg, hogy emlékeztessem őket az órákon hangoztatott véleményükre, kérve, hogy legalább egy valaki álljon ki, és szóljon pár szót. Végre egyvalaki fel is állt, és arra kérte az egyetem vezetését, fontolja meg azt, hogy az általa is oktatott tárgynak a tervezettnél több oktatási időt adjon.

Az egyetem vezetése is láthatóan megosztott volt az ügyben. Többük arcára kiült a rettegés. Egyikük, akit ma is tisztellek, később odajött hozzánk és azt mondta: rendben van, Önöknek nem tetszik az, amit mi képviselünk, de milyen az az egyetem, amit Önök elfogadhatónak tartanak?

Megpróbáltuk komolyan venni a kihívást. Összegyűltünk egyikük lakásán, akinek az édesapja egyetemi tanár volt, bátyja a BEFÖT egyik vezetője. Én azt az álláspontot képviseltem, hogy fogalmazzuk meg, milyennek is tartjuk a jövő egyetemét, öncenzúra és túlzott pragmatizmus nélkül. S ha ezzel megvolnánk, próbáljuk meg felvázolni az ahhoz elvezető utat, legalább az első lépéseket. Javaslomat a társaság nem fogadta egyhangú lelkesedéssel. Közeledtek a vizsgák, a nyár, majd az utolsó, a szigorlóév, harc az állásokért.

* BEFÖT: a budapesti egyetemisták és főiskolások kísérlete független szervezet létrehozására, a nyolcvanas évek közepén.

Látva, hogy úgysem jutnánk sokra, végül amellett döntöttünk, hogy néhány sor kíséretében eljuttatjuk dékánunknak EÖTVÖS LORÁND: *Az egyetem feladatárul* című írását, ezzel feelve kérdésére. Ez történt. A reformot bevezették, hatását, következményeit nem tanulmányoztam. Számomra maradt a tanulság: fontos a kiállítás, a fellépés egy rossznak érzett döntés ellen, de még jobb tudni és képviselni, hogy mit kell helyette tenni. És mi az, ami megörzendő.

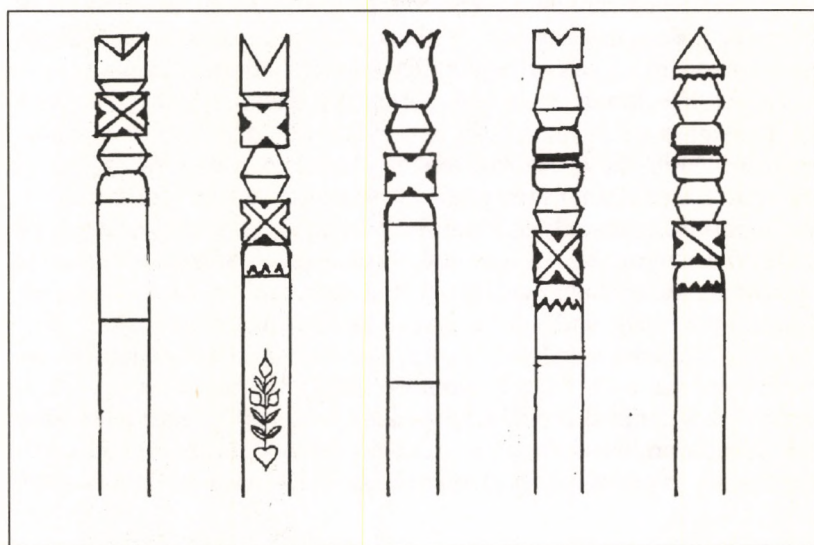
EZ AZ EMLÉK NAGYON ERŐSEN KÍSÉRTETT ENGEM az MDF megalakulása után. 1987-ben én is azon sokak közé tartoztam, akit a lakiteleki felhívás megszólított. Ez — ma is úgy látom — az úgynevezett népiek érdeme. Senki nem tudta úgy megszólítani a nemzetet, mint ők. Az ezt követő néhány hónap elsősorban a mind súlyosabb diagnózisok fölállításától volt terhes, ezekre számos terápiás javaslat is érkezett, de valódi nemzeti megújuló program, legalábbis én úgy éreztem, sehogy sem akart kikerekedni. Ahogy azt sem láttam, hogy e sok és különféle emberből hogyan lesz ütőképes csapat, amely ha kell, kormányozni is tud. Nem voltam egyedül aggodalmaimmal. Olyanok is osztották ezt a véleményt, akik utóbb nem örültek annak a megoldásnak, ami végül is megszületett. Nem lévén sem író, sem bölcész, sem közgazdász vagy szociológus, nem voltam különösebben e szakmák iránt elfogult, nekem mégis nyilvánvaló volt, hogy ANTALL JÓZSEF Fórum-beli színrelépésével ébredt remény arra, hogy ha megadatik, akkor meg is tudunk valósítani valamit abból, amit képviseltünk. Annak kevésbé voltam tudatában, hogy az a program és jövőkép, amelyet képviselünk, valójában nem azokba az akadályokba fog elsősorban ütközni, amelyeket akkor láttunk magunk előtt, hanem amelyek távolabb, még alig láthatóan tornyosulnak. A tervezés időszaka alatt egészen más történelmi helyzetben voltunk, mint a megvalósítás kezdetén, majd azt követően végig. Akkor ott valamennyien politikai demokráciára, annak intézményi rendszerére, az emberi és polgári jogokra, a szabad élet, a szuverenitás visszanyerésére törekedtünk. Mindezeket viszonylag könnyen meghozta számunkra a „gyorsuló idő”.

Amit mi természetesen vártunk el, legalábbis én akkor, a szabadságukat visszanyert emberek, foglalkozási csoportok, lobbyk, így az újságírók részéről, vagyis hogy szabadságukat visszanyerve a maguk helyén, a maguk eszközeivel ők is beállnak az általunk belső parancsként érzett, nemzetfelemelő munkába, illúzióknak bizonyult. Ennek az illúzióvesztésnek egyetlen eleméről szólnék, arról, amelyet a legfájdalmasabban éltem meg az elmúlt időszakban.

1990 előtt a származásuk, meggyőződésük vagy valami más miatt politikailag másodrendűként kezelt magyar állampolgárok leginkább egy láthatatlan falú gettóban laktak, ahonnan bizonyos feltételek mellett szabad volt a kijárás. Sok dolgot egyáltalán nem volt szabad csinálni, több dolgot csak e gettó falain belül lehetett, a gettó falain kívül pedig úgy kellett viselkedni, mintha olyanok volnánk, mint az ott élő többiek. Amikor 1990-ben a gettó falain kívül is úgy mertünk viselkedni, mint azon belül, sőt mindinkább úgy tet-

szett, hogy a közügyekkel vagy a politikával hivatásszerűen kezdünk foglalkozni, sajátos idegenkedést tapasztaltunk korábbi néhány társunk, de előfordult, hogy anyaközösségünk részéről is. E sokunkat megszenvedtető jelenségről itt nem kívánok részletesen szólni, de ennek a magatartásnak a gyökereit mindenképpen fel kell tárni, mert ellenkező esetben fennmarad a törés, amely torz mentalitást alakít ki. Lehetetlenné teszi a közéletben aktív szerepet vállalók sorainak felfrissülését, az egészséges társadalomszerkezet kialakulását, és azt, amit mindennél fontosabbnak tartok, hogy a különböző társadalmi csoportok tevékenyen jelen legyenek a társadalmi-, gazdasági-, kulturális- és hitélet minden területén és minden intézményben, anélkül, hogy onnan egymást kiszorítani törekednének. A politikai részvétel becsületének társadalmi elfogadtatása nem csak azért nem történt meg az elmúlt időben maradéktalanul, mert az ellenérdekelték olyan erősek és ügyesek voltak. Nem is csupán azért, mert a politikai elitet felfrissítő új erők nem voltak elég hatékonyak, hanem azért sem, mert a szellemi gettólakók nem ismerték föl 1990-ben, hogy most önékik kell vállalkozniuk a legnagyobb változásokra. Azaz vállalni a cselekvést mindenütt, ahonnan évtizedeken át kiszorították őket. Ami nem a múlt struktúráinak az elfoglalását vagy visszaállítását jelenti, hanem az új fölépítésében vállalt kezdeményező szerepet. Magyarázatot természetesen lehet arra találni, hogy ez miért nem valósult meg eddig. A sürgető szükség azonban továbbra is fennáll. Esélyünk is, lehetőségünk is maradt még, de ha ismét elbukunk, arra mentséget találni gyermekeink, a nemzet és a történelem színe előtt nehéz lesz.

OBERFRANK FERENC

ALSÓCSERNÁTONI KOPJAFÁK

„SIKERÜKBEN MEGLELTÉK BÜNTETÉSÜKET”*

„Kormányzatot alkotni nem követel meg valami nagy bölcsességet. Szabadságot adni még könnyebb. Nem szükséges irányítani, csupán a gyepőt kell szabadjára engedni. Ám szabad kormányzatot alkotni, azaz egyetlen harmonikus műben összeegyeztetni a szabadság és a kényszer egymással ellentétes elemeit — sok gondolkodást, mély töprengést, bölcs, erős és hajlékony szellemet követel.” (BURKE)

KORMÁNYUNK ÉS NÉPÜNK TEHETETLEN DÜHÉBEN, ha lehetne, a tengert korbácsoltatná. Az elmúlt években sikerrel hitették el az emberekkel és magukkal, hogy minden gond oka csak a reakciós kormányzat. S úgy látszik, ezt nemcsak hajtogatták, hanem el is hitték. Most, hogy e múltó kisiklást a történelem feledtette, a dolgok mit sem javulnak. A külföldi hitelezők és a hazai szakszervezetek nyomása alatt a kormányzat mozgásteret nem túl nagy, s ebből ered tengerkorbácsoltató elkeseredettségük — akik mégsem elkeseredettek, azok csak PR-figurák. Természetesen e csalódás részben azzal is magyarázható, hogy túl nagy várakozást gerjesztettek az emberekben, és minél nagyobb a változásokkal szembeni várakozás, annál nagyobb utána a csalódás.

A következőkben a kontroll és a szabadság problémájáról lesz szó. E dolgozat arra az — újnak nem mondható — előítéletre épül, miszerint az emberi együttélés feltétele valamilyen rend, azaz szabályok léte, amely szabályok, törvények ellenőrzik az egyéni cselekedeteket, s ezzel biztosítják az együttműködésüket; és e szabályok, törvények követése irracionális elemeken, valamint az azokat kialakító társadalom- és intézményszerkezeten alapul. Tehát a társadalomban élés valamilyen integrációt igényel, ez pedig az egyének kontrollján nyugszik. A kontroll szükségyszerűsége azonban ma cseppet sem tekinthető magától értetődőnek, amikor a közgondolkodást uraló felvilágosodás örököseit elsősorban az emancipáló és liberátor beállítódottság jellemzi. E mai eszmék (szociálliberalizmus, feminizmus, bizonyos zöld álláspontok stb.) közömbösek vagy ellen-szenvesek a kontroll problémájával szemben, s elsődleges feladatuknak nem az emberi együttélés igényelte ellenőrzés szem előtt tartását, hanem az ellenőrző mechanizmusok elnyomása alóli felszabadí-

* E. Burke így írt a francia forradalmárokról *Töprengések a francia forradalomról* c. könyvében.

tást tekintik. Csak és elsősorban a jogok bővítésével foglalkoznak, és nem azok más igényekkel, például az integrációval, történő összehangolásával.

Ma a konzervatívnak tekintett eszmék fogékonyak erre az egykor a politikai gondolkodást alapvetően meghatározó problémára, nevezetesen az együttélésből eredő korlátozásokra és ellenőrzésekre. Sajátos módon a rend, a törvény és a kontroll nyelve mára konzervatívnak számít. Ma a kontrollal szemben uralkodó előítélet a hagyomány szétmálásának, a reveláció iránti kétségnek, az instituciókkal (egyház, egyetem, állam) szembeni bizalmatlanságnak közös gyökere. E dolgozatban azt a ma furcsa módon bizonyítandó állítást szeretném bemutatni, hogy, az emberi együttélés igényli a szabályozottságot (az *ordot, nomoszt*), a törvények létét, a kontrollt. Ennek előfeltétele az egykor a tradícióval, revelációval együttjáró törvénytisztelet, az engedelmesség irracionális beállítódottsága, habitusa, amelyet a kialakító és fenntartó struktúráival együtt sikeresen romboltak a médiában és a politikában a felvilágosodás örökösei. Ma ők kerülve kormányzati hatalomba, két, szemünknek kedves jelenséget tapasztalhatunk: egyrészt megjelent a törvény, a rend retorikája e kulturális-politikai csoport nyelvében — ’94 tavasza óta melyik politológus beszél itt polgári ellenállásról? — , másrészt módjuk van szembesülni a kontroll elutasítására nevelt emberekkel.

A fent és az alább leírtak régi-új előítéleteket tartalmaznak, és ez szemben áll a mai társadalomtudományok önképével, amelyek szeretik magukat úgy meghatározni, hogy jelen működésüket szembeállítják a korábbi társadalomelméletekkel. E szembeállítás alapja az lenne, hogy a korábbi — úgymond nem tudományos — elméletek arról szóltak, milyennek *kellene lennie* a jó társadalomnak, a politikai közösségnek; önképe szerint a mai társadalomtudomány viszont azal foglalkozik, hogy milyen is valójában a társadalom. Mondják, a tudomány a *vannal*, míg a korábbi filozófiák a *legyennel* foglalkoznak. Az régóta nem vitatható, hogy a mai társadalomtudomány is nagy mértékben a *legyen*, azaz egy általa kívánatosnak tekintett társadalom leírására törekszik. De legalább ennyire fontos, hogy a mait megelőző korok elméletei sok mindent elmondtak koruk emberéről, társadalmáról. Gondoljunk csak PLATÓN vagy MORUS TAMÁS utópiájára, amelyek egyben koruk társadalmának kiváló leírásait is adják. Számunkra az a fontos, hogy ne hagyjunk fel a kívánatos társadalomra vonatkozó töprengésekkel, mivel a valóság megértése is nehezebb, ha nem tesszük fel újra és újra a régiek kérdéseit.

1.

AKÖZVÉLEMÉNY URAI A „KLERIKÁLISOKKAL ÉS REAKCIÓSOKKAL” SZEMBEN azt sugallják, hogy *legyenek az emberek szabadok és/vagy jómódúak, és akkor erényesek is lesznek*, és ezzel megoldódnak az emberi együttélés problémái. Magam nem látom sem a szabadok, sem a jómódúak közt az erényesek hadát, sem az önmagától spontán kiala-

kuló rendet vagy harmóniát. Ezért talán érdemes lenne megfontolni a régi bölcsességet: *Légy erényes, és szabad leszel*. Természetesen e két elgondolás közti különbség visszavezethető az eredendő bűnbe, illetve az emberi jószágba vetett hitre. Fogadjuk el, csak egy pillanatra, a felvilágosodás örökösének álláspontját: az ember a jót akarja. De ki mondja meg neki, hogy mi a jó? Ki mondja meg neki, hogy mit akar? Az egyik válasz szerint az emberből visszafojthatatlanul kibuggyan a jó, nem okoz gondot annak felismerése. A másik tipikus válasz szerint, ha az ember nem jön rá arra, mi a jó, akkor ez a társadalom (intézmények, viszonyok) vagy a kultúra (vallás, hagyományok) hibája, s e hiba a felvilágosító tevékenységgel és az intézmények átalakításával kijavítható. És ha valaki nem szereti az erkölcsfilozófia nyelvét, akkor ugyanezt elmondhatja a szociológia nyelvén is:

„Az emberek cselekvéseit közvetlenül érdekek uralják (anyagiak és eszmeiek), nem eszmények. Az 'eszmék' által termelt 'világképek' azonban igen gyakran váltóbeállító rendszerként működnek, döntő pontokon megszabják, mely pályákon mozgatja tova az érdekek dinamikája a cselekvést.”¹

Elfogadhatjuk, hogy az embereket érdekeik mozgatják, csak éppen mik az érdekeik? Kik mondják meg, mik az érdekeik? Amit erényeknek szoktak nevezni — pl. takarékoság, mértékletesség, szorgalom stb. — az ember érdeke is lehet. A fenti idézet szerzője, MAX WEBER annak kiderítésére szánta élete jelentős részét, hogy miként válhatott a szigorú, erényes élet az ember érdekévé, és miként eshetett egybe a szigorú, erkölcsös élet a szigorú érdekkövetéssel. Ezért fontos tudnunk, ki és mit mond az embereknél arról, hogy mi a jó, vagy mi az érdekük. A tömegdemokrácia médiademokrácia, azaz a politikai cselekvés és gondolkodás fő helyszíne, alakítója a tömegkommunikáció. Bár a média szívesebben látja és látatja magát az akaratok közvetítőjének, ma nem sokan vonják kétségbe, hogy sokkal inkább az akaratok alakítója. A negyedik hatalmi ágról szóló elméletek fel kell, hogy hívják a figyelmünket a magát liberálisnak nevező média egy hiátusára. A liberalizmus ugyanis kezdettől fogva arra törekedett, hogy ne legyen ellenőrizetlen a hatalom, kivéve a népszuverenitást — itt a legfőbb hatalom a népé, amit senki sem ellenőrizhet, mérsékelhet, de nem is kell, eredendő jósága miatt —, illetve az élcsapat uralmát, amelyet jóakarátú volta, erkölcsössége miatt eleve nem kell ellenőrizni.

A hatalmi ágak megosztása az egymást ellenőrző hatalmi ágak elképzelésére épült, amit kiegészített a nyilvánosság ellenőrző szerepéről szóló liberális dogma. De ha a nyilvánosságot, az emberi akaratokat a média ellenőrzi, akkor ki ellenőrzi a médiát? (Amely a szólásszabadság sérülésére hivatkozva azonnal hallatja sikolyát!) A nyugati demokráciák tapasztalatai azt mutatják, hogy a média urai — a *mediakrácia*², és nem a mediokrácia — ügyesen állnak ellen minden politikai vagy tulajdonosi ellenőrző szándéknak, és az ellenőri-

zetlenség privilégiumának megszerzésekor mindig a szólás-szabadság a fő jelszavuk. Ilyenkor az a pikáns helyzet áll elő, hogy egy liberális dogma (a szólásszabadság) felhasználható egy másik liberális dogma ellenében (ne legyen egy hatalom sem ellenőrizetlen), hacsak nem feltételezzük, hogy a médiakrácia egybeesik az eleve jó, ellenőrzésre nem szoruló, felvilágosult élcsapattal.

NEHÉZ A MÉDIAKULTÚRÁT JELLEMZŐBB KIFEJEZÉssel illetni, mint a szabadság. A szabadság a mai gyakorlatban egyszerűen következmény-mentességet jelent, kicsit csúnyábban fogalmazva, felelőtlenséget. De tévednénk, ha azt hinnénk, hogy e szabadság képviselői a felelőtlenséget bármilyen formában is felvállalnák. A felelőtlenség mai „etikája” felelősség-etikaként van forgalomban. Erre talán a legjobb példa az abortusz-törvény esete. Az elmaradottabb gondolkodású ember azt hinné, hogy a szexuális élet egyik lehetséges következményének, a megfogant gyermeknek a nem vállalása, az abortusz, egyben a felelősség nem vállalása. Tehát az abortusz felelőtlenség. Ehelyett azonban azt tudjuk meg az abortusz-médiából, hogy a nem kívánt gyermek megölése a felelősségteljes döntés, és a szülés lenne felelőtlenség a nem kívánt gyermekkel szemben. Hiszen milyen sanyarú is lenne a nem kívánt gyermek élete! Élhetjük a magunk szabados szexuális életét, és még felelősségteljes és így erényes emberek is maradhatunk, hiszen sem szexualitásunkat nem kell mérsékelnünk, sem a felelőtlenség vádjával nem kell szembenéznünk. A mai szabadság-gyakorlat alapeleme, hogy elvet minden nyílt korlátozást, kontrollt. Korábban is létező, de helytelenített viselkedésformákra biztat. Azonban kiköti, hogy e viselkedés ne járjon a helytelenítés következményével. A korábban erkölcstelennek számító, és mert helytelenített, ezért titokban végzett tevékenységet úgy akarják ma végezni, hogy ne csak szabad legyen megtenni, ami kellemes, ami tetszik, hanem azt jó lelkiismerettel tehessék, az erényesség, erkölcsösség helyeslő, támogató jóváhagyása mellett. Így lesz az abortusz felelősségteljes tett. Csodálatos módon a történelemben első ízben kialakítottak egy olyan humanista erkölcsöt, amelyben a helyes és jó tipikusan egybeesik a kellemessel. A korábbi korok kultúrái azt az embert méltatták, az volt az erkölcsös, erényes, aki képes volt legyőzni vagy mérsékelni vágyait. Képes volt uralkodni magán, lemondani a kellemesről, elvállalni a kellemetlent: szűzies életet élt, bátor volt a csatában, mártír lett. Ma az a helyes, ha olyant teszünk, ami kellemes: „Szeretkezz, ne háborúzz!” Úgy tűnik, a mai ember nyugodtan kiélheti vágyait, és még a helytelenítéssel járó rossz érzéssel sem kell számolnia, sőt büszke lehet magára. E humanista erkölcsben feloldódik az egyéni vágyak és akaratok szabadsága, és az együttélésből eredő korlátozó kényszerek közti ellentmondás. De nem úgy, ahogy Morus, ROUSSEAU, vagy a szocialista utópiák képzeltek — miszerint az emberek erényesek lesznek, vágyaik és szándékaik egybeesnek az együttélés igényeivel. A mai humanista erkölcsben pontosan fordítva történik az ellentét feloldása

— az egyén vágyai, szándékai lesznek a társadalmi együttélés kívánalmi. Kényszerről, ellenőrzésről szó se essék.

A SZABADSÁG GYAKORLATI ÉRTELMEZÉSE — következmény-, felelősség-mentessége — összekapcsolódott a szocialis(ta) állam kialakulásával, ahol az állam vállalja a gazdasági felelősséget — azaz az adóztatás révén áthárítja másokra. Az erkölcsi vagy gazdasági korlátozást elutasító szabadság összekapcsolódott a termelés, pontosabban a folyamatosan bővülő termelés problémájával, ugyanis bármilyen nyílt, az egyén vágyait mérséklő elvárást, kontrollt a szabadsággal ellentétesként mutat. A korlátlan, felszabadított vágyak akkor elégíthetők ki együtt és akkor őrizhető meg a béke, ha a gazdaság folyamatosan bővül. Ezért lett mára a politika legfontosabb feladata a termelés növelése, hiszen a politika legfontosabb feladata a béke biztosítása. Ezért láthatjuk azt a talán sokak számára furcsa magyar helyzetet, hogy egy baloldali párt neo-konzervatív gazdaságpolitikát vall. Nem a baloldal tért meg, csupán mára e módszer, a piac látszik hatékonyabbnak a termelés növelésére. A politikai hatalom megtartása és az állam gazdasági jelenlétének csökkentése, a szabad piac megengedése egyáltalán nem idegen a szocialista politikától, mégha nem is jellemző.³

A politikának azért lett fő témája a termelés növelése, mivel a társadalmi béke már csak a bővülő termelés esetén lehetséges, ekkor lehet ugyanis a korlátlan igényeket legalább részben és fokozatosan kielégíteni úgy, hogy közben senkinek sem kell lemondania semmiről a többiek kedvéért. Mindazonáltal a társadalmi béke e politikában is kívánatos, de ígéri, és elképzelhetőnek tartja, hogy a társadalmi együttműködés a korlátlan vágyak nyílt kontrollja nélkül, a folytonosan bővülő termelés révén is lehetséges. Noha a politikában a fentiek ma mindig gazdasági problémaként jelennek meg — mennyi a GDP növekedése? mennyi a költségvetési hiány? mekkora a fekete gazdaság? —, itt kulturális problémáról van szó: annak elismeréséről, hogy az együttélés feltétele egy közös, mindenkire érvényes korlátozó törvény, s az ezt támogató, törvénytisztelő, irracionális habitus.⁴ E habitus sok elemből tevődik össze — tekintély, vallás, identitás stb. A mai állapot hosszú történet eredménye, onnan kezdve, hogy PADOVAI MARSIGLIUS és HOBBS kidolgozott az egyház ellenőrzése és a vallás visszaszorítása céljából egy olyan legalista elméletet, amely szerint az emberi együttműködés elégséges feltétele a közös törvények léte, mindenféle e törvényeket támogató érülettel függetlenül; majd LOCKE érvelt a tolerancia, gondolatszabadság nevében egy nagyon laza, közös erkölcs mellett, és J. S. MILL az egyéni életmódszabadság nevében minden közös és egyént korlátozó erkölcs ellen.

A kulturális problémák gazdaságiakként jelennek meg, korlátlan nyomást jelentenek a költségvetésre, és egyszerre felelősek a költségvetési hiányért és az elégedetlenségért. Mivel mai kormányzóink nem érzékenyek e problémára, hitték és hiszik, hogy a gazdaságiakként megjelenő problémák gazdaságilag, jó törvényekkel, meg

is oldhatók. Kellemes a szemnek látni, hogy akik kiadták a „Figyeljete a gazdaságra!”-jelszót, azok hogyan szeretnék most elterelni a figyelmet a gazdaságról, és miként lett a szociális biztonság ígéretéből fent és lent szocialista biztonság. Ahhoz, hogy a gazdasági problémák megértésére csak részben is fogékonyak legyenek, fel kellene adni gondolkodásmódjukat. Például szembe kellene nézniük a reformközgazdáknak azzal, hogy az egykor istenített második gazdaság és második társadalom habitusa a felelős a mai kormányzási és gazdasági problémákért. Legalább utólag el kellene ismerni, hogy amikor a piacot, a vállalkozó kedvet és az ügyességet ünnepezték, akkor a törvény megkerülésének, a mohóságnak adtak heroikus színezetet, mint később a polgári engedetlenségi mozgalommá avanzsált taxisblokádnak esetében. Nem kell különösen fejtegetni, hogy a vám-, ÁFA-, TB-, SZJA-csalók, privatizációs- és olajmaffiák nem csak a második gazdaság egykori szereplői közül kerülnek ki. Alapvetően ugyanaz a „racionális” habitus áll mindkét jelenségkör mögött: az egyéni közvetlen haszon akkor a legnagyobb, ha az egyén megkerüli a szabályokat, mások azonban betartják azokat. Így az egyén élvezheti a rend előnyét, annak terhei nélkül. Az államot megkerülő második gazdaság szereplői nemcsak bizonyos intézményi ellenőrzéseket kerültek meg, hanem az államot mint politikai közösséget is, azaz a többi állampolgárral szembeni kötelezettségeiket is. Mindazonáltal a feketegazdaság problémájától tekintünk most el, mivel e téma mai fontossága csak a kincstár gondjai miatt került előtérbe, mióta a kincstár és a kormányzás gondjai „felszabadítóink” kezébe kerültek. Beszéljünk inkább az általuk irtózott sorkatonai szolgálatról, ami szintén a közteher egy része. Az adóproblémákat közvetlenül érezzük, a sorkatonai szolgálat kikerülését hál’ Isten közvetlenül még nem. De vajon mennyire hajlandók e „felszabadítók” vagy gyermekeik némi közterhet vállalva katonáskodni? Mennyire hajlandók a társadalomban élés ilyen árát megfizetni?

A szabályozatlanság mai kultúrájának következményei nemcsak a közterhek, törvények megkerülésében tapasztalhatók, hanem a magánéletben, magángazdaságban is: a magánéleti tisztesség, az ígéretnek betartása, az adott szó tisztelete ugyanabból az irracionális habitusból ered, amiből a törvénytisztelet is.

LÁTSZÓLAG A KORLÁTOZATLANSÁG EREDMÉNYE a számtalan önmegvalósító egyéniség, életforma, melyek nem követik a közös életet lehetővé tevő szabályokat. De a valóságban azt látjuk, hogy ezek az egyéniségek, életforma-kísérletek a média által készen kínált receptek jól-rosszul sikerült alkalmazásai. Paradox módon minél inkább követi ma egy fiatal a média sugallta életmódot, viselkedést, ízlést, annál inkább dicsérik őt liberális szülei, tanárai és a média az önmegvalósító bátorságért és fantáziáért.⁵ De bármennyire is a média irányítja ezen életformákat és gondolkodást, számunkra fontosabb az az uralkodó látásmód, amely az egyéni szabadságot a társadalommal és mindenféle renddel szemben akarja megvalósítani.

2.

MÁR EMLÍTETTÜK, HOGY AZ EMBER EREDENDŐ JÓSÁGÁBA — szándékai és akarata jóságába — vetett hit a felszabadító kultúra alapdogmája. De nagyon változó, hogy éppen mit tekintenek az emberi jóság hordozójának: a társadalom (pl. a civil társadalom mai mítosza) tartják-e jónak, amelynek szembe kell szállnia a rosszat megtestesítő önkényuralommal, vagy csak a számbeli többséget (BENTHAM, J. Mill). Vagy csak az egyént tartják a jó hordozójának, akinek már nem is az állammal, hanem a sokkalta veszélyesebb társadalommal kell szembeszállnia (J. S. Mill)? Vagy a jó hordozója egyszerűen csak az avantgárd? Ez a négy felfogás ma egyszerre van jelen a *tudlibben*, s a helyzet követelményeinek megfelelően húzzák elő egyiket vagy másikat. Ha nem tetsző a kormányzat, akkor jön elő az ősi, hősi „civil társadalom”-érv, amely szerint a kormányzati gonoszság és romlottság ellenpontja csak a nem-kormányzó civil társadalom lehet. Ha kormányoz a tudlib, vagy egy kérdésben a közvélemény többségét maga mögött reméli, akkor jön elő a többségre hivatkozás érve (pl. az abortusz), amely szerint amit a többség akar — tehát nem a társadalom egésze, mert van egy romlott kisebbség — az a jó. Míg ha a többséggel ellentétes a tudlib programja (pl. halálbüntetés, vagy a homoszexuálisok házasodása), akkor használatos a felvilágosult értelmet, vagy a történelmi szükségszerűséget hordozó és felismerő avantgárd érve, vagy az emberi jogoké. A legáltalánosabb, legelterjedtebb az egyénnek a társadalommal szembeni jogairól szóló érve, amelynek szent szövege, J. S. Mill: *A szabadságról* című írása a szocializmus idején többször is megjelent.⁶ Ezért érdemes itt kis kitérőt tennünk, hogy megértsük a ma uralkodó képet az egyén és társadalom szembeállításáról.

J. S. Mill nyomán terjedt el az a mai szabadságfelfogás, amely a szabadságot egy olyan rendszernek, entitásnak képzei el, amelyet, ha csak egy helyen is megsértenek, felborul az egész: „Senki sem lehet szabad, ha csak egy ember is meg van fosztva a szabadságtól.” „Nem szabad az a társadalom — bármilyen kormányformával rendelkezik is —, amely nem tartja tiszteletben mindezeket a szabadságokat, s nem teljesen szabad az, melyben nem érvényesülnek *feltétel nélkül és korlátlanul*.”⁷ (Kiemelés — M. A.) Ezek szerint a szabadság olyasmi, mint a szüzesség: vagy van, vagy nincs, de nincs köztes állapot. Ha egy kicsit is megsérül, akkor már elvész az egész. Ha csak egy ember is úgy érzi, el van nyomva, akkor már nem szabad a társadalom, és a többi ember sem. A szabadság nem köthet kompromisszumot más szempontokkal, mint a szokás, a jó ízlés vagy az államérdek, mert nem lehetünk részben szabadok. A szabadságfogalom ilyen értelmezése — amely szerint az egyéni szabadság szempontjai minden egyéb szempontnál előbbre valók — jól segítette és segíti a kiterjeszkedő szabadság-retorikát. Újabb és újabb szabadságokat lehet igényelni arra hivatkozva, hogy bármiféle szabadság sérelme megszünteti az egész társadalom szabad voltát. J. S.

Mill esszéjében a szabadságfelfogás azért radikális, mert az egyetlen elv, ami számít a társadalmi életben, az az egyén szuverenitása, autonómiája. A szabadság határa csak a másik ember sérelme lehet, amire a következőkben még kitérünk.

A szabadságelv egyetlen fontos elvként történő kiemelését, ezt a leegyszerűsítést azzal támogatta meg J. S. Mill, hogy szembeállította a társadalmat és az egyént. A társadalom erősödése esetén az egyén gyengül, és viszont.⁸ Az egyén–társadalom viszony egy zéró-összegű játszmaéhoz hasonlít, ahol az egyik csak a másik rovására erősödhet, és nem kérdéses, hogy J. S. Mill melyik elem erősödéséről írta esszéjét. A társadalom mellé csak olyan kifejezéseket állít, mint a kényszer, ellenőrzés, zsarnokság. Az egyéni szabadságra a legfőbb veszélyt jelentő társadalom antitézise az egyén, akihez a szerző olyan fogalmakat kapcsol, mint az eredetiség, spontaneitás, sokféleség, választás, fejlődés. Noha a társadalom egyénekből áll, itt arctalan tömegként jelenik meg, amellyel szemben az egyén tudja mi jó, mi hasznos a számára. Tehát az egyén jó, bölcs, de ha a társadalomban egyesül más hasonlóan jó és bölcs egyénekkel, akkor együtt valamitől elromlanak, s együttesen rosszakaratúak, romlottak, zsarnokiak lesznek. Úgy tűnik, az egyéni szabadság megmentésének egyedüli módja, ha az egyén kivonul a társadalomból, mivel maguk a társadalmi mechanizmusok mint olyanok — bármilyenek is legyenek azok — veszélyesek az egyénre. A társadalom az őt alkotó egyének felett zsarnokosodik, és e zsarnokság ráadásul még veszélyesebb, mint a politikai zsarnokság, mivel jóval mélyebben áthatja az egyén életét és rabszolgává teszi a lelket, amikor meghatározza, hogy az egyén számára mi a jó és a rossz, a helyes és a helytelen. Már nem az uralkodó, az állam, egy osztály, egy intézmény (tipikusan az egyház, vagy a hadsereg) a szabadság ellenfele, hanem a társadalom, a többi ember. A társadalom azért veszélyes zsarnok, mert úgy alakítja az embert, hogy az észre sem veszi. Mindaz, amit a társadalomtól kap, az egyént elnyomja, tehát le kell ráznia magáról szerepeit, identitásait, nyelvét, kultúráját.

E LIBERÁTOR ATTITÚD A TÁRSADALOMMAL SZEMBEN JÓL ISMERT Rousseau-nál: „Az ember szabadnak születik, de mindenhol láncokban van”,⁹ és MARX jelszavaiból is: „a proletáriátus csak láncait veszítheti”. De J. S. Mill, Rousseau, Marx és e hagyomány közös gondolata, hogy mindaz, ami a társadalomhoz köti az embert, az egyben ellenőrzi, korlátozza, ezért lerázandó. A társadalom korlátaival tulajdonképpen a társadalomban élés terhe, ára az elvetendő. Az egyébként az elidegenedés miatt nyafogó liberátornak azzal a paradoxonnal kell szembenéznie, hogy: *legyek-e az, ami vagyok, amivé a társadalom tett?* E képből, amit a társadalomtól kaptunk, nyelvünket, ízlésünket, szerepeinket, azok nem mi vagyunk, s csak korlátoznak minket. A cselekvéseink, gondolataink értéke pusztán azon alapul, hogy mi alkottuk vagy választottuk-e azokat.

J. S. Mill az egyéni szabadság két eleme mellett érvelt. A lelkiismereti, illetve a vélemény- és gondolatszabadság mellett,

amely Locke óta elég jól megalapozott igény. A szabadság másik típusa — és ez az igazán eredeti és nagy hatású — a cselekvési szabadság. Az előző követelés csak a vélemény és vita szabadsága mellett érvel, ez utóbbi viszont tartalmazza az *engedetlenség*, a *lázadás szabadságát és jogát*. A cselekvési szabadság az „életmód” szabadságát jelenti¹⁰, és ez a gondolat igen nagy karriert futott be a mai politikai filozófiában. A semleges állam elméletének és a szociálliberális érvelésnek központi eleme lett. A vélemény szabadság mellett legfőbb érv Mill szerint először az, hogy nem tudhatja senki sem az igazságot, ezért egy vélemény elnyomása is megfoszthat minket az igazság megismerésétől; másodsor, csak a vitatott igazságok élők, meggyőzőek és motiválóak követőik számára, a vitathatatlank pedig holt dogmák, azaz nem irányítják követőik életét. Némely eszmék mégis betilthatók, azok, „amelyeket helytelenek és rombolónak tartunk”¹¹. És csak a káros eszméket kell vitatni, üdvös, ha a jó eszmék kikerülnek a viták köréből.¹² Természetesen nem tudjuk meg, honnan ismerhetőek meg a helytelen és romboló, illetve a jó eszmék.

ACSELEKVISSZABADSÁG MELLETT AZ ÉRVELÉSBEN AZ SZÓL, hogy először is csak a sokféle helyzetbe került és ott szabadon választó ember egyénisége fejlődik, márpedig az egyéniség fejlődése az emberiség fejlődésének, a haladásnak, a jólétnek¹³ a legfőbb záloga, ezért tehát minél változatosabb helyzeteket kell lehetővé és elérhetővé tenni. Ahogy fa metaforája szerint, a fa csak úgy tud fejlődni, ha engedi érvényesülni belső erőit, úgy az egyén is csak akkor fejlődik, ha érvényesíti saját hajlamait, személyes impulzusait, preferenciáit. Mindazt, ami egyéni benne. (Ezzel szemben áll az a régi meggyőződés, hogy a jellem a sokféle kötelességnek való megfelelés eredményeként fejlődik.) Minél többféle helyzetbe kerül az egyén, s minél spontánabb, annál valószínűbb, hogy cselekedetei jók lesznek. Tehát mindenféle helyzetet, amit csak el tud képzelni, ki kell próbálnia. Aki, vagy ami csak egy helyzettől vagy cselekedettől is visszatart, az elnyomó. Másodsor — folytatja eme érvelés — a szabadság határa csak mások sérelme. Első olvasatra triviálisnak tűnik, és ezért sokat is használt érv, hogy mindent szabad, ami másokat nem sért. Azonban J. S. Mill és főleg mai értelmezése szerint a sérelem elsősorban fizikait és anyagit jelent, és semmi esetre sem erkölcsit vagy szellemi. Tehát a másokra fizikailag vagy anyagilag nem káros cselekvéseknek kell szabadnak lennie. Ebben az érvelésben csupán az egyén létező, így csak azt lehet megsérteni. A társadalmat, a közösséget nem. Másrészt ha fel is merül J. S. Millben, hogy egy cselekvés, egy könyv sértheti az emberek érzéseit, hagyományait, vallását, akkor is kisebb rossznak tartja e sérelmet, mint az egyéni szabadság sérelmét. Így mások sérelme nem feltétlenül jelent korlátot a cselekvési szabadság számára. Csak mások bizonyos testi és anyagi sérelme korlátozhat. De hogyan állapítható meg, hogy egy cselekvés sérti-e mások testi vagy anyagi érdekeit? J. S. Mill szerint vannak csak az egyénre tartozó (*self-regarding*) és másokra is tartozó

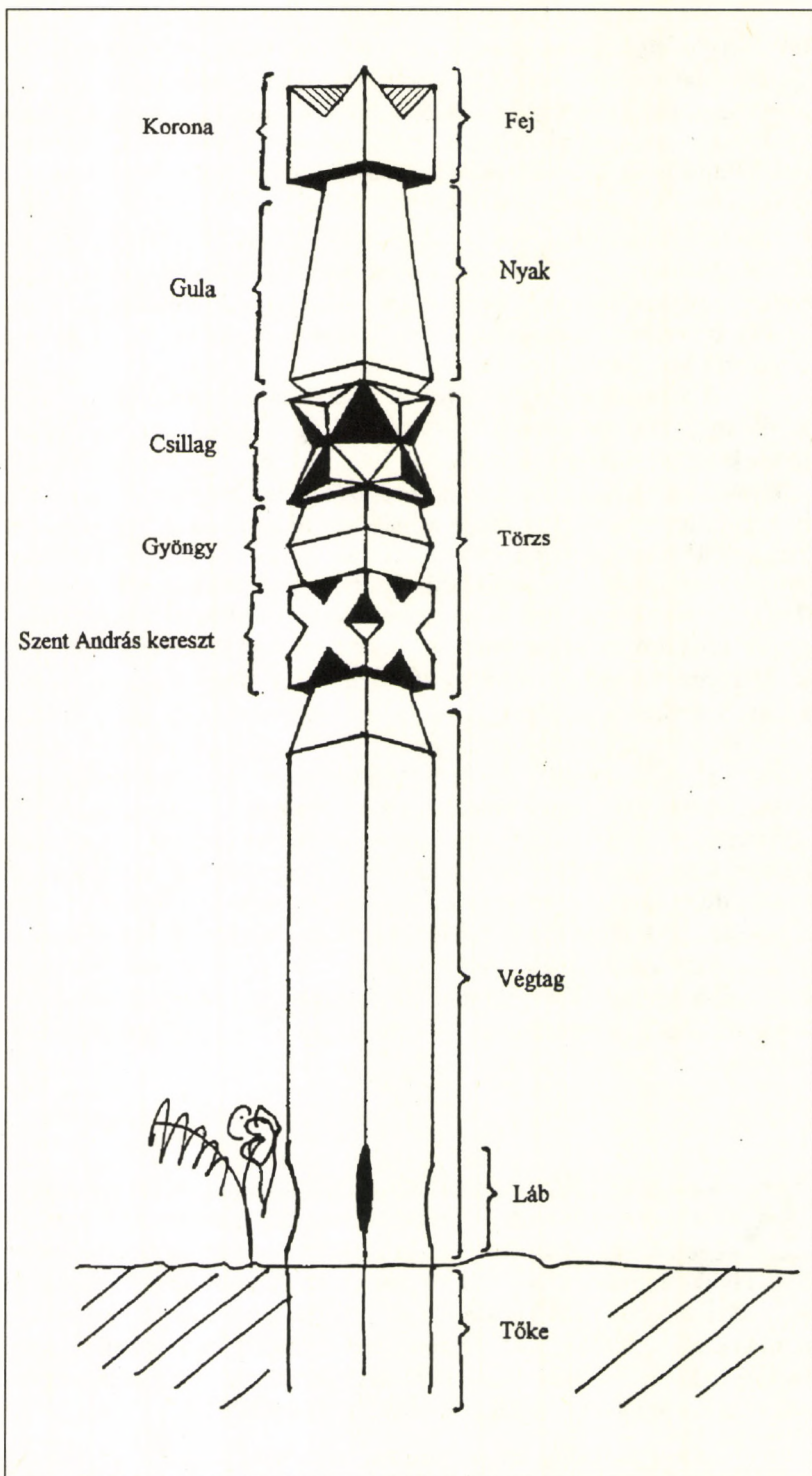
(*other-regarding*) cselekedetek. Azt sugallja, hogy vannak csak az egyénre tartozó cselekvések, amelyekbe felesleges bárkinek is beavatkozni. De a kábítószerélvező, kérdezzük mi, nem hat-e károsan gyermekei anyagi érdekeire, ha valóban csak az anyagiak számítanak? Vagy nem hat-e károsan a többiek anyagi érdekére, amikor a gyógykezelését fizetik?! Bármennyire is szeretné, *sem J. S. Mill, sem követői nem tudnak pontos választ adni arra, hogy melyek a csak az egyénre ható cselekvések, amelyekbe nem szabad senkinek sem beavatkozni.* Úgy tűnik, a gyakorlatban az egyén vagy a felvilágosult avantgárd dönt-heti el, hogy mely cselekvések nem hatnak másokra károsan, azaz a cselekvés hol mentes minden kontrolltól.

A szabadság értéke eszerint elsősorban onnan eredne, hogy lehetővé teszi az eredetiséget. Az eredetiség — az új igazság, új életmódok, új cselekvések és szokások felfedezése — ugyanis a fejlődés feltétele! Azzal, hogy a társadalom veszélyezteti az egyént, az eredetiséget elnyomja, s lényegében a fejlődést akadályozza.¹⁴ A társadalom a fejlődésellenes, a retrográd, s nem pedig — ahogy korábban mondták nekünk — az uralkodó, a papok, az arisztokraták. A társadalom érdeke a fejlődés, de az egyéni variációk elnyomásával hajlamos a saját érdeke ellen tenni. A társadalmat tehát hajlamai ellenére rá kell vezetni érdekeire, azaz itt arra, hogy hagyja az egyéneket kontroll nélkül, szabadon. A szabadság egyenlő a spontaneitással, így ellentétes a szabályozottsággal, a kontrollal. A kontroll pedig ellentétes a haladással.¹⁶ Bár J. S. Mill elismeri, hogy kellenek társadalmi szabályok, hogy a társadalomban élésnek ára van, mégis elsősorban a társadalom-egyén viszonyainak határa érdekli, amit a szabályok által tiszteletben kell tartani. Az egyén ellenőrzésénél jobban érdekelt a társadalom erkölcsi nyomásának való ellenállás.¹⁷ Az egyéniség, a különtség a fő érték, ezért az eltérőt kell bátorítani. A *saját* életmód a legjobb, bármi is legyen az. A spontaneitás azért kapcsolható a haladáshoz, mivel az ember jó. Ha az ember jó, akkor képességeinek kibontakozása — a társadalom zsarnoki szándékai ellenében — is csak jó lehet.

3.

BÁR A SZABADSÁGOT MINDENKINEK MEG KELL ADNI, mondja Mill, mégis csak kevesen tudnak élni vele. Kevesen tudnak egyéniségek lenni, és ezek feladata a többiek vezetése, fejlesztésük, haladásuk biztosítása — azon többieké, akik önkéntelenül is hajlamosak e jószándékú keveseket elnyomni.¹⁹ Az emberek többsége valamiért nem képes az önállóságra.²⁰ Éppen ezért a társadalmat rá kell vezetni saját érdekére, ami nem más, mint az egyéniséggé válni képes kevesek szabadsága, azaz végül is a fejlődés biztosítása.

„Az egyszerűbb lelkek, miután megtanították nekik az igazság alapjait, a maradék tekintetében a hozzáértőkre hagyatkozhatnak, s miután tisztában vannak vele, hogy se tudásuk, se tehetségük nincs minden felmerülő nehézség megoldására, bizvást belenyugodhat-

A KOPJÁFA RÉSZEI

nak, hogy ezeket már megoldották vagy majd megoldják az erre hivatottak.”²¹

„Ki kell mutatnunk, hogy a fejlett emberek hasznosak a fejletlenebbek számára, azaz meg kell mutatnunk azoknak, akik nem kívánják a szabadságot, s maguk sem húznak hasznot belőle, hogy valamilyen kézzelfogható jutalomban részesülnek, ha másoknak megengedik, hogy akadálytalanul éljenek a szabadsággal. Az emberiség egészéhez viszonyítva kevés az olyan ember, akinek tapasztalatai — ha a többiek elfogadják — valószínűleg tökéletesítik a megállapodott gyakorlatot. De ez a kevés a föld sója, ezek nélkül állóvízzé válna az emberi élet.”²²

ATÖBBSÉGNEK ENGEDNIE KELL VEZETTETNI MAGÁT a nagyobb tehetséggel megáldott kevesek által. Tanácsaikat, befolyásaikat követnie kell. E kevés kivételes adottságú egyénnek meg kell engedni, hogy egyéniségek, különcök legyenek — a különtség, a nonkonformitás a különleges képesség jele. Noha J. S. Mill mindenki számára ajánlja, hogy megalkossa a saját életmódját, mégis feltételezi, hogy az átlagember fél egyénné lenni, és hajlamosabb a szokások, konvenciók betartására, a konformításra. Az átlagember ezért legjobban akkor jár, ha engedi a kevés kiválasztott tehetség szabadságát és hagyja magát vezetni kulturális és egyéb kérdésekben, *cserébe pedig az anyagi jólétet kapja* — de legalábbis annak ígéretét. *Folytonosan növekvő jólét a többségnek, szabadság a keveseknek.* Az átlagember tehát akkor jár a legjobban, ha lemond a saját szabadságáról, a hagyományaiából, konvencióiból eredő választásairól, és elfogadja az egyéniséggé lett kevesek vezetését, választásait. Az élcsapat a szabadság és a haladás nevében igényli a többiektől, hogy mondjanak le szabadságukról, és fogadják el az avantgard választásait, mintáit. A fenti szabadságfelfogás az egyéni döntést hangsúlyozza, ami sérül, ha egy élcsapat dönt helyettünk vagy mondja meg, hogy hogyan döntsünk. De a szabadság és az avantgárd felvilágosító tevékenysége között paradox a kapcsolat. A többségnek el kell viselnie a kényszerített felszabadítást is. Ahol a nép még kiskorú, ott:

„A spontán fejlődés útjában álló kezdeti nehézségek oly nagyok, hogy ritkán lehet válogatni a leküzdésükre alkalmas eszközök között; s egy olyan uralkodó, akit a jobbítás szelleme vezet, jogosult bármilyen eszközt igénybe venni, ha ezzel egyébként esetleg elérhetetlen célt tud megvalósítani. Barbárokkal szemben a zsarnokság jogosult kormányzási forma, ha a cél viszonyai jobbátétele, s az eszközök bizonyítottan e cél elérését szolgálják. A szabadság mint alapelv nem alkalmazható annál az időpontnál korábbi állapotokra, mikortól az emberiség képessé vált rá, hogy szabad és egyenlő viták révén tökéletesedjen.”²³

A szabad társadalom bevezetése tehát igényelhet diktatúrát, és a fent elmondottak csak a már felszabadított, egy felszabadító diktatúrában átglyúrt — pl. a fent említett káros nézetektől megtisztított — társadalomra igazak. A szabadság csak a már neveléssel vagy törvényekkel átalakított, felszabadított embereknek adható meg. Mondhatnók így is, lefordítva a mai helyzetre: először el kell érni, hogy jól

szavazzanak az emberek, és csak azután lehet szavazatukra bízni a közügyek intézését.²⁴ A szabadság ezen szövege valószínűleg az egyik legarisztokratikusabb könyv, amit valaha írtak. A szellemi elit életmódját, a társadalom többi részétől való függetlenségét az egész társadalom eszményévé teszi. A társadalom a középszer, és ez fenyegeti a felsőbbrendű, lényegileg jobb egyéneket. A Mill-féle szellemi elit két jellemzője a gondolati és életmódbeli szabadság és az eredeti egyéniség. A *társadalom érvként*, és csakis úgy, csak azoknak hasznos, akik fel akarnak kapaszkodni, de akik már fent vannak, azok már elszakadhatnak a társadalomtól, hiszen számukra a társadalom szokásai, követelményei már csak terhet jelentenek. De a *feltörni vágyó* élcsapatok mindig szembekerültek a társadalom szokásaival, rendjével, ezért azt is *fel kellett törniük*.

A szellemi elitek közül Mill szerint csak a katolikus egyházi veszélyes.²⁵ Az avantgárd pedig nem is elit a szó eredeti értelmében, mivel, ha lát is maga és vezetendő népe közt áthidalhatatlan szakadékot, minőségi különbséget, azt akkor sem hangoztatja. Míg az elitek büszkéek voltak a *vulgustól* való minőségi eltérésükre, az avantgárd inkább azt szeretni állítani, hogy neki csak előnye van a többiekhez képest, és ez az előny behozható. Az avantgárd egy lépéssel van csak a többiek előtt, de annyival mindig. Az avantgárd csak egy lépéssel van előbb a felvilágosodásban vagy a történelmi szükségszerűség felismerésében, de úgymond maga is minden erejével azon fáradozik, hogy a többiek utolérjék. Így az avantgárd nem gőgös, elitista, nem akarja kiválóságát megőrizni magának, hanem az elmaradottakat demokratikusan magához akarja emelni, felvilágosítással, átneveléssel. Az avantgárd a 18-19. században elsősorban az államot, ma azonban a kultúrát tekinti felszabadításunk eszközének. A művészetek, a filozófia művelői az egyénnek a társadalom, vagy a hagyományos kultúra elnyomása alóli felszabadításában a kultúrát tekintik fő eszköznek. Az avantgárd kultúrája ugyanis lehetővé teszi az egyén, és hitük szerint minden követője számára, hogy autonóm módon észlelje és ítélje meg környezetét.

E DEMOKRATA AVANTGÁRD SZÁMÁRA egy percig sem merül fel Platón ősi dilemmája, hogy vajon a különböző erények taníthatóak-e? Bár a keresztény hit esetében készséggel hangsúlyozzák, hogy a hit nem tanítható, ugyanez a kétségük nem gátolja őket, ha a toleranciára vagy nyitottságra nevelésről van szó. Az avantgárd demokratikus jóakarattal mindig lerövidítené a történelmet, és az új ember kialakítását nem bízta a beláthatatlan társadalomra, hanem hiszi, hogy tételbe foglalt leckékkel kialakíthatók a kívánt erények, az új embertípus. Az avantgárd retorikáját uraló szabadságeszmény és az avantgárd gyakorlatát jellemző felvilágosító logika közti ellentétéről fent már volt szó. Ha az egyének saját döntéseiket hangsúlyozzák, vajon hogy gondolhatják, hogy a felvilágosítók döntésváltozatai jobbak, ezért a többiekbe nevelendők? A médiaszabadság retorikája és felvilágosító gyakorlata közti ellentét például akkor oldható fel, ha feltételezzük, hogy a kívánt szabadság azt jelenti: *Legyetek szaba-*

dok úgy, ahogy mi akarjuk. Különben nem a szabadságelv megsértése a nyitottságra nevelés? Az avantgárd természetesen roppant türelmes azokkal, akik elfogadják kiválóságát, akiknek tudása elmaradt az övéhez képest és akik a felvilágosító tevékenység tárgyai. A kiválóságát megkérdőjelezőkkel szemben viszont az *aki nincs velünk, az gyengeelméjű és erkölcsileg romlott* elv alapján egyáltalán nem elnéző²⁷. Így világnézetét nem könnyű leírni, mivel az állítások helyességét, igazságát már régóta nem tartalmuk, érveik vagy következményeik döntik el, hanem az, hogy ki mondja.

AZ EGYKORI ELIT ÉS A MAI AVANTGÁRD KÖZÖTT nemcsak az a különbség, hogy az utóbbi alkalmazkodott a demokrácia retorikájához, hanem az is, hogy maga alkotja meg magát, maga nevezi ki magát. Az elitnek legfeljebb meg kell őriznie a múltból eredő tekintélyét, kultúráját, kapcsolatait, jóvedelmét. Az avantgárdnak mindezt magának kell megszereznie élenjáró tudása révén. E tudásbeli kiválóság a többiek számára hübriszként jelenik meg, a magabiztosság és nagyravágyás bűneként. E hübrisz miatt szüntelenül bírálják az avantgárdot az elitista konzervatívok, és ez ad demokratikus jelleget a konzervatív hagyománynak. Burke figyelmeztetett talán először a presztízstre vágyó, feltörekvő csoportok veszélyére. Míg a pénz, a címek a létező viszonyok megőrzése mellett is elérhetőek, addig tekintélyhez, presztízshez jutni csak a létező viszonyok felforgatása révén lehet.²⁸ Ma ugyan nem szükséges forradalom a megszerzéséhez, elégséges a nyilvánosság birtoklása is, de ez mulékony presztízst tud csak biztosítani, így megőrzéséhez állandóan jelen kell lenni a nyilvánosságban.

Az avantgárd tehát *per definitionem* jószándékú a többiekkel szemben, ha azok elfogadják.²⁹ E jószándék következménye, hogy nem csupán meg akarja javítani az emberek életfeltételeit, hanem mindezt a felszabadítás (emancipáció, liberalizáció) ígéretével és nyelvezetével végzi. Felszabadítja az egyébként istenített népet a szabályok, törvények uralma alól. Az életkörülmények javításának és a kontrollok megszüntetésének ígéretét a felszabadítás és a szolgálat nyelvvel terjesztik. E szabályok, törvények felettébb kényelmetlenek a velük járó szankciók miatt. Mára a szabályozatlanság boldog állapotának két változata alakult ki. Az egyik bízik az emberek jószágában és spontán harmóniájukban (idetartoznak az anarchisták, vagy a mindezt a szabad piac utópiájával társító anarchokapitalisták, akik szerint a szabad piacon kialakuló spontán rend megoldást nyújt minden integrációs és szabályozási problémára, szükségtelen a viszonyok előzetes szabályozása, vagyis az állam, a törvények jelenléte), a másik viszont inkább a felvilágosult bölcsességben hisz, és az embereket olyan *feltételek, viszonyok* közé kívánja helyezni, ahol nem kell semmit sem előírni vagy megtiltani nekik, mivel nem az erkölcsi jószáguk (mint az anarchista ideál szerint), hanem a helyzet feltételeiből következően nem is cselekedhetnek helytelenül. Itt tehát a feltételeket, a dolgokat kell szabályozni, és nem az embereket. Az oktatás révén az ember alakítható, erényessé tehető, hogy a

rosszat még elgondolni se legyen képes. Az oktatás e felvilágosító eszmény szerint az anarchia — tehát a törvény, a hatalom, az állam, a kontroll nélküli rend — létrehozásának eszköze. Ennek egyik, a mai gondolkodásra erőteljesen ható megfogalmazója Rousseau, az *Értekezés az egyenlőtlenység eredetéről* című esszéjében. Az erényes emberekből álló, s ezért szabályozást nem igénylő rend mellett a másik változat, a feltételek, helyzetek „dologi” szabályozásának eszménye szintén e jeles francia nevéhez kötődik. E másik változatban sincs a szabad emberek társadalmában kötelezés, hanem azon alapul a szabályozás, hogy az ember nem képes rosszat tenni az adott feltételek miatt. Ha nem termelnek luxuscikket, akkor a luxusfogyasztással járó pazarlás még a túlzó vágyak esetén sem merülhet fel. A budapesti metróban a mozgólépcsők előtti karámok miatt nem szükséges, hogy az udvariasság erényét gyakoroljuk egymással, mivel a tülekedés szinte lehetetlenné válik. Bár Rousseau szemlélete szerint a legjobb, ha egyszerre valósul meg az emberek erényessé tétele az iskolákban, és a feltételek szabályozásával a helytelen cselekvés is lehetetlenné válik.

„Amíg a gyermek csak a dolgokban talál ellenállásra és nem az akaratokban, addig soha nem válik sem haragvóvá, sem lázadóvá, és jobb egészségnak örvend.”³⁰

„Kétféle függés van: függés a dolgoktól, mely természettől való, és függés az emberektől, mely a társadalomtól való. A dolgoktól való függésnek nincsen erkölcsi oldala, s így cseppet sem árt a szabadságnak, nem szül semmiféle vétket (kiemelés M. A.). Az emberektől való függés azonban zilált, s így minden véték szülője. Ha van mód a társadalom e bajának orvoslására, az nem más, mint törvénnyel helyettesíteni az embert, a közakaratot pedig valóságos erővel fegyverezni fel, amely magasabb rendű minden egyéni akarat tevékenységénél. Ha a nemzetek törvényeinek is lehetne, úgy mint a természet törvényeinek, olyan hajthatatlansága, melyet soha semmiféle emberi erő nem bírna legyőzni, akkor az emberektől való függés ismét a dolgoktól való függéssé változnék. Egyesülne így az államban a természetes állapot minden előnye a társadalmi állapot minden előnyével. A szabadsághoz, amely a vétkektől távol tartaná az embert, az erkölcsiség járulna, amely felemeli őket az erényhez. Úgy kezeljétek a gyermeket, hogy csupán a dolgoktól függjön, s akkor a természet rendjét fogjátok követni. Nem megtiltani kell, hogy rosszat tegyen, hanem megakadályozni. Amikor cselekszik, ne tudja, mi az engedelmesség.”³¹

„Ne parancsoljatok neki soha semmit, bármi is legyen az a világon, egyáltalán semmit. Ne engedjétek, hogy még csak eszébe is jusson, hogy bármiféle hatalmat igényeltek felette. Ne tudjon egyebet, csupán annyit, hogy ő gyenge, és hogy ti erősebbek vagytok, továbbá, hogy kettőtök helyzeténél fogva szükségképpen ki van szolgáltatva nektek. Tanulja ezt meg, értse és érezze. Idejében érezze gögös fején a kemény jármot, melyet a természet kényszerít az emberre, a szükségyszerűség súlyos jármát, amely alatt minden véges lénynek meg kell hajolnia. *Lássa ezt a szükségyszerűséget, mégpedig a dolgokban, és sohasem az emberi szeszélyben. A zabola, amely visszatartja, a kényszer légyen, és ne a tekintély. Amitől tartózkodnia kell, azt ne tiltsátok meg*

neki, hanem akadályozzátok meg, hogy megtegye, magyarázgatás és okoskodás nélkül.”³² (Kiemelés M. A.)

ADOLGOKAT, A FELTÉTELEKET ÉS NEM AZ EGYÉNEKET SZABÁLYOZÓ, ellenőrző politika a bürokrácia eszménye. Ezen eszmény szerint a szabadság megőrizhető, és nem kell a társadalomtól, annak kontrolljaitól függni, ha a kontroll dologi. Ez az elv — a dolgokat kell szabályozni, és nem az embereket — a 19-20. századi nagy szocialista utópiák központi eleme, SIDNEY WEBBTŐL LENINIG. Az ember számára ez esetben nem merül fel a választás problémája, gondja, így a felelőssége sem — hiszen nincsenek alternatívák a jó és rossz között —, miként a nihilizmus esetében sem. Ugyanakkor e dologi igazgatás kizárja a konfliktusok létét, hiszen az ember nem tud rosszat tenni, választani. Az adminisztrált ember számára azonban az uralkodó nyelv a társadalomtól való függés alóli felszabadulás (emancipáció, liberáció) nyelve, miként ezt igazolja J. S. Mill *A szabadságról* című esszéjének individualista nyelvezete. Szerző úgy véli, hogy az abszolút szabadság fékezheti meg a társadalom, a többi ember abszolút zsarnokságát, és csak az egyéni abszolút szabadság az egyetlen lehetséges ellensúly bármiféle zsarnoksággal szemben.

Így aztán a szabadság tana folyton terjeszkedett; újabb és újabb cselekvésekről derült ki, hogy az egyéni választási szabadság körébe tartozik. Miközben nő a bürokrácia, a dologi szabályozás, mindez egy felszabadult erkölccsel társulva elutasítja az egyén korlátozását, mérséklését. Az így formálódó ember alkotja az örök baloldalt, aki igényli a bürokrácia szolgáltatásait, de mégis hálátlan vele szemben, és felháborodik, ha valahol korlátozást tapasztal. A mai társadalomban, legyen ez bármilyen ellentmondásos, az ember egyszerre felszabadult erkölcsű, minden egyéni korlátozást, ellenőrzést elutasító, s ezért folytonosan konfliktusokba kerül, és ugyanakkor dologilag, a nagy szervezetek által ellenőrzött. LOCKWOOD és HABERMAS kifejezéseivel, az emberek az életvilág szintjén teljesen felszabadultak, szabályozatlanok, ugyanakkor a rendszer, a nagy társadalmi intézmények szintjén ellenőrzöttek és integráltak. A kérdés az, hogy az *életvilág*, a személyes erkölcs, a habitusok minden kontrollját lerázó egyént lehet-e a rendszer, az intézmények szintjén dologi eszközökkel kontrollálni, azaz együttműködésre készíteni, ha egyszer az életvilág szintjén erre a legkevésbé sem hajlandó? Ezt a problémát szokta a hetvenes évek közepétől a politológia „kormányozhatatlansági” válságnak nevezni. Mivel e nehézség létrejöttében eminens szerepe volt és van a felvilágosodás liberális vagy szocialista felszabadítás tanának, kontroll-ellenességének, ezért jó látnunk, amint ezen örökösök kormányzati, azaz kontroll-problémaként találkoznak az általuk óhajtott és megtermelt mentalitással. Az igényeit rögtön emberi jogként, azaz az uralkodó nyelv- és gondolkodásmódban megkérdőjelezhetetlen igénnyel megfogalmazó egyén az avantgárd e dologi, adminisztratív kontrollját csak egy bővülő gazdaságban fogadja el — s ezzel visszanyarodtunk megfigyelésének egyik kiinduló paradoxonához.

4.

AFENTIEK UTÁN ÉRDEMES három, egykor a politikai gondolkodás részét képező, de a mai emancipatorikus emberi jogi és szolgáltató nyelvből kieső elvet újra megfogalmazni.

„Az emberek nem élvezhetik egyszerre a polgári szabadság és a nem polgári állapot jogait”³³, mondja Burke. Azaz, a társadalomban élésnek ára van: aki élvezi a politikai közösség védelmét, áldásait, az nem lehet kivétel a törvények hatósága és terhe alól. Hacsak nem feltételezzük, miként az anarchisták, hogy az embereket csak a létező kultúra, a társadalmi intézmények rontották meg — tehát egy rövid diktatórikus szakasz után a felszabadult egyének spontán harmóniában fognak élni, a kontroll beépül a gondolkodásukba, s mindahányan erényes szentekké válnak, így nincs szükség konfliktusait szabályozó törvényekre, kormányzatra —, úgy el kell fogadnunk a kontrollokat. Noha ma viszonylag ritka az anarchista gondolkodó, a politikai gondolkodást és a médiakultúrát mégis első-sorban az emancipáció, a kontroll-ellenes gondolkodás jellemzi.³⁴ Mivel ma már a szabályok, törvények, az egyénen kívüli, tőle független bármilyen kontroll szükségszerűsége nem magától értetődő, röviden hadd utaljunk erre az ősi érvre, mely szerint az emberi együttélés alapproblémája az emberi természetből eredő konfliktusok örökös, kikerülhetetlen volta:

„Jaj a világnak a botránkozások miatt! Mert szükség, hogy botránkozások essenek; de jaj annak az embernek, a ki által a botránkozás esik.”
(Mt 18,7)

Az emberi jóságba, vagy a valamikori végső megjavulásba vetett hitek elképzelhetőnek tartják a konfliktusmentes életet.³⁵ A szabadság és társadalmi élet összeegyeztetése elképzelhetőnek tartja a külső kontroll nélküli életet, a teljes egyéni szabadságot, mivel az egyén erkölcsös, szent volta maga ellenőrizné az életét. Ma igen népszerűtlen gondolat, de az erényes ember hűján a kontrollnak valamiképp az egyénen kívülinek kell lennie (törvények, kormányzat, egyház stb.), hacsak nem reméljük, hogy az egyén képes magától felismerni gyengeségeit és konfliktusai forrását. A konfliktusmentesség, de legalábbis a konfliktus-minimalizáló politika alapgondolata, hogy a konfliktusok forrása a javak szűkössége, tehát: *Ha majd a bőség kósarából / mindenki egyaránt vehet (...) Akkor mondhatjuk, hogy megálljunk, / mert itt van már a Kánaán.* De konfliktusok forrásai az ellentétes vágyak és nem a javak szűkössége, ugyanis még ha lehetséges is a javak korlátlan bősége, valamilyen technokrata utópia, akkor is léteznének konfliktusok, melyeknek forrása az emberi vágy, hogy kitűnjék társai közül.

A régi gondolat érvényét mai gyakorlatunkban is megfigyelhetjük: az egyenlőség csak a lemaradók számára érv és szempont, aki egy kicsit is ki tudott emelkedni a lépcsőházbeli átlagából — törtetőbb férj vagy feleség, autó, telek stb. révén —, az nem akar

egyenlő lenni. Az emberek nem egyenlőek akarnak lenni, hanem csupán a már kiugrókat akarják utolérni, s ha ez megtörtént, akkor maguk is ki akarnak ugrani. Mint ahogy a törvény előtti egyenlőség is csak akkor jut eszünkbe, ha úgy érezzük, valami hátrány ért minket, egyébként pedig boldogan kerüljük meg a törvényt, vagy részeseülni igyekszünk valamilyen kivételes elbánásban.³⁶

A törvények és az azokat betartató intézmények szükségszerűségének kiemelése a ma uralkodó emancipációs, anarchista kultúra miatt szükséges. De a liberális filozófusok is elismerik a törvények, szabályok és ezek betartatásának fontosságát, mindazonáltal még az ő gondolkodásukban sem váltotta fel a jogok nyelvét a törvény nyelve. A törvény a társadalomban élés ára, kollektív fogyasztási cikk. Mivel az önkéntes korlátozás csak a szentek esetében lehetséges, ezen segít egy külső intézmény (törvény, norma), amely kontrollálja az egyént, hogy ne legyenek konfliktusok. És ha ez utóbbiak mégis létrejönnek, akkor az előre rögzített normák rendezik azokat. A jogállam így elsősorban nem egyszerűen az emberi jogok védelmét jelenti az állammal és mindenkivel szemben, hanem azt az elvet, hogy az integráció és kontroll érdekében *senki nem lehet önmaga bírója*, tehát mindenki elfogad egy külső bírót (törvényt, normákat és az ezeket betartató intézményeket). A törvény és a törvénytisztelet a társadalomban élés ára, de ezt ma nem az egyházi immunitás vagy a nemesi kiváltságok ellenében kell megvédeni, hanem az emancipáció kultúrájával szemben. Az egyén akkor dönthet maga, ha van egy stabil, előre látható társadalmi környezet, amelyben mindenki viselkedése kiszámítható, így az egyén is sejtheti viselkedése lehetséges következményeit, feltételeit. A társadalomban és politikai közösségekben élés haszna a stabilitás, a kiszámíthatóság, a konfliktusok csökkentése és kezelése. Mindennek ára a törvénytisztelet.

5.

A második fontos, és az előzőnél lényegesen vitatottabb gondolat az, hogy az integráció és kontroll igényelte *törvénytisztelő, normakövető magatartás igényli valamilyen irracionális érzület, habitus meglétét.*

TEHÁT A LEGALIZMUSSEL ELLENTÉTBEN az integrációhoz és kontrollhoz nem elégségesek pusztán a törvények és a kormányzat, mivel mindezek működésképtelenek az irracionális érzülete nélkül. A társadalom nyújtotta javak, a többiek törvénytiszteletéből származó előnyök ugyanis akkor is élvezhetők, ha az egyén nem követi a normákat. Sőt, ez utóbbi esetben az egyén haszna jóval nagyobb, mivel anélkül élvezzi a rend előnyeit, hogy megfizetne annak hátrányáért. A normasértők kizsákmányolják így a normakövetőket, mivel a „közös költségek” árát csak ez utóbbiak fizetik meg, s minél több a normasértő, annál nagyobb lesz a normakövetők költsége, így egyre többen állnak át a normasértők közé, és csak az erős irracionális kötődésekkel bírók ragaszkodnak továbbra is a már erősen ráfizetéses normakövetéshez, törvénytisztelethez. A mai „felsza-

badító" gondolkodást részben az a fent már említett hit uralja, miszerint külső kontroll, törvény és bíróság, hatalom nélkül is lehetséges együttélés a belső erkölcsi elvek vezette szentek társadalmában, részben pedig az a legalista hit, hogy elégséges maga a törvény, a törvénytiszteletet létrehozó mindenféle irracionális elem nélkül. Az „engedelmeskedem ennek a számomra most kedvezőtlen törvénynek, mert ilyen és ilyen távolabbi hasznom származik belőle" elgondolás nagyon ésszerű, de a felszabadított polgár számára még ésszerűbb az „engedelmeskedjétek ti"-elv.

A társadalomból, és nem a társadalomban élőket természetesen mindenki elítéli. De a mai rendpárti retorikára fogékonyak is inkább a *többiekre* értik a törvénytisztelet kívánalmát. A nemrégben még felszabadító nyelvet beszélők áttérése a normák, törvények nyelvére azt sejteti, hogy a törvénytisztelő magatartást — a társadalmi együttélés költségeinek megfizetését — a többiektől várják. A társadalom legyen szabályozott, de az egyén ne. Az egyéni haszon akkor maximalizálható, ha egyszerre élvezheti az ember a társadalomban élés előnyeit, azaz *mindenki más* törvénytisztelő, de annak terheitől az egyén szabad. Az emberek általában egyszerre ismerik fel a rend szükségességét, s ugyanakkor vágnak a korlátoktól mentes életre. Így bármennyire is ésszerűek az egyéni racionalitásra építő társadalmi szerződéselméletek, nem tarthatóak.³⁷

A TÖRVÉNYTISZTELET, NORMAKÖVETÉS a valóságban akkor működik, ha nem az egyéni szabadság valamelyik változata vagy bármely más elv a legfontosabb, hanem az engedelmesség *mint olyan*. A törvénytisztelet, normakövetés irracionális forrásairól beszélve feltétezzük, hogy e cselekvéseket a cselekvő nem a haszon reményében végzi, mivel gazdaságilag e cselekvések irracionálisak, hanem valamilyen habitus, szokás, tekintély, identitás miatt, amely betartásakor az egyén nincs tekintettel hasznossági elvekre. A szankciók önmagában nem tesznek törvénytisztelővé, ha nincs meg a törvényekhez, normákhoz ragaszkodás önmagáért való és az egyén szempontjából ésszerűtlen motívuma. Természetesen a liberalizmus is elismeri a törvények, a szabályozott politikai társadalom fontosságát, de mindezt a társadalmi szerződés logikájára, az önkéntes engedelmesség gondolatára szereti alapozni, a kontroll elfogadása az egyén beleegyezésén múlik: az engedelmesség feltételes, csak bizonyos esetekben kötelező. A liberalizmus pedig energiája nagyobb részét azon esetek politikai és jogi kidolgozására fordította, amikor a polgár nem tartozik engedelmességgel. Ugyanakkor e szerződéslogika nem tud választ adni arra a régi ellenvetésre, miszerint a szerződést a felek akkor tartják be, ha van egy mindegyik fél fölött álló külső kényszerítő hatalom (kormányzat, vagy nemzetközi ügyekben egy szuperhatalom), vagy ha már a szerződés előtt kialakult az egyetértés a felek közt, s ezt valamilyen irracionális szempontból hajlandók fenntartani.³⁸

Ahogy a legalizmus nem érzékeny a törvénytisztelet nem természetes voltára, úgy azt sem érzékeli, hogy a társadalom és a

politikai közösség létezésének feltétele valamilyen társadalmi struktúra. Elismeri ugyan a rend, a béke érdekében a törvények, a szabályozottság fontosságát, de nem ismeri el, hogy kell az engedelmesség e fent leírt irracionális ragaszkodáshoz, amelyet egy jól körülírható társadalmi struktúra hoz létre. E habituális, megkérdőjelezetlen törvénytisztelet és normakövetés — nem újdonság — elsősorban a hagyományos intézményekben, (családi, rokonsági, vallási, lakóhelyi) közösségekben alakult ki, az együttélés során. A feltörekvő, presztízstre vágyó avantgárd pedig elsősorban pont ezzel az egyéneket ellenőrző és az engedelmességet habitussá tevő struktúrával szemben volt a legellenségesebb. A felszabadító nyelvezet, gondoljunk J. S. Mill példájára, ha nem is minden törvény és szabályozás létét, de ezen struktúrákét és az irracionális előítéleteket (szokást, tekintélyt,) mindenképpen fel akarta számolni. A „Legyen meg a Te akaratom” alól történő felszabadítás ígérete a „Legyen meg a mindenki saját akarata” volt, miközben a gyakorlatban a „Legyen meg a mi akaratom” megvalósítására törekedtek a felszabadító avantgárdok. Az ebben útjukat álló közösségi és intézményi struktúrákat lerombolva és a felszabadító kultúrát elterjesztve előrevetítették a sikerük után bekövetkező problémáikat. A „felszabadító” kultúra e társadalmi struktúrákat és az irracionális gondolati elemeket vagy tökéletlenségük miatt bírálja — a kóbor kutyák, vagy a halmozottan hátrányos helyzetű „melegek” nevében, és egy tökéletes eszmény mellé állítva ezen közösségeket és irracionális habitusokat, kiderül valamennyi fogyatékoságuk, vagy a relativizmus, illetve a nihilizmus (nincs se jó, se rossz) nevében bírálja azokat.

6.

IGY TEHÁT MEGFOGALMAZHATJUK A POLITIKAI GONDOLKODÁS egy harmadik — Platón, MONTESQUIEU, DE TOCQUEVILLE óta világos — tapasztalatát: *az államforma, a törvények és a polgárok jellege összefügg, egymást meghatározzák.* A fenti atyák számára a monarchia, az arisztokrácia, a demokrácia közti különbség elsősorban nem azt jelentette, hogy hányan uralkodnak, hanem azt, hogy milyen jellemű emberek élnek az adott társadalmi közegben. Ezen ősi tapasztalat alapján törekedtek és törekszenek a politikai próféták valamilyen új embertípus megalkotására (szocialista, nyitott, toleráns), amikor utópiáikat tervezik. A demokrácia problémája, hogy azok hozzák a törvényeket, akiknek be kellene tartania. Bár a demokrácia érvei közt az egyik legnyomósabb, hogy az emberek jobban tisztelik a maguk alkotta törvényeket, a gyakorlat mégis az egyénektől független kontroll praktikusságát bizonyítja. A kontrollhiány következményének leírása nem új, de új e következmények figyelmen kívül hagyása. És szintén viszonylag új a „csak a megfelelő törvényeket kellene meghozni” legalista optimizmusa, amelyet szívesen ajánlunk azok figyelmébe, akik már megtapasztalták, vagy tapasztalják, hogy a törvénytisztelet habitusának hiányában a jószándékú avantgárd tehet,

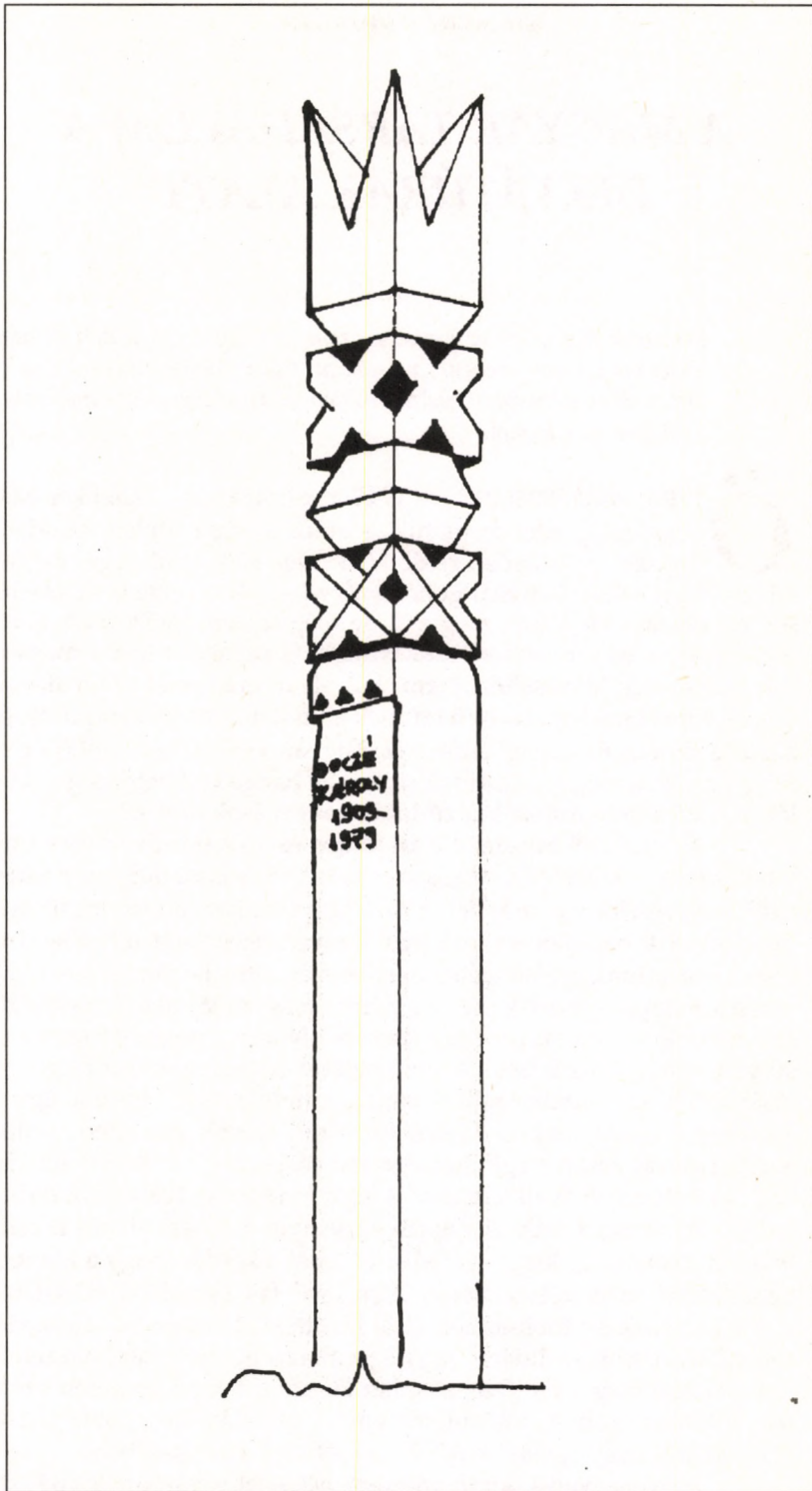
amit csak akar. A következményekkel való szembenézés ma annál is valószínűtlenebb, mivel meg kellene kérdőjelezni a jelenleg uralkodó felszabadítási kultúrát, a szabadság, a jogok, a szolgáltatás nyelvéét. Természetesen van egy másik lehetőség is, egy modernizációs diktatúra³⁹, amire „rákényszerülhet” a jószándékú avantgárd, vagyis akarunk ellenére tesz minket szabaddá és gazdaggá, mert „a királyok belátásból zsarnokok ott, ahol az alattvalók elvből lázadók.”⁴⁰

MOLNÁR ATTILA

- (1) M. Weber: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Budapest, 1982, 310. o.
- (2) A hazai megfogalmazásokban a mediokrácia terjedt el ott, ahol a médiakráciára gondolnak. A kettő természetesen egybeeshet, de azért fontos különbség van közöttük. A médiakrácia a médiát irányítókra utal, meglehetősen semleges tartalommal — lehetnek azok liberálisok, konzervatívok, baloldaliak, jobboldaliak stb. A mediokrácia ellenben a demokrácia középszerű vezetőire, irányítóira utal. Ez utóbbi kifejezés ama elképzelésen alapszik, hogy a demokráciában az emberek a hozzájuk hasonlókat segítik hatalomba, így előbb-utóbb a hatalom birtokosai az átlagból, a középszerből kerülnek ki, ezért ez *mediokrácia*. Tehát a demokratikus vezetők meglehetősen kritikus leírása, míg a médiakrácia egyszerűen rögzíti a tényt, hogy a médiát egy csoport irányítja, és ezért szó sincs benne a szólásszabadság gyakorlatáról.
- (3) Gondoljon az olvasó a mai kínai, kubai, vietnámi gyakorlatra, amelyek mindegyikének ősképe a lenini NEP, amikor a politikai hatalom megtartása érdekében a bolsevik párt időlegesen és részlegesen kiegészített a piac létevel.
- (4) Jellemző példa erre M. Crozier-S. P. Huntington-J. Watanuki: *The Crisis of Democracy* című jelentése (New York University Press, 1975), amely a mai demokratikus politikát fenyegető, a növekedés lassulásából eredő gazdasági problémák fő okának elsősorban a kulturális viszonyok olyan átalakulását tartja, amely új helyzetben a média terjesztette erkölcs minden egyéni szabályozás, mérséklet elutasításán alapul. Evvel megegyezik D. Bell ma már klasszikusnak tekinthető írásának (*The Cultural Contradiction of Capitalism*. New York, 1977.) alap gondolata.
- (5) Sokakkal ellentétben, kifejezetten üdvösnek tartom, hogy az angolszász popzene vált szinte egyeduralkodóvá a magyar médiában, ugyanis ezen dalok szövegét legalább nem értik hallgatóik. Sokkal nagyobb lenne az okozott kár, ha értenék is. A mai magyar médiakultúra jellemző dalszövege pl. „Soha ne szégyellj, hogy máshogy élsz, amíg érzed, hogy így többet érsz. Soha ne szégyellj, legyél önmagad!”, vagy a „Mindannyian másfélék vagyunk.” A médiában egyeduralkodóvá vált popzene ráadásul körül van véve az ifjúság lázadás-, szabadság-, önkifejezés-mítoszával, s talán ez az egyik olyan szerencsés kulturális termék, amelyet nem kérdőjeleznek meg a manipuláció gyanújával. Ugyanakkor a popzene nyilvánvalóan ipar, haszonérintett üzlet, ezért tartalmi (a szabad önkifejezés, szerelem, univerzális szeretet és egyenlőség, boldogság, tolerancia stb.) közvetlenül összekapcsolhatóak lennének üzleti érdekekkel. A médiát uraló popzenét csodálatos módon elérte a gyanakvás és az ideológiagyánú alapos voltának igazolója, a kritikus szociológiai elemzés. Talán azért, mert ez az üzleti termék, a popzene ugyanazon tartalmakat, jelszavakat hirdet, amelyeket a *tudlib?* Ezért szerencsénk a kevesek által értett angol nyelvű slágerzene uralma.

- (6) 1980: Magyar Helikon, 1982: TÉKA. Az idézetek az előbbi kiadásból származnak, ottani lapszámokra vonatkoznak. Érdeemes lenne egyszer politológusainknak elgondolkodni azon, hogy az egyéni szabadság e mai bibliája, vagy mondjuk BAKUNYIN írásai hogyan jelenhettek meg a szocializmusban, mikor még a könyvtárban is indexen voltak — ha egyáltalán megvoltak — a rendpárti, tekintélypárti, törvénytábori konzervatívok könyvei. Valószínűleg félrevezető a szocializmusról szóló elméletek nagy része, mivel sokkal inkább az értelmiség főbiáinak és vágyainak megfogalmazásai, mint a valóságot közelítő leírások.
- (7) 32. o.
- (8) 35. o.
- (9) Egy pillanatra érdemes elgondolkoznunk ezen a ma már megkérdőjelezetlen állításon. Az újszülött szabad attól a kultúrától, nyelvtől, azoktól a szokásoktól, normáktól, amikbe beleszületett. De nem sok lény van, amely a környezetének jobban ki lenne szolgáltatva, mint az újszülött.
- (10) Eredetileg: „plans of life”, „experiment of life”. „Az emberiség többet nyer, ha eltűri, hogy mindenki úgy él, ahogy neki tetszik, mint ha arra kényszerítik egymást, hogy úgy éljenek, ahogy a többieknek tetszik.” 33. o.
- (11) 44. o.
- (12) 88-89. o.
- (13) 112. o.
- (14) 68., 70. o.
- (15) 113. o.
- (16) 138-145. o.
- (17) 34. o..
- (18) 132-3. o.
- (19) 18., 25. o.
- (20) 45. o.
- (21) 78. o.
- (22) 126-7. o.
- (23) 28. o.
- (24) J. S. Mill előtt a felvilágosodás hagyománya már gazdag az egyéni szabadságra épített felvilágosító diktatúrákról szóló elméletekben (Rousseau, Babeuf), amelyek szerint az igazi szabadság és demokrácia eljöveteletét szükségszerűen meg kell előznie egy felszabadító diktatúra. E hagyományban — később Marx, vagy J. S. Mill elméletében — jól illeszkedik egymáshoz az egyéni szabadság, a felszabadítás retorikája a felvilágosító avantgárd ellenőrizetlen uralmának szükségszerű igazolásával.
- (25) 79. o.
- (26) A kulturális felszabadítók legutolsó nemzedékét nevezte L. Trilling „el-lenséges kultúrának” (*Beyond Culture*. New York, 1965.), amit erős eufemizmussal magyarrá ’ellenkultúrának’ fordítottak.
- (27) A sors különös kegye folytán a szellemi és erkölcsi kiválóság, az összes elfogadható érv egy oldalon van. A romlottság, az erkölcsi hitványság koronként változó tartalmat kaphat, mint a klerikális, burzsoá, imperialista, fasiszta, rasszista stb.
- (28) Erre példa György von Lukács, aki nem elégedett meg bankár apja szerzett vagyonával és a bárói címmel.

- (29) Tanulságos Che Guevera bolíviai naplója (magyar nyelvű kiadása: Budapest, 1968.), amelyből kiderül, hogy milyen véleménnyel volt a népi forradalmár az őt nem támogató helyi parasztokról.
- (30) Rousseau: *Emil, vagy a nevelésről*. Budapest, 1957, 40. o.
- (31) Id. mű. 57. o.
- (32) Id. mű 63. o.
- (33) Burke: *Töprengések a francia forradalomról*. Budapest, Atlantisz, 1991. Ez a ma ismét hangsúlyozandó elv az itáliai városok egyházi immunitás-igényével szemben a 13. században fogalmazódott meg, s azóta sokáig a politikai gondolkodás alapeleme, *közteherviselés* néven. De a társadalomban élés ára nemcsak a „közterhek”, hanem az egymáshoz igazodásból eredő korlátozó következmények — nyelv, szokások stb., mindaz, ami a liberátorok ellenszenvét kiváltja, hiszen ezek nem állnak sem az egyén, sem az élcsapat ellenőrzése alatt.
- (34) Az amerikai neo-konzervatívok nyelvezetét is a felszabadítás-retorika jellemzi — a liberális, vagy szekularista stb. uralom alóli felszabadítása. Úgy tűnik, a mai politikai mozgósítás legbiztosabb technikája, ha egy elnyomót sikerül találni, és az embereket mint elnyomottakat lehet a tőke, a kapitalizmus, vagy a zsidók, vagy a liberálisok, vagy a keresztény-nemzeti kurzus stb. nyomása alóli felszabadulás mellett mozgósítani. Még a konzervatívok sem sokat beszélnek a kontrollról. Úgy tűnik, az ellenőrzés hirdetésével ma nem lehet embereket mozgósítani szavazatok szerzése céljából, legfeljebb ha mások — az elnyomó tőkésék, zsidók, gazdagok, emdéefesek stb. — ellenőrzéséről van szó, de nem a mozgósítottakéről.
- (35) A különböző vallási vagy anarchista elképzelések mellett a jóval népszerűbbek is ezen hitre épülnek, mint például a pozitívizmus emberiségvallása, amelynek mottója az „Élj másokért!”, s az *altruizmus* szó pozitívista megalkotása is mutatja, hogy az integráció, a kontroll problémájának megoldását ez a máig ható irányzat az ember megjavulásától és a konfliktusmentes élettől várta.
- (36) Ez a beállítódottság köszön vissza a szolidaritás jelszavában is, amit inkább a valakiktől való szerzés, és nem az adakozás szándékával használnak. „Legyél Te szolidáris velem, s adj!”
- (37) Vö. J. M. Buchanan: *The Limits of Liberty*. University of Chicago Press, 1975.
- (38) Ezért sem lesz egyhamar valódi alapszerződésünk a szomszédos országokkal, hiszen nagyhatalom nem kényszeríti — mint egykor —, sem a felek közt előzetesen kialakult egyetértésről nincs szó.
- (39) Vö. J. L. Talmon: *The Origins of Totalitarian Democracy*. 1952, London.
- (40) E. Burke: *uo.*, 169. o.

ALSÓCSERNÁTONI KOPJÁFA

A MAGYAR TÁRSADALOM A DIKTATÚRÁK ALATT¹

Bennünk él mindig az a csalóka remény, hogy ezek a dolgok nem történhetnek meg velünk, nálunk az ilyen dolgok elképzelhetetlenek. Sajnos a huszadik század minden szörnyűsége megismétlődhet a világon mindenhol.²

ÖTVEN ÉVVEL EZELŐTT — 1944 áprilisában —, hetekkel Magyarország náci megszállása után, Európa utolsó, mindaddig szinte érintetlen zsidó közössége sárga csillaggal megjelölve — egyes helyeken már gettóba zárva — várta sorsa beteljesedését. Az országot legyűró, megvert, de még le nem győzött náci Németország, a háború utolsó szakaszában is ragaszkodott a magyar zsidó közösség kiirtásához. Nem volt olyan erő, amely megakadályozta volna ennek a szörnyű tervnek a kivitelezésében. Akkor is, és azóta is újra és újra megkérdezzük, hogyan viselkedett a többség, a magyar nép, a magyar társadalom, annak hangadó értelmisége, felelős vezetői a polgártársaikra zúduló sorscsapások idején?

Az eltelt fél évszázad alatt fontos és kiváló művek sora született itthon és külföldön, mégis számos tény, adatot még nem ismerünk, sok részlet vár még feltárára. Ugyanakkor, a közelmúlt eseményeinek köszönhetően, ma már lezárult egészként tekinthetünk vissza századunk eseményeire, és ebbe a távlatba helyezve vethetjük össze a magyar társadalomnak a német megszállás alatti viselkedését, hasonló — ha szerencsére nem is olyan iszonyatos méretű és súlyú tragédiákhoz vezető — üldöztetések idején mutatott magatartásával. Ez az összehasonlítás annál is indokoltabb, hiszen úgy a zsidóságot, mint más, a későbbiek során tetszőleges szempontok alapján hátrányosan megkülönböztetett csoportot, a kollektív bűnösség és büntetés elvét alkalmazva, a legszélesebb nyilvánosság tudtával, érvényes jogszabályok alapján, törvényes hatósági eljárás keretében hurcoltak meg. Joggal vetődik fel tehát a kérdés, hogy a magyar társadalomban is kétségtelenül jelen levő faji és vallási előítéletek tetten érhetőek-e a többségnek az üldözöttekkel szembeni viselkedésében? Kevesebb szolidáris vagy együttérző gesztus, segítőszándék nyilvánult-e meg a zsidóságuk miatt kitzsítottakkal szemben azokban a vészterhes hónapokban, mint a valamivel később, osztályhelyzetük miatt, vagy egyéb okokból megbélyegzettek esetében?

Az összevetés során minden kétséget kizáróan kiviláglik, hogy egy társadalomban milyen mértékben és milyen módon nyil-

vánul meg az üldözöttekkel szembeni együttérző támogatás és segítőkészség, az mindenekelőtt az adott társadalmi berendezkedés függvénye. Vagyis, minél demokratikusabb egy társadalom, annál több lehetőség van a hatalom szándékaival való szembehelyezkedésre, illetve annál kisebb veszéllyel jár az üldözöttek mellett kinyilvánítandó szolidaritás. Totális diktatúrákban ugyanakkor a hatalommal való legkisebb ellenszegülésnek is a legsúlyosabb következményei lehetnek. Ezért tehát az üldöztetésekkel szembeni fellépés, illetve az üldözöttekkel való szolidaritás vállalásának szempontjából nem az a döntő, hogy a társadalom mely csoportjai iránt kellett a támogató, illetve segítő szándéknak megnyilvánulnia, sokkal inkább az ilyen és ehhez hasonló cselekedetekért kiszabható büntetés mértéke. Ezért az alapvető cezúrát a magyar társadalom magatartásában az üldözöttekkel szemben 1944. március 19-e, az ország függetlenségének elvesztése, demokratikus intézményeinek felszámolása jelentette.

ANÉMET MEGSZÁLLÁSIG, amíg az ország élén a választott, legitim kormány állt, Magyarországon ellenzéki pártok tevékenykedtek, képviselőik ott ültek a parlamentben. Ha korlátozott mértékben is, de érvényesült a sajtószabadság. Ennek a korlátozott demokráciának a lehetőségeivel élve számosan, választott politikusok, értelmiségiek, illetve a magyar arisztokrácia legjobbjai tiltakoztak a diszkriminatív zsidótörvények bevezetése idején. Az 1938-as, ún. I. zsidótörvény parlamenti vitájában több képviselő felemelte szavát a zsidók jogegyenlősége mellett, úgy az alsó-, mint a felsőházban. Liberális, legitimista és szociáldemokrata képviselők, RASSAY KÁROLY, RUPPERT REZSŐ, PEYER KÁROLY, KÉTHLY ANNA, GRATZ GUSZTÁV — hogy csak néhányukat említsük —, valamint néhány nagynevű arisztokrata, így pl. GRÓF BETHLEN ISTVÁN, GRÓF SZÉCHENYI GYÖRGY, illetve GRÓF APPONYI GYÖRGY stb. És bár a törvényt a parlament nagy többséggel elfogadta, a vele szemben megmutatkozott ellenállás mindenképpen figyelemre méltó volt.³ Keresztény írók, művészek és tudósok egy csoportja a sajtóban tette közzé tiltakozását: *A nemzet lelkiismeretéhez intézett kiáltványt* hatvanegyen írták alá, és az ellenzéki *Pesti Napló*ban az alábbiakat olvashatjuk:

Ez a javaslat még a zsidóságot sem alázza meg annyira, mint amennyire megsérti a keresztény középosztály fiait, amikor azt teszi fel rólunk, hogy az állampolgári jogegyenlőség megszentelt alapelveinek semmibe vételével — jogfosztástól, megszégyenítő gyámkodástól, kényszeralkalmazástól várjuk megélhetésünket. Hogy polgártársaink egy részének vallása miatt való megbélyegzése, polgárjogainak teljességéből való kiforgatása árán akarunk érvényesülni és boldogulni. Minket keresztényi hitünk, hazafias meggyőződésünk készlet arra, hogy soha ne tágítsunk az állampolgári jogegyenlőség elvétől, melyet legnagyobb elméi vívtak ki. Gondolja meg minden kortárs, mekkora felelősség terheli, ha lelkiismereti tiltakozása ellenére is megszületik egy törvény, melyre valamikor minden magyarnak szégyenkezve kell gondolnia.⁴

A csak pár hónappal később beterjesztett ún. II. zsidótörvényt — mely faji alapon határozta meg a zsidóság fogalmát, és további meg-

szorításokat tartalmazott — 1939. február 4-én visszadobta a magyar parlament felsőháza. Az új miniszterelnöknek, GRÓF TELEKI PÁLNAK csak másodjára, hosszas tárgyalások eredményeként és többszöri módosítások árán sikerült rávennie a felsőházat a törvény elfogadására. Jelzés értékű gesztusként kell értékelnünk azonban azt a tényt, hogy HORTHY kormányzó legközelebbi tanácsadójának egyike, a volt miniszterelnök, GRÓF KÁROLYI GYULA tiltakozásul lemondott felsőházi tagságáról.⁵ A III. zsidótörvény, az úgynevezett fajvédelmi törvény esetében a magyar parlament felsőháza hasonlóan járt el.

A fenti alkalmakkor tehát a magyar értelmiség egy része és a magyar társadalom csúcsán lévők közül többen, többször és nyilvánosan tiltakoztak a magyar zsidóság jogegyenlőségének csorbítása ellen. Ugyanakkor tisztában voltak azzal, hogy a zsidóellenes intézkedések mögött a Harmadik Birodalom ismételt és egyre agresszívvá válni kezdő akarata, illetve az általuk pénzelt és támogatott magyar szélsőjobb aktivitása húzódik meg.

AZSIDÓTÖRVÉNYEK MEGSZORÍTÓ RENDELKEZÉSEI és a katonaköteles korban lévő zsidó férfiakat munkaszolgálatra kötelező intézkedések súlyos helyzetbe hozták a magyar zsidóság tömegeit. A diszkriminatív rendelkezések hatására sokan váltak állástalanná, életfeltételeik ellehetetlenültek. Szűkre szabott körülményeik ellenére azonban személyes biztonságuk nem forgott veszélyben. Ez pedig azokban az években, amikor szinte teljes Európa behódolni kényszerült a náci Németországnak, nem is volt kevés. Felelős magyar és zsidó vezetők egyaránt tisztában voltak azzal, hogy a magyar zsidóság minden megszorítás, megaláztatás és diszkrimináció ellenére lényegesen kedvezőbb körülmények között él a környező országokban lévő hittestvéreinél, ahol a nácikat semmi sem akadályozza a zsidókérdés „végleges megoldásában”. Erről 1942 januárjában döntöttek a hírhedt Wannsee-i konferencián. Ezt követően a magyar kormányra állandó és egyre fokozódó nyomás nehezedett annak érdekében, hogy a magyar zsidósággal szemben is alkalmazni lehessen a zsidókérdés „rendezésére” máshol már „sikerrel alkalmazott” birodalmi politikát. Ennek az egyre erőteljesebb követelésnek úgy a magyar kormány, mint Horthy kormányzó minden alkalommal a leghatározottabban ellenszegült. A fentiek illusztrálására idézünk a német követség jegyzékéből, melyet 1942. október 17-én intézett a magyar kormányhoz a „zsidókérdés megoldása tárgyában”:

A magyar királyi kormányt felkérjük, hogy a lehető legrövidebb időn belül hozza meg a szükséges intézkedéseket a zsidókérdés mielőbbi és teljes körű európai rendezése érdekében. Az eddigi kezdeményezéseket német részről örömmel üdvözljük. Mindazonáltal ez még nagyon messze van attól, hogy a németországi és a más országokban elért eredményekkel lépést lehessen tartani. Ezt a kérdést azonban minden körülményt figyelembe véve még a háború folyamán véglegesen meg kell oldani. Ez nemcsak német, hanem összeurópai érdek is. Azok a hatalmas erőfeszítések, melyeket Németország ezen a területen a világ érdekében magára vállalt, iluzórikussá válnak, ha Európa egyes területein a zsidók továbbra is

szellemi és gazdasági befolyásukat a Németországgal és szövetségeseivel szemben álló nemzetközi zsidóság érdekében vetik latba. Német felfogás szerint az alábbi magyar intézkedések bevezetését tartjuk szükségesnek:

1. A zsidókat további törvényekkel a gazdasági és kulturális életből kivétel nélkül ki kell kapcsolni.
2. Minden zsidót azonnal meg kell jelölni, ezzel megkönnyítve a megfelelő kormányzati intézkedéseket és biztosítani a néptől való egyértelmű elhatárolódás lehetőségét.
3. Elő kell készíteni a zsidók kitelepítését és keletre való elszállítását.

... A birodalmi kormányzat reméli, hogy a magyar királyi kormány ezúttal megértést mutat Németország nyomtatékos érdeklődése iránt, mellyel a szükséges intézkedések meghozatalát várja.⁶

A Kállay-kormány határozott visszautasítását követően a magyar kormánynak küldött újabb felszólításban kijelentik:

A német kormány a zsidók kitelepítése kérdésében hajlandó a magyar kormány minden kívánságát teljesíteni, azaz az ezen zsidók letelepedéséhez megfelelő területet kijelölni és teljes garanciát vállalni, hogy ottani megélhetésük biztosítva legyen. Hangsúlyozza még e helyen, hogy az angol és amerikai rádióban a zsidók bántalmazásáról terjesztett rémhírek nem felelnek meg a valóságnak.⁷

Ez után felsorolás következik arról, hogy a többi európai ország hol tart a zsidók kitelepítésében:

- Szlovákiában az ottani kilencven-kilencvenötezer zsidóból már csak kb. tízezer maradt, azonban ezeknek eltávolítása továbbra is folyamatban van.
- Romániában igen nagyszámú kitelepítés történt...
- Bulgária szigorú rendszabályokat fogantatosított, bevezette a csillagviselési kötelezettséget...
- Szerbiában úgyszólván nincsen már zsidó.
- Horvátországban a kitelepítést csak szállítási nehézségek miatt nem tudták még teljesen végrehajtani. A nyugati megszállt területekről (Hollandia, Belgium, Franciaország) a kitelepítés folyamatban van és január 1-től kezdve azt még fokozottabb tempóban fogják végrehajtani.
- A Birodalom területéről a még megmaradt zsidókat jövő év közepéig fogják elszállítani.
- A meg nem szállt Franciaországban a Laval-kormány ugyancsak felkérte a német kormányt, hogy az ottani zsidók elszállításában segítségére legyen és a zsidók átvétele a demarkációs vonalon már folyamatban is van...⁸

A Német Birodalom folyamatos és egyre agresszívabb igénye, hogy a magyar zsidóságot is bevonhassa „a zsidókérdés összeurópai rendezésébe”, egyértelművé tette zsidók és nem-zsidók számára egyaránt, hogy a bécsi döntéssel gyarapodott területű Magyarországon a

mintegy nyolcszázezer zsidónak minősülő magyar állampolgár léte az ország függetlenségének megőrzésén múlik. Ennek érdekében folytatta a magyar politikai vezetés azt a kényszerű hazárdjátékot, melyre geopolitikai helyzeténél fogva rákényszerült, és melyet már akkor Kállay-féle hintapolitikának neveztek kortársai. Ennek a túlélési stratégiának a lényege az volt, hogy engedmények árán, a legvégső határig elmenve, kerüljék el a legrosszabbat, az ország függetlenségének elvesztését, hadszíntérré válását. Hogy az ország függetlenségének elvesztése megpecsételi a magyar zsidóság sorsát, nyílt titok volt az ország határain kívül és belül. Tudta a magyar miniszterelnök, KÁLLAY MIKLÓS,⁹ tudta az Amerikai Egyesült Államok elnöke, aki Magyarország német megszállását hírül véve sajtókonferenciáján az alábbiakat mondta:

Zsidók százezreit, akik eddig bár üldözéseket voltak kénytelenek elszenvedni, de úgy Magyarországon, mint a Balkánon legalább életüket biztonságban tudhatták, most hogy Hitler csapatai megszállták Magyarországot, kiirtás fenyegeti.¹⁰

És jól tudták ezt a magyar zsidóság vezetői is. KOMOLY OTTÓNAK, a magyar Cionista Szövetség elnökének három héttel Magyarország náci megszállását megelőzően Genfben, a Jewish Agency Végrehajtó Bizottságának küldött leveléből idézek:

(A Szövetségesek nem veszik eléggé figyelembe), hogy Magyarország rendkívül nehéz körülmények között úgyszólván heroikus ellenállást tanúsít leghatalmasabb szomszédjával szemben és az általa követelt zsidóellenes intézkedéseknek mindig csak vonakodva és jelentősen csökkentett mértékben tett eleget. Ezzel a lépésenkénti teljesítéssel sikerült az országnak a mai napig hármnegyed millió zsidó polgárának életét megmentenie.¹¹

MAGYARORSZÁGNAK NEM VOLTAK SEM IGAZ SZÖVETSÉGESEI, sem befolyásos segítői a második világháborúban. Hogy az ellenségeskedésekből való kimaradásra az országnak nincs lehetősége, belekeveredésünktől pedig semmi jó nem várható, Teleki Pál miniszterelnök tragikus öngyilkossága után senki számára sem lehetett kétséges. Magyarország egyik fél győzelmétől sem remélhetett semmi jót. A Német Birodalom elnyeléssel fenyegette, a náci típusú szélsőjobb hatalomba ültetésével. A Szovjetunió előrenyomulása az ország bolsevizálásának rémképét vetítette előre. Az angol-szászok messze voltak, szünet nélkül határozott ellenállást követeltek országunktól a határainkon lesben álló náci fenevaddal szemben, anélkül, hogy a legcsekélyebb támogatást vagy jutalmat kilátásba helyezték volna. Győzelmünk esetén azonban — ami mégiscsak az egyetlen kívánatos alternatíva lett volna — számolni kellett a nemrég visszacsatolt területek újbóli elvesztésével. Ebben a helyzetben nem volt kiút Magyarország számára, és nem lehetett kiút az üldözött zsidóság számára sem. A magyar zsidóságnak sem volt más szövetségese élethalálharcában, mint Magyarország, és az országnak sem volt más támasza, mint a magyar társadalom, melybe jofosz-

tott zsidósága is beletartozott. És egyik félnek sem maradt más fegyvere, mint a remény. A remény, hogy elkerülhetik a legrosszabbat. A náci megszállást sajnos nem sikerült elkerülni, hatalmas eredmény volt azonban, hogy erre csak 1944. március 19-én, és nem előbb került sor.

AHITLERI NÉMETORSZÁG AZÉRT SZÁNTA EL MAGÁT Magyarországot megszállására, hogy szabadon rendelkezhesen az ország emberi és anyagi erőforrásai felett, azokat teljesen a „végső győzelem” kivívásának szolgálatába állítva. Ennek előfeltételeként rendszerváltoztatást és a német tanácsadói rendszer bevezetését jelölte meg. A Kormányzót — a „trójai módszert” alkalmazva — a helyén hagyták ugyan, az események befolyásolására azonban kevés lehetőséget biztosítottak számára.

A tényleges hatalom VEESENMAYER követ és birodalmi megbízott kezében összpontosult, aki a megszállást követően haladéktalanul hozzá is látott a tisztogatáshoz. Új kormányt nevezett ki, élén a németek bizalmát élvező SZTÓJAY DÖMÉVEL. Elbocsátotta az egyes minisztériumokat irányító államtitkárokat, miniszteri osztályfőnököket, osztályvezetőket. A legtöbb személycserére a belügy-, illetve a külügyminisztériumban került sor. KERESZTES-FISCHER FERENC belügyminisztert letartóztatták, deportálták,¹² GHYCY JENŐ külügyminisztert eltávolították, helyetteseiket is leváltották. A belügyminisztérium tizennégy legfontosabb osztályára neveztek ki új vezetőt.¹³ A külügyminisztériumban új irányítót és új munkatársakat kapott a politikai- és a sajtóosztály, külszolgálati beosztásból tizenhat főt mozdítottak el. Eltávolították a honvédségi vezérkar főnökét és helyettesét, és letartóztatták a VKF2 (katonai elhárítás, illetve hírszerzés) vezetőjét.

Jellemző módon azonban a Honvédelmi Minisztériumban, a hadseregben és a karhatalmaknál, mindenekelőtt a csendőrségnél alig volt változtatás. Ezekben a kulcsfontosságú helyeken ugyanis már a német megszállást megelőző időszakban is jelentős beosztásokat foglaltak el a nácik hívei. Teljeskörű személycserére került sor azonban a megyei, helyi végrehajtó hatalom legfontosabb posztján, a főispánok körében. Kevés kivétellel szinte mindannyiukat lecserélték.¹⁴ Tucattjával nevezték ki az új alispánokat, főszolgabírákat, polgármestereket is.¹⁵ A nácik kegyéből új beosztásokba került politikai garnitúra erőteljesen német-orientációjú, szélsőjobboldali gondolkodású, de legalábbis opportunista és kariervágyó köztisztviselők közül állt, akik igyekeztek pozícióba juttatásukat új gazdáiknak megszolgálni. Hálából a nácik háborús céljainak szolgálatába állították az ország minden erőforrását, és zsidónak bélyegzett honfitársaikat kiszolgáltatták a náciknak.

A megszállással egyidőben kezdetét vette a zsidókérdés német nemzetiszocialista módra való rendezésének: a „végleges megoldásnak” beindítása. Rekordsebességgel követték egymást azok az intézkedések, amelyeket a zsidókérdésre speicalizálódott náci „szakemberek” Európa sok országában már kipróbáltak és begyakoroltak. A magyar zsidóság kétségbeesett vezetőivel a megszállt ország ál-

lamhatalmának képviselői hivatalosan közölték, hogy ügyükben többé már nem a magyar, hanem a megszálló szervek illetékesek. A nácik által leigázott magyar állam tehát nem védte tovább zsidó honpolgárait. Bekövetkezett a legrosszabb: a zsidók sárga csillaggal való megjelölése, elkülönítésük és összeköltöztetésük. 1944. május 15-én pedig megindultak a deportálások. Július 10-ig 437.402 vidéki zsidót szállítottak a német birodalom fennhatósága alatt található munka-, illetve megsemmisítő táborokba.

INTÉZKEDÉSEK TÖRTÉNTÉK az ország politikai elitjének a vezetésből, illetve az ország életéből való kikapcsolására is. A nácik kész listákkal érkeztek, melyek alapján saját közegeikkel letartóztatták és lágerekbe hurcolták a magyar politikai élet legkérlelhetlenebb képviselőit, legtekintélyesebb politikusait, közéleti szereplőit. A második vonal őrizetbe vételét az általuk kinevezett, irányított és ellenőrzött új politikai rendőrségre bízta. Elvittek és megfélemlítettek mindenkit, aki felemelhette volna szavát a szörnyűségek ellen. MÁRAI SÁNDOR a következő sorokat jegyezte be naplójába:

Magyarországon nincs kétféle emberi garnitúra: nincs jobb- és baloldali elit. Csak egy emberi garnitúra van, s ha e néhány embert elviszik internálótáborba: az ország nagyon hosszú időre megszűnt Európa szerves része lenni.¹⁶

A lefejezett és gúzsbakötött magyar társadalom pedig atomizálódott. Egyes csoportjainak közvetlen anyagi haszna származott zsidó honfitársaik kifosztásából. Nem kevesen részesültek az elkobzott ingó- és ingatlan vagyonból. Megint mások — és nem is kevesen — kifejezésre juttatták szolidaritásukat. Tudnunk kell, hogy ebben az időben ez nagy kockázattal járt. Aki 1944 márciusa után felemelte hangját a zsidók mellett, aki hírt vagy ételmet, gyógyszert, vagy bármilyen segítséget próbált eljuttatni az összeköltözöttekhez, illetve gettókba zártakhoz, annak számolnia kellett azzal, hogy a hatóságok megtorlása nem marad el. A rendőrségi iratok között tucatjával találhatók olyan jelentések, amelyek beszámolnak a különböző segítőkre kiszabott büntetésekről. Legtöbbször rendőrhatalósági felügyeletet, de gyakran internálási véghatározatot hozott velük szemben a hatóság.*

Szigorú büntetésre számíthattak azok a hatósági közegek is, akik az embertelen rendeletek végrehajtása alól kivonták magukat, vagy az üldözések mérsékléséért emelték fel szavukat, enyhítéseket engedélyeztek, esetleg önhatalmúlag vezettek be könnyítéseket. Azokat a hatósági személyeket, akik a zsidók elleni kényszer-rendszabályokat feletteseik szerint nem eléggé radikálisan és könyörtelenül hajtották végre, azonnal leváltották, hivatali állásukból felfüggesztették és bűnvádi vagy közigazgatási eljárást indítottak ellenük.

Több tucat esetről számolnak be a magyar zsidóság vészkorszakának különböző kérdéseit feldolgozó munkák (RANDOLPH BRAHAM, LÉVAI JENŐ, KARSAI ELEK stb. írásai). Találomra említjük meg a parancsmegtagadás néhány válfaját. Aki nem megfelelően hajtatta

* Kívánatos lenne egyszer ezt az anyagot feldolgozni.

végre a házkutatásokat és a személyi motozásokat, állásából felfüggesztették. Ugyanez lett a sorsuk azoknak, akik nem voltak hajlandók a motozások eszközzésére szülésznőket és ápolónőket kirendelni. Több olyan tisztviselő nevét is ismerjük, aki nem volt hajlandó végrehajtani, illetve végrehajtatni a zsidók összegyűjtésére és elkülönítésére vonatkozó parancsokat, és ezért beteget jelentve tisztségéről lemondott, vagy nyíltan nemtetszésének adva kifejezést otthagya állását. Az ilyen feljegyzésre került esetek között voltak főispánok, alispánok, főszolgabírók, polgármesterek, alpolgármesterek, jegyzők és aljegyzők, rendőrkapitányok, rendőrtanácsosok, illetve a honvédség kötelékében szolgáló magasrangú tisztek.*

A józanul és emberségesen gondolkodó magyar közigazgatási tisztviselők, akiket pozícióikban meghagytak, szűkre szabott juttatásabályaik keretein belül megkíséreltek segíteni üldözött polgártársaikon. Sokaknak szereztek kormányzói, minisztériumi és egyéb mentesítéseket. A Honvédelmi Minisztérium illetékesei azonnali hatállyal munkaszolgálatra hívtak be minden katonaköteles korban lévő zsidó férfit — mintegy nyolcvanezer főt —, kivonva ezzel őket a deportálások hatálya alól. A behívóparancsokat a gettókba, illetve a gyűjtőtáborokba is kézbesíteni kellett. S ez legtöbb esetben a túlélés esélyét jelentette számukra.¹⁷

KÜLÖN KELL FOGLALKOZNUNK a főváros zsidó lakosságának kálváriájával. A mintegy háromszázezer budapesti zsidó¹⁸ nagy része megérte a felszabadulást. Vidéki hittestvéreikhez hasonló, német precizitással és magyar asszisztenciával történő deportálásukra már nem került sor. Horthy az egyre reménytelenebbé váló német hadihelyzet, a második front megnyitása, a világ több vezetőjének felszólítása, valamint a hozzá közel állók ismételt sürgetése eredményeként újra aktív politikai szerepvállalásra szánta el magát. Ennek legfontosabb eredménye volt, hogy július 6-án leállította a további deportálásokat.¹⁹ És bár parancsának a kormány, mindenekelőtt JAROSS ANTAL belügyminiszter és bizalmasai nem engedelmeskedtek, és tilalma ellenére tovább folytatták az akciókat Budapest elővárosaiban, a kormányzó végül is július 10-re érvényt szerzett parancsának. Tanácsadói — többek között gróf Bethlen István — sürgetésére elszánta magát a Sztójay-kormány menesztésére is. Hitler fenyegetőzése ellenére erejéből arra is futotta, hogy hú embere, LAKATOS GÉZA tábornok vezetésével új kormányt nevezzen ki.²⁰ A Lakatos-kormány a rendelkezésére álló néhány hét alatt megpróbált megszabadulni a legexponáltabban nácibérenc közhivatalnokoktól, mindenekelőtt azoktól, akik a zsidóüldözésekben „kitüntették magukat”.²¹ Ahogy azt a budapesti német követség egyik munkatársának jelentése is tartalmazza:

Vezető állású németbarát magyarok egész sora volt kénytelen állásáról lemondani, mások fenyegetve érzik magukat és bizonytalanná válnak. Tárnyilagosan nézve, az előtérben álló irányzat (a Lakatos-

* Ezeknek az eseteknek a teljeskörű feldolgozása is várat még magára.

kormány — S. M.) a magyar függetlenség hangsúlyozására törekszik, és a német kívánságokat egyre kevésbé tekinti fontosnak.²²

A budapesti zsidók elszállítására vonatkozó náci követeléseket a Laktos-kormány nem teljesítette. Horthy, és vele a régi Magyarország utolsó erőfeszítéséből tehát futotta még annyira, hogy megmentse Budapest zsidó lakosságát a teljes pusztulástól.

Október 15-e után, a háborúból való sikertelen kiugrási kísérletet követően Magyarország a két totális nagyhatalom összeecsapásának hadszínterévé vált. A megvert és megfutamodásra kényszerített náci hadsereg az utolsó percben is vasmarokkal szorította a megszállt országot, annak minden talpalatnyi földjét csak súlyos harcok árán adva fel. Hiszen mindaddig, amíg magyar katonát, magyar polgári lakosságot, magyar vagyont dobhatott a feltartóztatlanul előretörő Vörös Hadsereg elé, addig a sajátját kímélte. Az a csőcselék pedig, amelyet ezúttal az ország élére állított, már tessék-lássék sem próbálta, próbálhatta meg, hogy magyar érdekeket képviseljen. Budapest zsidó lakosságát gettóba zárták, sokakat gyalogmenetben hajszoltak végig az országon, másokat, ezeket egyszerűen legyilkoltak. De a gettót, Európa utolsó és egyetlen érintetlen gettóját nem semmisítették meg. Lakóit a Budapestet elfoglaló szovjet csapatok kiszabadították. Az iszonyat heteiben a főváros lakossága tízezerrel bújtatta, mentette zsidó honfitársait. Sokan, nagyon sokan nem maradtak télenek, és nem csekély személyes kockázatot vállalva juttatták kifejezésre emberségüket. Ha kellett, hamis papírokat szereztek, embereket rejtegettek, élelmeztek, vagy egyéb módon segítettek.

HOGYAN VIZSGÁZOTT A NEM-ZSIDÓ MAGYAR TÁRSADALOM 1944-45 sorspróbáló hónapjai alatt? Akadtak, akik kiszolgálták a megszállókat. Nem kevesen kárörömmel, de legalábbis némi elégtétellel szemlélték zsidó honfitársaik kálváriáját. Sokan vetemedtek arra, hogy büjkáló, végveszélyben élő polgártársaikat a hatóságoknál feljelentsék. Nem kétséges az sem, hogy a magyar közigazgatás túlnyomó többsége, a magyar csendőrség és rendőrség végrehajtotta a kollaboráns kormánytól kapott parancsokat, és közreműködött a magyar zsidóság elpusztításában. A történelem tanulmányozása során azonban tapasztalhatjuk, hogy mindig, mindenhol akadnak *quisling*ek és ítéletvégrehajtók. Az erőszakszervezetek pedig azért vannak, hogy a kapott parancsoknak érvényt szerezzenek. A náci által megszállt összes európai országban közreműködött a helyi közigazgatás és a karhatalom az üldözött zsidóság elpusztításában. Minden totális hatalom megtalálja a társadalomnak azt a rétegét, melyet kulcspozícióba ültetve szándékai megvalósításáról gondoskodhat.

Sok szempontból összemérhető tehát a többségi magyar társadalom reagálása az üldözött zsidó kisebbséggel szemben azokkal a csak hónapokkal, esetleg évekkel későbbi esetekkel, amikor pl. a svábokat,²³ a kulákokat,²⁴ vagy a többi „osztályellenséget” érte utol, ezúttal a kommunista totális hatalom pusztító szándéka. A fent fel-

sorolt csoportokat is a kollektív büntetés elvét alkalmazva gyömszölték mindenükből kifosztva, megalázva vagonokba, és szállították el ismeretlen helyekre. A közösség, melyből kiszakították őket, joggal feltételezhet az esetekben is, hogy az elhurcoltak nem térnek, nem térhetnek majd vissza otthonaikba. Az eddig ismert dokumentumok alapján megállapítható, hogy a magyar társadalom a negyvenes évek végén, az ötvenes évek elején sem vállalkozott, vállalkozhatott több szolidaritásra, segítő- és mentőtevékenységre, mint 1944-45-ben. Sőt! Olyan nagyszabású ellenállásra és hősiességre, amit Budapest lakosságának egy része mutatott azokban az apokaliptikus hónapokban, amikor több tízezer embert bújtatott, mentett, a későbbiek során már nem kerülhetett sor. 1944-ben ugyanis a józanul és emberségesen gondolkodók tudták, hogy a háborúnak előbb vagy utóbb, de belátható időn belül vége lesz és zsidó polgártársaik is előbújhatnak majd rejtekeikből. Lehet, hogy voltak olyanok is, akik arra is számítottak, hogy meghálálják segítségüket. A német megszállás alatt a társadalom egyes csoportjaiban volt még civil kurázi, még nem szoktak hozzá a borzalmakhoz, még nem tanultak meg igazán félni.

ANÁCIK KIÜZÉSÉVEL EGY IDŐBEN kezdődött meg az új megszállók útjában állók eltávolítása. A Szovjetunió és vazallusai hosszabb időre rendezkedtek be, mint a nácik. Eltávolították mindazokat, akiket az ország területén átvonuló gyilkoló, rabló hadseregek, illetve a nácik és bérenceik megkíméltek. Legelőször is százezrével szállították a Szovjetunióba a legtöbbször csak taláalomra összeszedett munkaképes fiatal férfiakat és nőket.²⁵ Csak töredékük térhetett haza, hosszú évek múlva. Természetesen a szovjet hadsereg felderítése is kész listákkal érkezett. Ők is elhurcolták mindazokat a közéleti személyiségeket, akik jelenlétét politikai szempontból nem tartották kívánatosnak. Így egy éven belül másodszor is lefejezték a magyar társadalmat, megfosztották leghivatottabb vezetőitől.

Ahogy az új megszállók és kiszolgálóik egyre beljebb haladtak az ország területén, úgy kerültek hadiállapotba a magyar társadalom újabb és újabb csoportjaival. Először a falvak értelmiségével: papokkal, tanítókkal, levanteoktatókkal, jegyzőkkel stb. Sokakat közülük minden magyarázat nélkül internálótáborba zártak, esetleg szovjet fogságba szállítottak. Kegyetlenül leszámoltak azokkal, akik felléptek a megszálló szovjet hadsereg barbár üldözése, a civil lakosságot nem kímélő magatartása miatt.

A már 1944 végén, illetve 1945 elején megszerveződött politikai rendőrség, a későbbi Államvédelmi Osztály, illetve Államvédelmi Hatóság, közvetlenül a Vörös Hadsereg és a velük szövetséges kommunista párt irányítása alatt állt. Feladata, ennek megfelelően, a kommunista hatalomátvétel minden eszközzel való előkészítése, majd ezt követően a hatalom megvédése lett. Ellenségként semmisítették meg, söpörtek el minden útjukban álló erőt. Legfontosabb feladatuknak a politikai élet megtisztítását és a magyar civil társadalom megsemmisítését tekintették. Ezért folytattak kíméletlen harcot

a magyar vidék ellen. A falvak ellenállását a legváltozatosabb eszközökkel, kíméletlenül letörték. Mondvacsinált ürügyekkel szakították ki közösségükből a falvak legtekintélyesebb gazdáit. Verőbrigádok járták a vidéket, hogy megfélemlítsék a lakosságot. Ha a falu lakossága megpróbálta védeni papját, tanítóját, illetve gazdatársait, az egész közösségen bosszút álltak.

... ha valami történik a környéken, minden gazdag ember szoruljon. A falu rendjéért elsősorban a kulák, a lapuló nyugatos, a jegyző, a pap és a tanító a felelős... Ha a kulák megmozdul, éreznie kell a hatalom öklét! Figyelmeztetésben, kioktatásban kell részesíteni őket... Minden eszközzel kell tudni ütni...

KÁDÁR JÁNOS belügyminiszter szavait idéztük.²⁶ Ezt hívták akkoriiban „a kulák-kérdés rendezésének”. A kulák orosz szó, még lefordításával sem bíbelődtek. De ugyanilyen kombinált módon, a kollektív büntetés elvét egy pillanatra sem feledve büntették azokat a falvakat, településeket is, amelyek nem szavaztak elegendő arányban a Hazafias Népfront jelöltjeire, ne adj’ Isten, leszavazták őket. Ezeknek a közösségeknek csillagokig emelték adóterheit, költségvetési támogatásait pedig — TÖMPE ISTVÁN javaslatára — megvonták.²⁷

NEM NAGYON VOLT A KEMÉNY DIKTATÚRA ÉVTIZEDEIBEN olyan magyar család, amely ne tapasztalta volna saját bőrén a szocialista törvényességet. Aki csak mozdult, vagy netán mukanni mert, elvitték. A letartóztatottak körét minden bizonyíték nélkül tetszőlegesen növelték. Vagyis, akinek megtöréséhez szükséges volt, annak családtagjait: szüleit, házas-, illetve élettársát, szeretőjét, valamint gyermekeit is lefogták. Százvezek ellen folytattak eljárást, tízezzrel zártak rácsok mögé embereket politikai vagy vallási meggyőződésük miatt. Aki pedig szembe mert fordulni a rendszerrel, életével játszott.

A társadalomnak sokáig azért nem volt lehetősége a tiltakozásra, az üldözöttek melletti szolidaritás nyílt kifejezésére, mert az ilyen esetekben alkalmazott megtorlás mértéke gúzsba kötötte a legtisztességesebb szándékot is. Már ahhoz is nagy bátorság kellett, hogy valaki ne működjön közre aktívan az üldözésekben, megszegje feljelentési kötelezettségét — mely a legszűkebb családtagra is vonatkozott —, bűjtatásra, szállásadásra pedig tényleg csak a mindenre elszánt kevesek vállalkozhattak. A „hétköznapi kommunizmus” csupán pár év leforgása alatt a mindennapok realitásává vált. A nem együttműködés megnyilvánulási formái ezeknek a mindennapoknak a kihívásaihoz igazodtak.

A csak vázlatosan említett szörnyűségek és megpróbáltatások a háború, különösen az 1948 utáni évek normális velejáróivá váltak, a terror és megfélemlítés pedig állandósult, és már az a remény is szertefoszlott, hogy mindez hamar véget ér. Ki mert volna bárkit is elrejtetni a kitelepítésre, internálásra, vagy letartóztatásra várók közül? Vagy hangját hangosan felemelni a kulákok pellengére állítása ellen? Vagy melyik közhivatalnok merte volna szabotálni

a kegyetlennél kegyetlenebb intézkedések végrehajtását? És hol voltak azok az értelmiségiek, akik publikálhatták volna nemtetszésüket? Persze a kommunisták nem csak a hatalom csúcsain tisztogattak. Volt idejük arra is, hogy a teljes államigazgatási garnitúrát lecseréljék. Tízezrével tették az utcára azokat a köztisztviselőket, biztosítva utasításaik maradéktalan végrehajtását, akiket nem tekintettek százszázalékig megbízhatónak. Nem maradt felelős pozícióban olyan, aki tiltakozása jeléül lemondhatott volna magas hivataláról. Igaz, akit az új hatalom hivatalra érdemesnek tartott, olyan gondos szűréseken esett át, hogy ezzel garantálták a rendszer és urai iránti szolgáló lojalitást. És a kommunista pribékek is megtalálták azokat a parancsvégrehajtókat, akik vagonokba gyömöszölték az elhurcolásra kijelölteket, akik lesöpörték a padlásokat, és lőttek a parancsoknak megfelelően. Így aztán a társadalmi és politikai élet felszínén egy idő után nem mutatkozott semmi ellenállás. Egyesek inkább öngyilkosságba menekültek, mert lelkiismeretük nem viselte tovább a rájuk bízott feladatok súlyát. És újra szép számmal akadtak feljelentők, kárörvendők, meg olyanok is, akik minden további nélkül kiigényelték az eltávolítottak javait, beültek lakásukba.

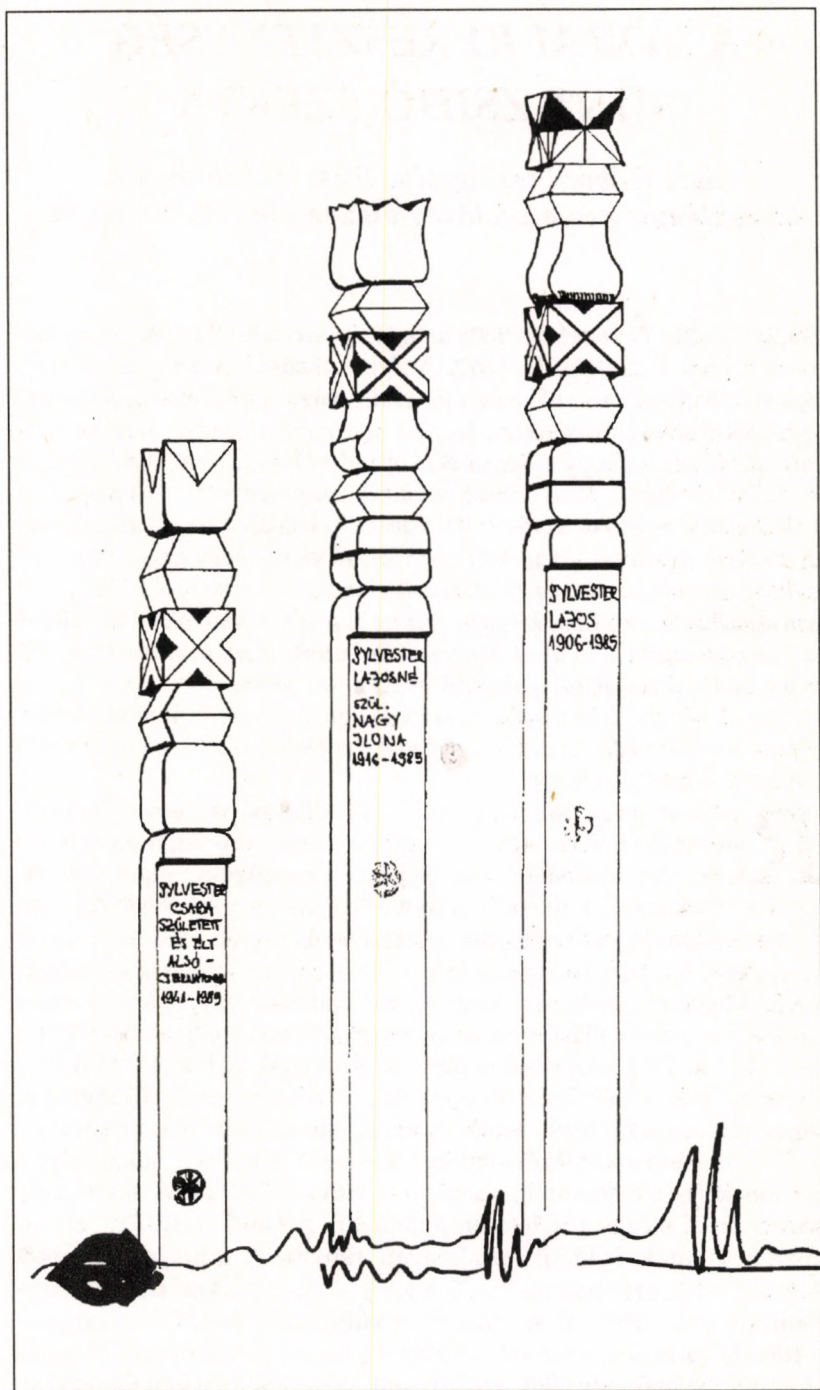
MEGÁLLAPÍTHATJUK TEHÁT, hogy az a társadalom, amelyet megfosztanak demokratikus szabadságjogaitól, kiszolgáltatottá válik a mindenkori hatalommal szemben. Auschwitz, az európai zsidóság kiirtásának tapasztalatai és a sok, azt megelőző és követő szörnyűség mind azt bizonyítja, hogy a modern technikával rendelkező totális állam bármikor, bármit megtehet polgáraival.

SCHMIDT MÁRIA

Jegyzet

- (1) Elhangzott a Holocaust 50. évfordulója alkalmából rendezett tudományos tanácskozáson. Budapest, 1994.
- (2) Alexandr Solzhenitsyn: *The Gulag Archipelago* 1918–56. An experiment in literary investigation. Collins Harvill, London, 1986. X.
- (3) Nathaniel Katzburg: *Hungary and the Jews. Policy and Legislation 1920–1943*; Bar-Ilan University Press, 1981, 101–102. old.
- (4) *Pesti Napló*. 1938. május 5.
- (5) 1939. IV. 27. *Felsőházi irományok*. IX. 326. o. 413. sz. dok.
- (6) 1942. október 17. OL. KÜM. Békeelőkészítés. Res. 24-16/a/1-12.
- (7) Sztójay jelentése. 1942. december 19. OL. KÜM. Békeelőkészítő Oszt. II./2-27/27-(32).
- (8) Ibid.
- (9) „Csak olyant nem szabad tennem, ami jóvátehetetlen. Amit anyagilag elrendelünk, az később jóvátehető, sőt azt a magasabb rendű célt is szolgálja, hogy ilyen látszólagos áldozatok árán megmentsük a magyar zsidóság tömegét.” In: Kállay Miklós: *Magyarország miniszterelnöke 1942–44*, Európa, 1991. 96–97. o.

- (10) Sajtókonferencia 1944. III. 24-én. In: Martin Gilbert: *Auschwitz and the Allies. The Politics of Rescue*. Arrow books. London 1984. 184. o.
- (11) Komoly Ötő jelentése Richárd Lichtheimnek. 1944. II. 25. Központi Cionista Levéltár, Jeruzsálem L22-176.
- (12) Meghalt Bécsben; 1948. III. 3.
- (13) Ezek közül a legfontosabbak az elnöki-, közjogi-, rendőrségi-, államvédelmi központ, közbiztonsági osztály (itt új politikai alosztályt hoztak létre, rendőri és csendőri részlegekkel).
- (14) Negyvennégy főispánból harminchármat.
- (15) A polgármesterek kétharmadát leváltották.
- (16) Márai Sándor: *Napló 1943-44*, in: *Márai Breviáriuma*, Pozsony, Madách, 1992. 165. o.
- (17) Dr. Ambrus József néppügyész 1946-ban leszögezte: „Kétségtelenül megállapítható, hogy a Honvédelmi Minisztérium egyes hazafiasan és emberségesen gondolkodó tisztjei a deportálások megindulásakor megkísérelték, hogy a vidéki zsidóság katonaköteles korban lévő, vagyis munkaszolgálatra alkalmas tagjait munkaszolgálatra behívják, és ezáltal őket a deportálástól illetve a biztos pusztulástól megmentsék”.
- (18) Egyes adatok szerint kétszázötven-, mások szerint háromszázötvenezer fő.
- (19) In: *Wilhelmstrasse és Magyarország*. Szerk. Ránki György stb. 873-4. o. Veesenmayer távirata. 1944. július 6.
- (20) Horthy augusztus 7-én többek között új belügyminisztert nevez ki. A Lakatos-kormány 1944. augusztus 29-től október 15-ig volt hivatalban.
- (21) Pl. Hain Péter, Koltay László, Ferençy László.
- (22) In: *Wilhelmstrasse és Magyarország*. Szerk. Ránki György stb. 902. o. H. C. Boden (Veesenmayer követ gazdasági tanácsadója) jelentése. Berlin, 1944. október 12.
- (23) Kb. kétszáznegyvenezer ember.
- (24) Kb. hetvenezer ember.
- (25) A Szovjetunióba szállított magyar állampolgárok száma a legújabb adatok alapján több mint ötszázezer főre tehető.
- (26) BM Történeti Irattár: B. V. 150 346 BM Politikai kollégiumi ülések anyaga. 1948. XII. 14; 1949. III. 7.
- (27) Ibid.

FÉRJ, FELESÉG ÉS GYERMEK KÖZÖS SÍRHANTON TALÁLHATÓ KOPJAFÁI

A KORAI KERESZTÉNYSÉG MINT ZSIDÓ SZEKTA

Váczi Gábor beszélgetése Rászlai Tiborral a
kereszténység és a zsidóság viszonyának kezdeteiről

VÁCZI GÁBOR: Tizenhat év eltelte után, 1994 decemberében Magyarországon is kiadták P. LAPIDE–U. LUTZ: A Zsidó Jézus című könyvét. A szerzőpáros többek közt arra hívja fel a figyelmet, hogy alaptalanok az újszövetség zsidókat elmarasztaló részei, és az evangéliumokat átható „antiszemizmus” abból adódik, hogy a Római Birodalomban lassan teret nyerő Egyház az eredeti történetet, Jézus szavait szerintük „megmásította”. Felvetéseiket a tradíció-forma és szerkesztéstörténeti elenzések, kritikák nem támasztják alá. Ugyanakkor feltétlenül igazuk van a szerzőknek abban, hogy Jézust nem „a” zsidóság ölte meg, hanem egyes zsidó vallási vezetők. Az, hogy a zsidók, a nép nem akadályozta meg Jézus keresztre feszítését, senkinek sem róható fel, miként „a” keresztényeket sem lehet elmarasztalni azért, mert nem akadályozták meg a zsidók deportálását a második világháború idején.

A nép gondolkozásáért az eszméket gyártó vezetők felelősek. Vajon a Jézus-korabeli zsidó vezetők — egyfajta hitvédelmen túl — miért tartottak JÉZUSTÓL, majd Egyházától?

RÁSZLAI TIBOR: Megjegyzendő: XII. PIUS pápa nem hallgatott, amint azt a keresztény- és egyházellenes propaganda terjesztette, és mindmáig állítja. A pápa követségekre eljuttatott hivatalos tiltakozását a beépült német elhárítás megsemmisítette. Ám a napjainkban kiadott második világháborús nagyköveti memoárok az egykori vatikáni tiltakozásokról — ha kissé megkéssve is — tudósítanak. Magára a kérdésre válaszolva: aki valamennyire is járatos a *tannaitikus* kor zsidó vallástörténetében, meglepve olvashatja Rabbi JOCHANÁN (Kr. u. 279) kijelentését, mely szerint csak akkor pusztul el a Szentély, mikor már huszonnégy féle eretnokség terjed el Izraelben. Jézus, aki önmagát Messiásnak mondta, istengyalázónak minősült.

A zsidó szektákról általában keveset tudhatunk, sokan csak a *farizeusokról*, *esszénusokról*, *szadduceusokról* hallhattak. A korai egyházatyáknál eléggé részletesen fellelhetők a zsidó szektákra vonatkozó mondatok. Például voltak olyan irányzatok, amelyek magukat ÁBRAHÁMTÓL származtatták. Ők a *genisták*. JUSTINUS mártírnál olvashatunk a *meristákról*, akik a *Szentírást* különböző értékű részekre osztották (ez az eljárás a második ezredvég keresztényeitől sem idegen). *Masbotheusoknak* nevezték azokat, akik tagadták az isteni Gondviselést, *hemerobaptistáknak* azokat, akik zsidó létükre a keresztelés szer-

tartását is elvégezték, *heliognosztikusoknak* és *szampszaeusoknak* hívták a napimádókat. EPIPHANIUSZ szír püspöktől ismerjük az *eboniták* és *naza-reusok* leírását, melyek zsidó-keresztény szekták.

A mohamedán kultúrkör zsidó írói szintén említenek ebből a korszakból zsidó szektákat. QUIRQUISTANI a *magharijákat*, akik barlangokban laktak, és a *qaracitákat* — akik nem azonosak a későbbi karaitákkal —, ők JOCHANAN BAR KEREACH tanításait követték. Rabbi Jochanan kijelentése a szentély eretnekségek miatti pusztulásáról egyáltalában nem volt véletlen.

V. G.: Gondolom, maga a Talmud is beszámol különböző zsidó szektákról.

R. T.: A Talmudban az eretnekséget általában a *minuth* kifejezéssel jelölik, de ezenkívül is számos elnevezés jelzi a zsidó vallással szembenálló nézeteket. Az ellenfél, a rágalmazó, aki Isten ellenfele és rágalmazója. A kívülálló, képmutató, tagadó, „aki a Tórárt rosszindulatúan bírálja”. A hitetlen, Izrael bűnöse, filozófus, s folytathatnánk a sort. Kétségtelen, ezek a kifejezések nem egyértelműek. Egyesek csupán vallási lazaságot vagy fegyelmi vétséget, mások a zsidóság igazságainak — doktrinális tételeinek — teljes tagadását jelentik. Az egyetlen kategória, melyhez pozitív tanítások is tartoznak: a *mín*. Etimológiája mindmáig tisztázatlan, miként pl. az esszénus, farizeus kifejezéseké is. Legegyszerűbb a *mínt* faj, fajta jelentéssel azonosítani. Mások *maamín*: hívó összetétellel azonosítják. A szektanevek általában kényszerű elnevezések. Nem lehet eldönteni, hogy milyen körökkel azonosíthatók, vagy hogy mik voltak a *mínek* szektájának vallási tanításai. A kutatók egyrésze egyszerűen zsidó-keresztényeket, FRIEDLANDER gnosztikusokat látott bennük, míg némelyek úgy gondolják, a *mín* a görög *genosz*, *hairezisz*: pogány, eretnek gyűjtőfogalommal azonosítható. Mindenesetre nem meglepő az eddigi kutatások meddősege, hiszen a *mínekre* vonatkozó kijelentések, melyek a talmudi irodalomban fordulnak elő, mintegy négy-öt száz év távlatában keletkeztek. Ezen idő alatt igen nagy változáson ment keresztül a kifejezés használata. Emiatt azon *mínek*, akik a 4. század elején sokat vitatkoztak a caesareai Rabbi ABBÁHUVAL, nem igazán érintkezhetek az 1. század végén felette indulatos körülmények között kiátkozott jabnéi Rabbi TARFONNAL. Egyedül az a módszer lehet célravezető, mely kor és hely szerint különválasztva tárgyalja az egyes kijelentéseket.

V. G.: Kísérjük meg, hiteles adatok alapján valamilyen képet alkotni ezekről a zsidó szektáriusokról, a *mínekről*.

R. T.: Egyik legalapvetőbb szempont a származás, a születés kérdése. Egy névtelen *toszifita* — a Rabbi JUDÁ HÁ NÁSZI (Kr. u. 220 k.) által összegyűjtött *Misná*kba fel nem vett magyarázatok értelmezője — a következőképpen írja le az ide tartozókat:

„Húst, melyet nem zsidóknál találtak, szabad felhasználni (evésen kívül bármire); amelyet *mímnél* találtak, semmire sem használható... Kenyerük: samaritánusok kenyere; boruk: pogányok áldozati bora;

terményeik: meg nem tizedeltek; könyveik: varázslat könyvei; gyermekeik: fattyúk."

Kétségtelen, hogy ezen intézkedéseknek csak zsidókkal, vagy legalábbis magukat zsidóknak valló emberekkel szemben volt értelmük. Erre mutat az is, hogy a Kr. u. 135 előtti korban találkozunk szent iratokat másoló *mínekkel*. Könyveiket, mint a T. Sabbatban olvasható:

„Nem szabad tűzvézből kimenteni, hanem lángok martalékaivá legyenek a bennük levő istennevekkel együtt."

A *mínek* zárt társaságot alkotnak. Fontos e motívum kiemelése, mert sok mindent megmagyaráz. Az imént említett helyen olvasható Rabbi Tarfon (Kr.u. 100 k.) haragos felkiáltása:

„Ha ellenség üldözne is, inkább menekülnék bálványimádás házába, de nem az Ő házukba."

Nyilván nem egy *míneus* érzelmű magánember házáról van itt szó, hanem — mint a párhuzam is mutatja — a *mínek* gyülekezőhelyéről. Valakinek *míneus* volta tehát sokkal többet jelent, mint csupán bizonyos vallási beállítottságot, szellemi áramlattal való rokonszenvezést; benne foglaltatik a zárt közösséghez való tartozás is.

Fontos konstituáló elem az üldözöttség. Nemcsak a zsidóság torolta meg a *minuth*hoz való tartozást a legsúlyosabb büntetéssel — a zsidó életből való szinte teljes kizárással és külön ellenük szerkesztett imával —, a római hatóságok is üldözték őket. Mikor Rabbi ELEIZER B. HYRKANOS (Kr. u. 100 k.) a *minuth* gyanúja miatt bíróság elé került, az ítélőszék elé vezették, és így szólott hozzá a római hegemón: „Ily tekintélyes ember ilyen oktan dolgokkal foglalkozik?” Továbbá a *Talmud* több helyen említi a *mínek* könyveit — tehát külön irodalmuk volt. Legtöbbször azonban kétséges, vajon *mínektől* másolt tórapéldányokról van-e szó, vagy valóban *míneus* írásokról.

JOSUA B. CHANANJA unokaöccsét a kafarnaumi *mínek* kényszerítették arra, hogy szombaton számárháton menjen be a városba. Szégyenében Babilóniába költözött. Vagy II. Rabbi GAMLIÉL iskola-vezető, három társával Rómában járván — Kr. u. 95-ben — egy szónoklatában Isten nagyságáról beszélt, aki a földi királyokkal ellentétben saját rendelkezéseit megtartja. „Hazudtok!” — kiáltotta közbe egy *mín* — „Isten nem tart szombatot.” A *mínek* polémiája a törvény ellen, úgy látszik, elsősorban a szombat ellen irányult.

Nem utolsó sorban meg kell említenem *antijudaizmusukat*. Egy *mín* OZEÁS prófétával (Ozeás 5:6) akarta bizonyítani II. Gamliélnek, hogy „Isten elrejtőzött Izrael elől”. Kétségtelenül nehéz feltételeznünk azt, hogy az illető *mín* valóban zsidó ember. Inkább valamilyen Biblia-ismerő rómainra, rómaiakra gondolhatnánk, akik különféle fogas kérdésekkel zaklatják a rabbikat. Ám az sem lehetetlen, hogy a *mínek*, ha nem is a zsidó nép, a zsidó vallás elvetését tanították.

Még egy fontos ismérv, hogy nem tartják az egész *Szentírást* isteni eredetűnek.

„Tulajdonképpen naponta kellene felolvasnunk a Tíz igét. Miért nem teszünk tehát így? A mínek miatt. Nehogy azt mondják: csak ezeket vette át Mózes Színaj hegyén”.

Noha az iménti kijelentés csak későbbi hagyományban maradt ránk, mégis minden valószínűséggel állítható: ez az intézkedés akkor már kb. évszázados lehetett.

Végezetül még egy pár adalék: a *mínek* nem ismerik el a halottak feltámadását. Istenképük vagy dualisztikus, vagy politeisztikus. Mágikus gyógyító képességeket tulajdonítanak maguknak. Olyat is mesélnek, hogy a *mínek* képesek egy feldobott követ borjúvá változtatni. Minden, ami titokzatos, idegenszerű, az mágikus és varázslatos az ókori ember számára.

V. G.: *Az elmondottak alapján a mínek olyan zsidók, akikről döntően negatív híradások alapján tudhatunk. Nem tisztelik a törvényeket, a Szentírást, nem tartják meg a szombatot, nem hisznek a feltámadásban stb. Ugyanakkor a mín fogalom különböző szellemi irányzatokat jelöl, melyekben csupán az a közös, hogy eretnkségek, s így szembenállnak a hivatalos zsidó felfogással. Szükségszerűen a kereszténység is besoroltatott a mínek közé, emiatt talán nehéz kimutatni, vajon ezen irányzatot konkrétan hogy jellemzi a korabeli zsidó vezetés?*

R. T.: A kereszténység megalapítása előtti és utáni évszázadok zsidó vallástörténetéről még mindig inkább csak vélekedik, mintsem pozitívat állít a tudomány. Egy biztos: a legellentétesebb áramlatok küzdöttek vallásukban. A törzs-zsidóságon kívül (ami *farizeusokra* és *szaduceusokra* oszlott) az elkülönülten élő *esszénusokról* van ismeretünk. PHILON és társai a görög misztérium-vallások kötelekébe léptek, anélkül, hogy megszűntek volna zsidóknak is lenni. A zsidó-pogány keverékvallás — *Jupiter Szabazios* — hívei az ős-frígiai istent: IHVH Sabaoth-tal azonosították. A kairói Genizából napvilágra került egy Damaszkuszban élő zsidó szekta saját törvénykönyve. Csak zárójelben jelzem: a mi SCHEIBER SÁNDORUNK is jeles genizakutató volt. Aztán itt vannak a zsidó kereszténység különböző alakulatai, a kezdődő gnoszticizmusnak minden egyes mesterhez külön-külön fűződő szektái, melyek nagyrészt maguk sem tudták eldönteni: zsidóknak érzik magukat, vagy pedig keresztényeknek. Ebben a valóságilag oly mozgalmas korban, mikor minden jelenség egymásba érő és elmosódó, nehéz egy közösség helyét pontosan kirajzolni. A keresztényekről elmondható, hogy egyetlen irányzata sem tagadhatta a feltámadást. A zsidó-kereszténység a *Szentírás* isteni voltát nem tagadta a maga teljességében. ORIGENÉSZ szerint a tórai törvények közül csak a Tíz ige és a felebaráti szeretet törvénye örökértékű. A szír DIDASCALIA szerint a Tíz igeen kívül minden más tórai törvény csak büntetés volt a zsidóknak az aranyborjú imádása miatt. S nem vonatkoztatható a törvénytagadás vádjára sem a zsidó-kereszténységre, sőt éppen a szombatot még az ún. pogány kereszténység zöme is megőrizte, a 361-ben tartott laodiciai zsinatig, amely elrendelte a heti ünnep vasárnapi megülését. De nem feltételezhetjük,

hogy itt merőben tagadó emberekről lenne szó, akik senkiben és semmiben sem hittek. Igaz, voltak ehhez hasonló irányzatok az akkori zsidóságban is, ám ezeket a talmudi szaknyelvben az *epikureus* név jelzi. Azután ezeket nem is üldözte volna a római hatóság.

Egyfajta kereszténységre viszont, a gnosztikusokra már gondolhatunk a sok negatív jelző alapján, bár hozzá kell tenni, éppen azokat a tanításokat, amelyeket az egyházatyák legélesebben kiemelnek a gnózis bírálatában, nem találjuk meg a *Talmud mínekre* vonatkozó adataiban. Igen gyenge érvnek tűnik föl a hallgatásból való következtetés, de talán mégis elárul valamit, amikor éppen a legjellegzetesebb tanításokról nem mond semmit. Megállapítható: hogyha gnosztikus jellegű is bizonyos értelemben a *minuth*, nem a maga teljes kifejttségében mutatkozó gnózis ez, hanem a gnoszticizmusnak valamilyen korai, független formája.

V. G.: *Vannak-e erre a gnosztikus szektára vonatkozó történelmi adatok?*

R. T.: Elégé ismert az *Újszövetség* elbeszélése SIMON mágusról (ApCsel 8:9-24), aki „az ördögi tudományt” (nyilván bűvészkedő gyógyítást) gyakorolta különböző városokban, és ezért „Isten nagy erejének” nevezték. A zsidó származású mágus megkeresztelkedett, de pénzért akarta megvenni az apostoli méltóságot, amit PÉTER apostol felháborodva utasított vissza. Simon mágus közösségét az egyházatyák a gnoszticizmus előfutárának tekintették. A Simon nevét viselő szekta léte bizonyos, s léteztek könyvek, melyek az ő nevében jártak kézről kézre. A legtöbbet emlegetett a *Nagy kinyilatkoztatás*. Korántsem állítható, hogy a *mínek* azonosak ezzel a szektával, de annyi bizonyosra vehető, hogy a kettő tanítása némi rokonságban van, s mindkettőnek ugyanaz a szellemisége.

V. G.: *Mi a lényege Simon tanításának?*

R.T.: Nem egy isten, hanem sok van, akik felett az egyetlen igaz Isten uralkodik. Ez bizonyítható a *Tórából* is, csak hogy MÓZES maga még nem ismerte fel ezt a felsőbbrendű istent. Tőle való a lélek, a világteremtő alacsonyabb rangú istentől a test. Testi feltámadás nincsen. A *Tórának* (a *Szentírás* többi részzeit egyáltalán nem ismeri el) csak egy része való Istentől. Simon mágus tanításában megtalálható a gnózis minden fontos tanításának gyökere, de megvan mindaz, amit a *Talmud* a *mínek* tanításaképpen említ: a feltámadás tagadása, a szentírási eklekticizmus, amely egyes helyekről bizonyítékokat hoz saját maga számára, de más helyeket elvet, továbbá kifejezetten törvényellenes és politeista. Ami végül a *mínek* üldöztetéséről szól, az éppen a kérdéses időben, TRAIANUS uralkodása alatt sokkal inkább vonatkozik bármelyik ilyen gnosztikus szektára, mint magára a tulajdonképpeni kereszténységre. Magát a kereszténységet DECIUSIG csak mint titkos gyülekezést tartotta üldözendőnek a római állam.

V.G.: *Mit tudhatunk meg az évszázadokkal későbbi, továbbra is a mín gyűjtőfogalommal meghatározott zsidó vallási irányzatokról?*

R. T.: A 200 körüli tudósítások a *mínek*ről tehát a fogalom lényeges kiterjedését és ellaposodását mutatják. A zsidóság csak arra szorítkozott, hogy a maga számára tisztázza monoteisztikus vallásának igazságát. A *mínek* váltakozva mint rómaiak, keresztények és hitetlen zsidók szerepelnek. Kétségtelen, ezt a változást a 115-135 közötti évtizedek zsidóságot pusztító vihara idézte elő. Ezekben az időkben tűnt el a régi, még zsidó jellegű gnosztikus szekta, beleolvadt a kereszténységbe. A mindinkább antijudaizáns kereszténységnek önmagát a zsidósággal szemben kellett meghatározni. A Birodalom ugyanis a kereszténységet a zsidóságon belül keletkezett szektaként kezelte. Azaz a vallásgyakorlás legitím formáit tekintve a zsidóságnak juttatott jogokban részesítette. Nem tekintette különálló entitásnak. A *mínek* teológiai elhatárolására érzékeny évtizedek múltával egybemosódnak a finom distinkciókat mellőző, önmaga túlélésére berendezkedő zsidóság vallási fogalomtárában. A diaszpóra-zsidóság körében is.

V.G.: *Miképp alakul a mínek megítélése a Kr. u. 2-4. század során?*

R.T.: Ekkorra a *mín* fogalom átértelmeződik. Még mielőtt melyebben válaszolnék a kérdésre, elmondok egy történetet. Rabbi ABBAHU (Kr. u. 315 körül) eldicsekedett a *mínek*nek Rabbi SZAFRÁVAL, hogy az milyen kiváló ember. Erre elengedték neki a tizenhárom évi adóját. Egy nap megkérdezték tőle: hogy értsük ÁMOSZ próféta sorait? „Titeket választottalak ki a Föld minden nemzetsége közül, azért megtorlom rajtatok minden bűnötöket.” (Ámosz 3:2) Hát nem ellentét ez?! Ő azonban nem tudott mit felelni. Erre kötelet dobtak a nyakába és bántalmazták. Arra ment Rabbi Abbahu. Megkérdezte: miért bántják? Elmondták neki a történeteket, mire ő így felelt: „Mi, palesztíniaiak, akik köztetek lakunk, gyakorlottak vagyunk a kérdéseitekre való felelésben, de ők, a babilóniaiak, mint Rabbi Szafra, híjával van e készségnek.” Majd egy példázattal megmagyarázta a kérdéses helyet.

Mit tudunk meg az iméntiekből? 1. A *mínek*nek politikai hatalmuk volt, módjukban állt valakinek az adóját elengedni. 2. A zsidókkal szemben döntő többségben voltak; a zsidók „köztük laktak”. 3. Csak Palesztínában éltek *mínek*, Babilóniában nem. 4. Köztük és a zsidók közt már létrejött bizonyos társadalmi érintkezés, ebben azonban ők voltak a hatalmasok. 5. Pénzért taníttatták magukat a zsidókkal.

Az előbbiekből következtethetünk arra, hogy a *mínek* úgy viselkedtek, mintha a konstantini kereszténység részei lennének. Minden erre utal: a 305-325 közötti évtizedekre, mikor a Diocletianus-féle keresztényüldözés múltával, 313-ban a kereszténység megkapta a Birodalom életében a létszámánál fogva is őt megillető funkcióját, s még a zsidósággal való viszony sem romlott el. Hogy keresztények zsidó mestereket tartottak, gyakori jelenség. SZENT JEROMOSNAK, vagy korábban az alexandriai Origenésznek is zsidó tanítói voltak. A vitás vers (Ámosz 3:2) is éppen keresztény dogmatikai szempontból fontos: Izrael kiválasztása és bűnei miatti elvettetése.

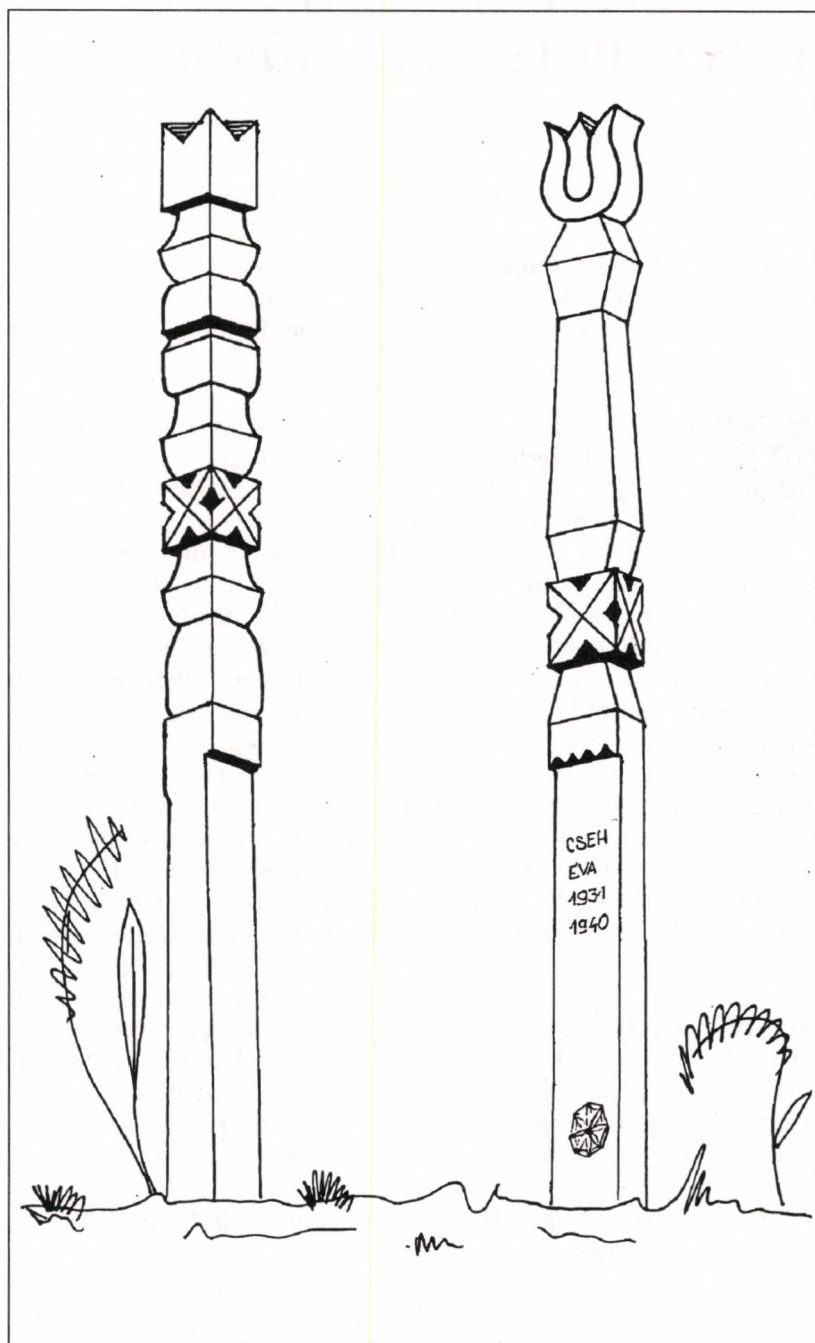
V. G.: *Mi igazolja még a mín és a keresztény fogalom egybemosódását a zsidó szóhasználatban?*

R. T.: Rabi Jochanán 260 körül egy sereg bibliai *locust* sorol fel, melyek bizonyítékul szolgálhatnak a *mínek*nek, de mindegyik mellett ott a cáfolat, egy másik bibliai vers alakjában. Csupa olyan mondatról van szó, ahol Isten neve mellett az állítmány többszámú, azaz a trinitásnak: a Szentháromságnak szolgálhatnak támaszul. Rabi SZIMLÁJ (275 körül) szintén több vers értelmezésén vitatkozik a *mínek*kel. Teljesen a kereszténységre céloz Rabi Abbahu magyarázata az IZAIÁS 44:6-hoz:

„Ezt mondja Izrael Királya s Megváltója, a Seregek Ura: Én vagyok az első és az utolsó, rajtam kívül nincs más Isten. Én vagyok az első, Istennek nincs apja. Én vagyok a végső, Istennek nincs fia. Rajtam kívül nincs Isten, Istennek nincs testvére.”

V. G.: *Úgy látszik, egymás meg nem értése szükségszerű. A keresztények a feltámadás fényében éltek, s „új bort töltöttek az új tömlőbe”. A rabbik Jézus hitbéli megtapasztalása híján, továbbra is „régit töltöttek a régi tömlőbe”. Alapjaiban „más nyelven beszéltek.” A keresztény-zsidó párbeszéd éppen ezért nem lehetséges — teológiai szinten. A keresztény ember számára Jézus egytelenegetű az Atyával, tehát Jézus Isten, de ez a keresztény valóság egy hívő zsidó ember számára istengyalázás. Az elmondottak alapján számomra meglepő, hogy a míneus fogalmat az előzőekhez képest már csak a keresztények megjelölésére alkalmazzák.*

R. T.: Igen. Az eddig csupán zárt szektákra vonatkozó fogalom egy egész szellemi irányzatot jelöl, a 3. század vége felé, mégpedig a zsidósággal szemben állók a zsidóság által megjelöltek közöségét. Már a 200 körüli tudósítások sem említenek *míneus* irodalmat, *míneus* szokásokat, sem *mínek* által másolt tórapéldányokat. Mint zsidók ellen, a hatalom részéről sem történik intézkedés... Éppen ezért a *Talmud* is főként negatív vonásait emeli ki, és minősítőik arra törekednek, hogy krisztológiai vonásai is rejtve maradjanak. A vita leginkább az istenfogalomra vonatkozik. A harmadik korszakban, amint a keresztény vallás lassanként elnyeli a pogányságot, legyőzi a gnoszticizmust és a zsidó-kereszténységet egyaránt, a *mín* kifejezés megint szűkebb tartományúvá válik. Legtöbbször magát a kereszténységet jelenti. A zsidóság korábbi támadó helyzetét szellemi téren védekező pozícióra cseréli föl. A győzelem küszöbén toporgó kereszténység már felette ritkán vitázik komolyan a rabbik bármelyikével. Hozzá kell tennem, hogy e kor rabbijai is inkább tekinthetők grammatikában jártasoknak, mint teológusoknak. A *mín* szó jelentéstörténete, sajátos módon, egyfajta krízistörténet is. Keresztényeknek és zsidóknak egyaránt okulás: nem a történelmi birkózás kimenetele sorsrendező, attól még hullhat „tölgy és ciprus levele”, ám ha gyökere, az Istenbe vetett hit erős, akkor közösen várhatják Isten mindenkit magához szólító szeretetének hívását.

FÉRFINAK ÉS NŐNEK ÁLLÍTOTT KOPJÁFA

INTERJÚK A DUNA TV ESTI KÉRDÉS CÍMŰ MŰSORÁBÓL

A MAG MUNKÁJÁRÓL

Vendég: DOBÓ ANDOR, matematikus, a Magyar Alkotók és Gondolkodók Független Szakértői Társaságának elnöke.

(Szerkesztő-riporter: CSÁKY ZOLTÁN. Elhangzott: 1995. augusztus 16-án.)

Csáky Zoltán: *Idén tavasszal alakult a Magyar Alkotók és Gondolkodók Független Szakértői Társasága azzal a céllal, hogy állást foglaljon a magyar nemzet jelenére és jövőjére kiható kérdésekben. Mennyire hatékonyan sikerült megvalósítani elképzelésüket?*

Dobó Andor: Azt kell mondanom, hogy eddig várakozáson felül; magunk sem hittük volna, hogy ilyen gyorsan, ilyen jelentős tényezővé válnak a mindennapi életben gondolataink és állásfoglalásaink, amelyeket eddig közzétettünk. Ez talán azért is alakult így, mert aktuális és időszerű kérdésekben foglaltunk állást az elmúlt időszakban. Kezdtük a villamosipari privatizációval, hisz vannak közöttünk olyan szakértők, akik ezt a témát elég jól ismerik az Európai Unió tagországainak gyakorlatából, és az ottani tapasztalatok alapján megfogalmaztuk a saját álláspontunkat. A másik lényeges kérdés a választásokkal volt kapcsolatos. A választások rendszere nálunk lemerevedett, sok kívánnivalót hagy maga után. Mi rendelkezünk olyan elképzelésekkel, módszerekkel, amelyek demokratikusabbá, olcsóbbá és főleg igazságosabbá teszik a választási rendszert. Hogy ez miért fontos? Mert a '94-es választásoknál egy 30%-os, kisebbségi aránnyal 54%-os arányt foglalhatott el a parlamentben egy párt. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy tulajdonképpen rossz, torz a választási rendszerünk, mert egy kisebbség a parlamentben abszolút többséget mondhat magáénak. Ez a tudományos matematikai előírások szempontjából erősen kifogásolható. Ezért tartottuk fontosnak, hogy ebben a kérdésben is hallassuk szavunkat.

Cs. Z.: *A kormány kabinetirodája kíváncsi az Önök műhelytanulmányaira, figyelembe veszi dolgozataikat?*

D. A.: Igen. Sok visszajelzést kaptunk. Minden egyes anyagot megküldünk az MTI-nek, a napi sajtónak, és eljuttatjuk mindazokhoz a kormányzervekhez, amelyeket az állásfoglalás valamilyen szinten érint. Eddig szinte minden anyagunkat megküldtük a

kormány kabinetjének is. Nagyon korrekt válaszokat kapunk, vagy kéri a kiegészítő információkat, vagy hogy az elképzeléseket részletesebben bontsuk ki, jelezzük, milyen irányba gondolkodunk tovább, vagy hogyan képzeljük egyik-másik elképzelést a gyakorlatba átvihetőnek. Érzékeljük sok ember, pártok szakértőinek gondolkodásában anyagaink hatását, sőt később visszaköszönnek javaslataink az ő megfogalmazásukban.

Cs. Z.: *Célult tűzték ki annak idején, hogy indokolt esetben fellépnek a társadalom életében mutatkozó visszás jelenségek ellen is.*

D. A.: Ez meg is történt. Két állásfoglalást adtunk ki a felsőoktatás témájában. Először egy enyhébb hangvételűt, de amikor láttuk, hogy radikális fellépésről van szó, szigorúbb állásfoglalást tettünk közzé. Mi elítéljük azt az elképzelést, amit a felsőoktatás területén a Bokros-csomag keretében meg akarnak valósítani. Az mindenképpen tarthatatlan a mi felfogásunk, a mi normáink szerint.

Cs. Z.: *Az általánosságokon túlmenően mi az Ön véleménye a magyar szakértőkről?*

D. A.: A magyar szakértők kb. úgy vannak, mint a feltalálók. Vannak nagyon tehetséges feltalálók és vannak álfeltalálók. Ugye egyértelműen bizonyított, hogy a Pasteur-féle szérum vagy a Sabin-cseppek megoldják az adott problémát. De mennyi feltaláló van, aki a hajnövesztőt, a rák elleni gyógyszert véli feltalálni! A magyar szakértői garnitúrában is az álszakértők dominálnak, és sokkal nagyobb a szerepük, jelentős a károsító hatásuk is. Egy példával megvilágítva olyan, mint azé a közgazdászé, aki a következő megfontolások szerint ad egy kormánynak tanácsot. Tegyük fel, hogy a hetvenes években Lengyelországban kitalálták, hogy a vajdaságokban a gólyák száma és a gyermekszaporulat között nagyon szoros kapcsolat áll fenn. Ezt matematikailag még az ún. korrelációs együtthatóval ki is lehet fejezni, s ha ez közel egy, akkor rendkívül szoros kapcsolatot feltételeznek a két jelenség között. A probléma az, hogy a korrelációs együttható akkor is egy, vagy közel egy, ha determinisztikus, és akkor is, ha véletlenszerű a kapcsolat. Megfelelnek arról, hogy itt csupán véletlenszerű összefüggésről lehet szó, ehelyett determinisztikus módon kezelik. Ha így van, akkor az álszakértő, az álközgazdász azt mondja, hogy kérem, a gyermekszaporulat problémája nagyon könnyen kezelhető: a gólyák számát kell csökkenteni vagy növelni, és meg van oldva a probléma. Ez az okoskodás, ez a megközeletés, ez a technika lépten nyomon föllelhető. Föllelhető az adósságállomány kezelésében, a vállalatok körbetartozásai, ill. a banki sorbanállás területén. Annak idején azt mondták, hogy a vállalati körbetartozás és a banki sorbanállás megoldódik magától, ha az állam kivonul a gazdaságból. Hát ez nem oldódott meg. A vállalatok kaptak 30 milliárd forintot, a bankok 380 milliárdot a konszolidáció megteremtésére. Ez a pénz elment, de a vállalati körbetartozás és a banki sorbanállás problémája változatlanul megmaradt, holott kb.

70-80 milliárd forinttal már 1991-92-ben megoldható lett volna. De nem választották a megoldáshoz vezető utat. Aki a Sabin-cseppet feltalálja, annak hihetetlenül sokat kell tudnia. Jó diagnózist kell felállítania és tudnia kell azt, hogy a megoldáshoz milyen utak, módok vezetnek. Annak az embernek nagyon sokat kell tudnia róla, de annak, aki a Sabin-cseppeket beadja, már szinte semmit. Itt nincs meg az átmenet. A kormány általában szkeptikus és nem tudja megítélni, hogy adott esetben a diagnózis jó vagy rossz, hogy a terápia célravezető vagy sem. A politikusok szinte ugyanolyan laikusak, dilettánsak mint az álszakértők, s ha ezek egymásra találnak, akkor a társadalomnak különösen nehéz a helyzete. És itt Magyarországon az elmúlt húsz évben — bár többet is mondhatnék — ez a két réteg mindig egymásra talált.

Cs. Z.: *Ha az ember szemben ül egy matematikussal, aki a modellezés híve, nem hagyhatja ki a kérdést: milyen diagnózist állít fel a matematikus a társadalom jövőjét illetően?*

D. A.: Jelen pillanatban azt kell mondanom, hogy a kép, amit jósolni tudok, nem túl jó. Végeztünk számításokat, nagyon komoly számításokat e területen is. A sztochasztikus, a véletlen folyamatok elmélete köréből vett modellekkel dolgoztunk. Eredményeink lényegre a következő: úgy néz ki, hogy 1997-re vége lesz annak a recesszióknak, amelyben jelenleg a közepesen fejlett országokkal bezárólag szinte valamennyi ország benne van. Ettől kezdve, 1997 után megindul egy pozitív gazdasági folyamat. De — miután mi nem determinisztikus, hanem véletlenszerű kapcsolatként kezeljük a jelenséget — ez azt jelenti, hogy kb. hét éven belül, 2004 tájára az országok 92-95%-a a felfelé ívelő ágban fog mozogni. Mi jelen pillanatban nem esünk bele ebbe a felfelé ívelő pályába. Ha meggondoljuk, hogy 4%-nál kisebb az esély, hogy az adósságot vissza tudjuk fizetni, akkor ez jobban érthető. Érdekes módon, ez a felfelé ívelő pálya kb. huszonnégy évig fog tartani, 2025 táján eléri a csúcspontját, és ettől kezdve újra leszálló ágba megy a világgazdaság.

Cs. Z.: *Mit tudnak Önök ajánlani, mi a járható út?*

D. A.: Erre vonatkozóan van néhány elképzelésünk, de ez még műhelymunka alatt van, ezeket még nagyon alaposan átgondoljuk, „megrágjuk”, mert nem szeretnénk mi is úgy járni, mint azok a szakértők, akik állandóan tippeket adnak, de ezek olyanok, mint a rabbi tippei: a libák továbbra is döglenek.

„A JÖVENDŐ A BÉKE EMBERÉÉ...”

Vendég: PÁNCZÉL TIVADAR, református lelkész.

(Szerkesztő-riporter: PEKÁR ISTVÁN. Elhangzott: 1995. augusztus 24-én.)

Pekár István: *A 90-es évek fordulóján, amikor az erdélyi magyarok tízezrei indultak el végső elkeseredésükben Magyarország felé, sokuk számára a rákosszentmihály-sashalmi református templom volt a menedék. Most, a volt Jugoszlávia országútjain újra százazrek bolyonganak, új otthont keresve. Miként vélekedik minderről Pánczél Tivadar, a híres templom lelkésze?*

Pánczél Tivadar: Érzelmeim megindulnak amint Kórogyra, Szentlászlóra, Harasztosra, Hercegszőlőre gondolok. Felújulnak bennem az 1988-89-es menekültsegítő szolgálatunk emlékei, amikor abban a jóhiszemű, gyermekded elvárásban éltünk, hogy talán ez lesz századunkban az utolsó — sorszámozva a harmadik — nagy menekülthullám. Amiért ez mégsem így van, én abban mérhetetlen nagy felelősségét érzékelem országok vezető és hírközlő szerveinek, amelyek könnyűszerrel tudnak ráhangolni alattvalókat, többségi, nemzetiségi alattvalókat valamire, akár a békés koegzisztenciára, a segítőkész együttlakozásra, vagy akár annak ellentétére, a gyűlölködésre, hogy még a szomszéd a szomszédjának is ellene forduljon.

Mi, magyarok büszkék lehetünk arra, hogy nehezen vagyunk fanatizálhatók a rosszra, a gyűlölködésre. Már 1020 táján azt mondta SZENT ISTVÁN IMRE hercegnek, hogy a jövevényeket pedig befogadd, mert amit hoznak, azzal gazdagítanak, és az egynyelvű, egyszokású ország gyenge és törékeny.

Ezzel szemben pedig azt látjuk, hogy ha egy bukásnak induló politikus, északon vagy délen a pozícióját meg akarja erősíteni, előveszi a sokszor használt magyarellenes szílamokat. Mi pedig pozitív példát adtunk a tordai országgyűlésen, 1568-ban, hogy miként lehet négy felekezetnek egyenrangú vallásszabadságot biztosítani. Tipikus eset, amikor a Temesvárról kényszerrel eltávolított TÓKÉS LÁSZLÓ, a Szilágy megyei Menyőn, az első istentisztelet után, megbékéléseként kezét nyújtotta a román pópának.

Azon is eltűnődik az ember, hogy amikor itt ez a nagy szovjet szocialista abroncs szétpattant, a mi kisebbségeink miért nem kényszerültek menekülésre? Az utódállamokból meg miért menekülnek? Nyilván ez a homogenizálás, ez az etnikai egyneműsítés olyan anakronizmus, amely egyben ópiumszerű, valóság-eltakaró manőver is. Sokkal inkább az együttműködést kellene megalapozni, megvalósítani, gazdasági, kulturális, turisztikai, sport- és egyházi kapcsolatok terén. Ehelyett figyelem-elterelés történik.

Vannak szép, követhető példák, hogy csak a svájci négy nemzetiség együttélését említsem, de a mi kis rokon népünkre, a finnekre is hivatkozhatom. Még hajdani svéd elnyomóiknak is töké-

letes egyenrangúságot biztosítanak országukban. Hát itt van, kéznyújtásnyira az átvehető példa!

En egy hosszú távra tervezett és átgondolt, offenzív kisebbségvédelmi politikát tartok szükségesnek, amelyik nem mentegetőz, amelyik sosem agresszív, de mindig aktív. Talán a DURAY MIKLÓS által is kívánatosnak tartott Határon Túli Magyarok Hivatalának miniszteriális szintre emelésével lehetne kidolgozni azt a menekültügyi és kisebbségvédelmi törvényt, amelyik abból a sajátos helyzetből indulna ki, amit az első és második világháború utáni Párizs környéki békediktátumok mint büntetést akasztottak a magyarság nyakába. Ezt úgy kellene a hasznunkra fordítani, hogy a diktátumok intencióit, alap gondolatát kitapogatva lehessen a mi határon túli magyarságunknak olyan új kormányzati szabadságjogokat biztosítani, amelyek megilletik a hasonló helyzetben lévőket.

P. I.: *Azt látjuk, hogy a nagyhatalmak, a gazdag Nyugat-Európa egyfajta kényelmetlenségnek tekinti a menekültek ügyét, eltűri, hogy agresszív nemzetek földönfutóvá tegyenek százezreket. Ehhez társul még a kisemberek közömbössége.*

P. T.: Teljesen realista módon tudomásul kell vennünk, hogy a nagyhatalmak mindig gazdasági érdekeik szerint fognak megnyilatkozni, akciót kezdeni. Most nagy érdeklődéssel várjuk az amerikai elnök bejelentése után a gyakorlati lépéseket, itt, a mi térségünkben. Ami pedig a kisembereket illeti, szerencsétlen módon lerománozzák az Erdély közepéből, a Székelyföldről, vagy a Parciumból — Szatmárból, Szilágyságból, Bánságból — idejött magyar anyanyelvűeket is.

En ebből a megjegyzésből azt a szunnyadó, mögöttes igazságot töreksem kihámozni, hogy ők ezzel azt mondják ki: mindenkinek legyen joga a szülőföldjén élni. Ez teljes, százegy százalékgig fénylő, alapvető igazság. Ehhez kellene tartani magunkat, ehhez kellene biztosíték. Ehhez kell nemzetközi összefogás. Itt kellene a szónak legjobb értelmében lobbiznunk, itt kellene mozgósítani azokat a további jóra befogható embereket, akik — ha látják a célt — hajlandók tenni lépéseket is érte.

Amit az 1988-89-es menekültsegítő szolgálatunk idején mi itt gyors, szinte tűzoltómunkaként kellett, hogy végezzünk, egyik napról a másikra, azt modellnek is lehetne tekinteni. Meggyőződésem ugyanis, hogy ha a szülőföldjén hagyják élni az embereket, és nem akarják nagyüzemesítéssel, bulldózeres falurombolás által, erőszakos városiasítással blokkházakba terelni, vagy harci cselekmények kényszerűsége alatt, akkor a jövő a faluközösségé. Olyan ép, cselekvőképes kis lakóhelyi közösségek viszik az értékeket tovább és javítják az életet, amelyekben két-három ezer ember személyesen ismeri, segíti, korrigálja és ellenőrzi egymást.

Az egyházak tevékenységének is ebbe az irányba kell hatnia, és a mi szerény példánk is effelé mutat. Itt néhány száz ember annak idején teljesen önként vett részt az egyik napról a másikra előttünk ágaskodó munkában; kezdetben napi tizenhat órát dolgoztak. A

gyönyörű szép zsolttáros bibliai idézet azt mondja, hogy a „jövendő a béke emberé”. A jövendő az ilyen békességet alapozó embereké. Akik a helyzetet fölmérve tudnak olyan önálló gondolkodással, intelligenciájuk és megélt hitük arányában cselekedni, amely befogad — Szent István óta érvényes és ajánlott módon, nem diszkriminálva, de szelektálva. Mert ukrán maffiózókra Magyarországnak nincs szüksége, de a beregszászi magyar anyanyelvű ember akadálytalanul jöhessen ide. Tehát egy olyan szigorú határőrizeti kontrollt kell gyakorolni, amely ezt lehetővé teszi. Mind a védekezést, mind az átjárhatóságot, mind a magyarok idejövételét.

P. I.: *A hivatal, a bürokrácia nem tesz különbséget ember és ember, a közép-afrikai gazdasági menekült és a magyarságában szorongatott erdélyi vagy vajdasági testvérünk között.*

P. T.: Hát én elvárnám a legilletékesebb fórumokon is, hogy tudjanak különbséget tenni, mert enélkül akadozik a menekültügy kezelése. Ezt meg kell tennünk a világháborúk utáni békediktátumok miatt is. A világon nagyhatalmak így még nem büntettek nációt, mint ahogy minket. Országunk területének kétharmad részét elvették, és még akkor is szorongania kelljen az embernek, ha tizenöt-millió magyar sorsazonosságáról merészel beszélni. Hát miért ne tehetné?! Miért nem lehet ebből a hátrányos, előnytelen, büntetésre szánt helyzetből annyi jót kialakítani, hogy tekintsék sajátosnak a helyzetünket? Így viszont nekünk kötelességünk különbséget tenni az emberek között, ha nem akarjuk Nyugat-Európára rázúdítani a keletről, délről, Afrikából jövő menekültáradatot.

P. I.: *Említette az imént, hogy a béke emberé a jövő. Ezzel szemben a kisember azt látja, hogy agresszív nemzeteké, amelyek mind nagyobb területeket próbálnak fennhatóságuk alá hajtani.*

P. T.: Zsákutca. Könnyű belemenni, nehéz kihátrálni belőle. Könnyű elkezdeni a szomszédnak szomszédvaló gyilkolozást, nehéz megteremteni utána a viszonylagosan emberhez méltó együttélést. Nem tudom, hogy képzelik ezt a délszláv, egymással szoros rokonságban lévő nemzetek. Gondolom, idáig semmiféle elképzelésük erről nincsen, rövid távú, zárlatos gondolkodás ez. A politikának pedig éppen hosszú távon, alapgondolatokat kidolgozva kellene irányítani a folyamatokat. Én tehát ennyit tudok mondani, hogy hosszú távon a jövendő a béke emberé és a szelídek öröklik a földet.

P. I.: *Szomorúan tapasztalhatjuk, hogy a jómódú emberek zöme talán még kevésbé fogékony az elesettek felemelésére. Az emberek így megromlottak, ennyire érzéketlenekké váltak, vagy azért a legtöbbünkben ott szunnyad a segítőkétség csírája?*

P. T.: Mérhetetlenül könnyebb annak a helyzete, aki tudatos hittel él, de én nem vitatom el a szikrát azoktól sem, akik nem így élnek. Bennük is kibontható, előhívható az a jóra való hajlam, hogy békességben éljenek a szomszédaikkal. Gyönyörű szép példákat lát-

tunk mi itt annak idején, és föltételezhető, hogy a jóság lehetősége szunnyadva megvan most is emberek millióiban.

Az az összefogás, amely modellszerűen kialakult máról holnapra, nemcsak a határokon belül és adakozások formájában mutatkozott meg, hanem külföldről is. Főképpen a holland testvérek hoztak hallatlan áldozatokat, de a svájciak, a németek és az osztrák katolikusok is. Nem véletlen, hogy kétszer voltunk mintegy pihenőtáborban, osztrák katolikusoknál, akik előzőleg idejöttek, várták a munkát, hozták a segélyeket. A különbözőségek fölött hidat építve lehet harmonikusan, egymást segítve munkálkodni. Ez valami nagyszerű dolog, és tényleg előremutató.

Felejthetetlen az 1988-as nagypénteki templomozásunk, amikor a templomnak — voltunk vagy ötszázán ebben a háromszáz fős templomban — az egyik felében katolikusok és ortodoxok járultak áldozni, a másik oldalon pedig a protestánsok úrvacsorát venni. Gyönyörű szép szellemi egység volt itt érezhető, amelyik, szerintem, mintaszerű és előremutató.

ALSÓCSERNÁTONI KOPJÁFA

AZ ALSÓCSERNÁTONI KOPJAFÁK MOTÍVUMAI*

„Régi idők öreg kopjafái alatt alussza álmát az én népem, mohos temetőkből, vadvirággal takart padmalyos sírokban, szép madárszó mellett (...) Egy az élet a föld fölött és a föld alatt (...) Az eke szarván csak kezet váltottunk. A holddal, nappal, csillagokkal, csodás virágokkal ékesített koporsókkal együtt nem temették el a mi nehéz sorsunkat. A nagy székely ravatal árnyékában élünk (...) Helyemet keresem a temetőnkben, és olvasom a vén kopjafák történetét ...” (NYÍRŐ JÓZSEF: Kopjafák)

„A feja mindenkinek drága kincs, a fázónak tűzrevaló, a múzeumoknak érték, a turistáknak látványosság, csak éppen aki fölé majd kerül, az nem gondol vele.” (KOCZOG ÁKOS)

MINDEN KOPJAJA EGY EMBERI ÉLETET SZIMBOLIZÁL. A hagyományos kivitelezésben készült fejfák önmagukban sokat elmondanak az elhunytól. Az alsócsernátoni kopjafák úgy alaki szépségre, mint szimbolikus jelekben rendkívül gazdagok, ezt a rendszert boncolgatom dolgozatomban során, igyekezvén megfejteni azoknak értelmét, jelentőségét és helyi vonatkozását.

Őseink több évszázaddal ezelőtt elindítottak egy folyamatot, ami népi kultúrájának nevezhető. Élt és öröklődött apáról fiúra, tanítóról tanítványra, nemzedékről nemzedékre. Átvészelt idegen népek és eszmék megrontó „hadjáratait”, és amikor igazán kiteljesedhetett volna, akkor próbálták gyökerestől kitépni, ami többé-kevésbé sikerült is. Vannak, akik a rég elfelejtettet megkísérlik közkinccsé tenni, azt a keveset, ami megmaradt, közölni a világgal, ilyen módon megismertetni az emberekkel örökségeinket.

A népesebb tábort még mindig azok alkotják, akik a nemzet esélyeit nem adták fel soha. Ezek közé tartozik MÁTÉ FERENC vargasi fafaragó mester, aki elmondta, hogy „(...) amióta ez a falu a gödörben van, nem száz évet, ezret es lehetne igazolni” felmenői sírjelei alapján. Csak azokat a motívumokat faragja, amelyeket összegyűjtött a maga vidékén, sajnálná, ha ezek „elgyomosodnának”. Általa ismertem meg Erdővidék kopjafa-motívumait, melyek némileg eltérnek az alsócsernátoniakétól.

* Részlet Az alsócsernátoni kopjafa-faragás című nagyobb terjedelmű tanulmányból, mely az Erdélyi Híradó támogatásával készült.

Témám szempontjából a legértékesebbnek a HASZMANN PÁLLAL és JÓZSEFFEL történt beszélgetést tekintem, adataik hitelességéhez nem fér kétség. Vidékre is készítének,

„de legszívesebben a falu elhunytjainak faragják meg a kopjafáját, melyek, sokáig sehol, néhol még most sem kapnak feliratot (...). De nem is volt szükség szövegre, hiszen a hagyományosan faragott fejfák elhelyezéséből, méreteiből, tagolásából, egyes idomaiból a közösség bármely tagja pontosan 'kiolvashatta' a halott előd leglényesebb személyi adatait”.

A mester ismeri falusfelei mindennapi életét, munkásságát, így saját elképzelése szerint faraghatja, mintházhatja a fát, természetesen ingyért. „Embert” farag a ledöntött fából, mely majd vigyázza hasonmásának pihenését. OLASZ FERENC írja 1975-ben, *Fejfák* című tanulmányában:

„A fejfa-formák emberalak-eredetére mutatnak, a fejfák egyes faragott tagjainak antropomorf elnevezései is.”

A SZÉKELY KOPJAJA TELJESEN TÉRBELI DÍSZÍTÉSŰ, és csak olyan elemek kerülnek rá, amelyek minden oldalról érvényesülnek. A két-három méteres kopjafa csúcsát a *fej* elnevezés illeti, amelyet a *nyak, törzs, végtag, láb* és *tőke* követ, ezzel is igazolva a mester által mondottakat.

A jobbágyokban lévőeknek (ma egyszerű falusi embereknek) teljesen sima, egyszerű fejfát faragtak. A befejező motívum ki volt hegyezve, mint egy kucsma, amely nincs betűrve. A nyakrészt megfaragták, de több díszítést nem tehettek rá.

A katonarendbéli férfiaknak és a szabad székelyeknek (ma a leszármazottaiknak) *koronát* faragtak, ezzel jelölve kiváltságos helyzetüket. A tanult emberek, papok, tanítók fejfái befejező motívumaként *lámpást* faragtak — úgy néz ki, mint egy viharlámpa vagy egy láng. Ez jelképezte a falu, a közösség „lámpását”.

Az idős asszonyok kopjafája kontyban végződött, a középkorúakét pedig tulipán ékesítette. Fiatal lányokat a lilium motívuma illette meg, ezzel is kifejezve ártatlanságukat. Ez a motívumrendszer kizárólag Alsócsernátonra jellemző, a szomszéd faluban az említett virágmotívumok már férfiak állított fejfáján is megtalálhatók.

Gyerekeknek is állítanak fejfát, a motívumot aszerint faragják, hogy melyik nembéli. A fejfák alacsonyabb vagy magasabb volta — az arányítás főleg a családi síroknál egymás mellé helyezett és még be nem süppedt sírjeleknél lehetséges — a halott életkora, valamint nőnek, férfiak állított méret szerint változik. Nem ritka az az eset, hogy férj, feleség, gyerek kopjafái — három különböző méret — egy sírhanton, egymás mellett található, mivel közös sírban nyugsznak.

A kopjafa további részén, egészen a végtagig jellegzetes motívumok váltogatják egymást, megfontolt ízlés szerint. Ezek a kocka, a gömb, a gúla, a kúp, egymás fölé helyezve, gyakori ismétlésekkel. A merev vonalak megszelídülnek az élek lefaragásával. A legtöbbet szereplő motívum: a *székely kereszt* (mondják még faluvégi keresztnek, vagy Szent András-keresztnek is). Mindkét alakjában,

úgy is mint lapos dísz, úgy is mint háromdimenziós test elmaradhatatlan dísz az oszlopnak, kapunak, illetve kopjafának. Van rá példa, hogy egy kopjafán többször is megjelenik stilizáltan. Van úgy, hogy csak egyszerűen faragják meg; úgy is előfordul, hogy egymást metsző rovátkák húzódnak rajta. Ez utóbbi csak díszesebb, mivesebb, de eszmei mondanivalója ugyanaz lehet, mint az egyszerűbbé. A törzs motívumai közül talán ennek tulajdonítanék a legnagyobb jelentőséget, „teherbírást”, ugyanis a megfigyelt kopjafák 75%-a ezzel a motívummal indít. Az embernek az az érzése támad, hogy a kereszt stabilan tartja a rá- és egymásra tomyosuló motívumok rendszerét. Azt, hogy pontosan mit jelképez, nem tudjuk megállapítani, talán valamely ősi, rovott jellel van összefüggésben a székely kereszt elnevezés. A faluvégi kereszt kifejezést újabb keletűnek tartom.

A *molnár*gomb lágyabb ívelésű, gömbszerű alakját mind a négy oldalán bevágás díszíti. Az elnevezésre nem kaptam magyarázatot, a tisztán díszítő szándék mellett megtalálhatók a népi közösség konvenciói, mint alkalmazott mágikus jelképek. Talán magával a mesterséggel függ össze az elnevezés, de ennyi év távlatából erre nem merek meggyőződéssel hivatkozni. Legtöbb esetben egyszer fordul elő egy kopjafán, a „fő motívumok” közé tartozik. Találtam olyant, amelyik majdnem szögletesen hagyva volt kiképezve. Hogy „fő motívum”, erre abból próbálok következtetni, hogy, soha nem a csillag, buzogány vagy tulipán mellett van közvetlen. Ezek közé mindig beékelődik egy szerintem kevesebb jelentőséggel bíró *összekötő* — de használják az *elválasztó* elnevezést is — motívum. Ahogy nyelvünkben a hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok követik egymást, ahogy a háromszéki varrottások öltésmintái ritmusosan váltakoznak, úgy a kopjafák jelképrendszerében is érződik a sajátos lüktetés.

KEVÉSBBÉ ELTERJEDT a *buzogány*, bár — szerintem — az egyik legszebb jel azok közt, amelyeket eddig megismertem. A fejfák csúcsán gyakori. Jelentése: az elhunyt (hozzátartozója) katonarendbéli személy volt. Formája a harci számmal van kapcsolatban. A törzsön is megtaláltam, de itt már elveszíti a fent említett jelentését. A nyolc csúcsban végződő jelt *csillagnak* is nevezik. Gondolom, kifaragása a legnagyobb pontosságot és türelmet igényli. Őseink imádták a Napot, Holdat, csillagokat. Mint pogánykori emlékek maradványait találjuk meg ékes fejfáinkon.

Egy másik kezdőmotívum a törzsön a gömbszerű *hagyma*. Ellentétben a csillaggal, csak néhány kopjafán fordult elő. A fafaragó, hogy a szögletes testet szelídítse, leszedte az éleit, a felső rész egy kicsit hajlottabb, mint a lenti. A teljességet, a kerek egészet, a megújulást jelképezi. A hagyma elnevezésre alakja utal, mérete egyértelműen a fő motívumok közé sorolja.

Egyetlen szimbólum van, amit csak egy kopjafán találtam, ez a kereszthez hasonlító *tűzélesztés* képe. Erdővidéken még *fontós*-, illetve *peckes csillagnak* is nevezik. Ez utóbbi elnevezés talán onnan van, hogy a hagyományos csillag minden sugara közé beékelődik egy kisebb, hegyesen felfelé álló, *peceknek* nevezett kiugrás.

ÖSSZEKÖTŐ (ILLETVE ELVÁLASZTÓ) SZEREPET TÖLTENEK BE: a gúlák, talpukkal egymásnak fordulva, amelyek a *gyöngy* (ha több van belőle: *gyöngysor*) elnevezést kapták. Kivétel nélkül minden kopjafán szerepel egyszer, de van dupla is, ezek lapítottabbak. Véleményem szerint inkább „díszítő”, mintsem jelentést hordozó szándékkal faragják. Igen érdekes jel, kevés kopjafán fordul elő. Alsó része a molnár-gömbre hasonlít (félbevágott gömb), a második (felső) fele kecsesen homorú. Találtam egy olyan kopjafát is, ahol háromszor jelenik meg, a négy „főmotívum” közé ékelődve.

Egy másik, amit szintén az összekötő motívumok közé sorolok, nagyon hasonlít a gyöngyhöz. A különbség csak abban áll, hogy ennek a felső „gúlája” jóval magasabb, elvékonyodik. Van eset, hogy a *nyak* (persze, más motívum is) funkcióját tölti be. A nyúlánk díszre kerül a *fej*, a legfontosabb elem.

Egyedi jel ID. HASZMANN PÁL kopjafájának végződése, mely láng alakú, a tetetjén gömbbel. A másik érdekessége ennek a sírjelennek a fába faragott kereszt, amely az elhunyt vallási hovatartozását örökíti meg az utódok számára.

A temetőben egy emberalakú kopjafára bukkantam, a helyi múzeum udvarán még két hasonlót sikerült megtekintennem. Díszítő faragás nincs rajtuk. Ami fejfává teszi az arasznyi széles deszkát: a sírfelirat és az emberalakú megformáltság.

A díszesebb kopjafán leginkább hét vagy öt motívum kap helyet, míg a kevésbé díszítetten három. Ez a számszerű felosztás az általános, de a négy is előfordul. E számok ösztönösen a népmesék hétfejű sárkányára, a három próbát kiálló legkisebb királyfira, a három irányba ágazó útra, vagy a három kívánságra emlékeztetnek. Legtöbbször eggyel kevesebb az összekötő jelek száma, mint a „fő motívumoké”. Ahol viszont páros az előfordulási számuk, ott fele-fele arányban történik a megoszlás.

A női és férfi kopjafák azonkívül, hogy a végződésből könnyen felismerhetőek, méretre is különböznek. A természet rendje szerint a nőké legalább egy „motívumnyival” alacsonyabb. Ez nem befolyásolja számukat, ugyanannyi van erre is faragva, mint az elhunyt férfiera, csak némely motívum egy picit lapítottabb, vagy a végtag rövidebb.

A gyermeknek faragott sírjelen is ugyanannyi díszítés van, mint a felnőttékné, a végtag kb. fele olyan magas. Ez is jelzi, hogy az emberi értékek nem a testi növekedéssel nőnek egyenes arányban, és nem az a döntő, hogy kinek mennyi idő adatott földi élete során.

A kopjafa következő „testrésze” a végtag, melynek mérete változó, itt nem lehet általánosítani. Van ahol akkora, mint a törzs, a nyak és a fej együtt, máshol viszont kétszerese az előbbiekné. Szögletes, merev hasábalakját megtöri az *eresz* dísz, valamint az alatta lévő beugrás.

Amit nem lehet leolvasni a fejék alakjáról, azt megtaláljuk a felírásban. A kopjafa középső része (végtag), az írásnak van szánva, amely, hogy tovább tartson, esőtől, korhadástól védve legyen, pár

centire beugrik az *eresz* alá. A legtöbb kopjafát ily módon faragják meg, de létezik olyan is, ahol az *eresz* elmaradt. A kopjafa alját legtöbb esetben kimintázták. Félkör, vagy cikkcakk alakú vésetek segítik a lecsurgó esőt, hogy ne az írásra folyjon, hanem a földre. Tekintettel arra, hogy kevés hely jut a bevésendő szövegnek, mert a kopjafa szélessége 20-30 cm, nagyon tömören kell fogalmazni. Az írás tartalmazza az elhunyt nevét, születési és elhalálozási évszámát. Ha asszony az elhunyt, akkor a férje utáni, valamint a leánynevét, esetleg szülőfalujának és a kopjafa állítójának nevét is. De van olyan fejfa, amelyen a fent említettek mellett — de azoktól függetlenül is — állhat olyan általánossá vált sírfelirat mint például: „Itt nyugszik (...)”; „Isten nyugtassa”; „Béke poraira”; „Nyugodjék békében”; „Állította kegyelettel (...)”; „Emléke legyen áldott” stb.

A kopjafa lapjának keskenysége miatt csak egy-egy szó kerülhet egy sorba. Vannak nagyon egyszerű felírások, pl.:

Cseh
Piroska
1893-1964

Tehát mindössze három sorba vésve. Míg mások sokkal terjedelmesebbek:

Itt
nyugszik
.....
Kocsis Ferencné
Nyika
Ilona
született 1911 évbe
meghalt
1940 év

Ez utóbbin nincs *eresz*. Ugyan nem tudhatjuk pontosan a kopjafa állításának évét, de valószínű, hogy már közel fél évszázada dacol a természet viszontagságaival. Vagy nagyon megrokkant, vagy újraállították, mert az utolsó évszám már csak úgy olvasható ki, ha a fűvet és a földet eltávolítjuk a tövéől. Sajnos egy szót, a harmadikat, nem sikerült megfejteni. Napjainkban a neveket nyomtatott nagybetűkkel faragják, a szöveg többi részét kisbetűvel. Korábban — mint ahogyan ez a régebbi kopjafa-feliratokból is látható — az írott betűk alkalmazása volt a kedveltebb. Általában a faragóra bízzák a szöveg megfogalmazását, csak a nevet, a születési és elhalálozási dátumot közlik vele.

A kopjafa következő része a *láb*, amely közvetlen a föld felett helyezkedik el, de nem látszik minden esetben. A fejfa széleit egy kissé letompítják, egy-két arasznyi hosszúságban. Erre a részre rozettát, illetve növényi díszeket vésnek. A rozetta hat-, vagy nyolcszirmú virág, körbe foglalva. Növényi dísz a *tulipán*, mely szárán hat levél ékeskedik, mind a rozettából kinőve. Más díszítőelem a *virágin-*

da, valamint az egy töről nőtt, két összenéző tulipán. Ezt a motívumot egy olyan fejfán találtam, amely elhunyt házaspár közös emléket őrzi.

A *tőke* a kopjafának az a része, amely a földbe kerül. Régen megégették, vagy szurokkal kenték be, hogy tartósabb legyen. Később olajat, vagy más tartósító szert használtak. Napjainkban azért, hogy a kopjafa életét még inkább meghosszabbítsák, csavarral vaspántok közé fogják a fát. Ennek segítségével cementbe öntik. A fa így nem érintkezik a földdel, de sok esetben még a cementtel sem.

Az ily módon felállított kopjafát már előzőleg — többször is — bekenik színtelen lakkal, amelynek konzerváló hatása van; minél síkosabb a fa felülete, annál könnyebben csorog le róla az eső, a hó.

Alsócsernátonban — mint általában más vidékeken is — a holtak nyugvóhelye a falu határában, domboldalon található, most már nem messze a lakóházaktól, amelyek az idők során majdnem körülfojták a temetőt. A magyarlakta vidékeken általános az az igyekezet, hogy lehetőleg a település legmagasabb pontjára kerüljön a temető, melyet gondosan elkülönítenek a lakóházaktól. Erre szolgál az élősövény — akác, istenfű, orgona, vadrózsa stb. —, de ezt a szerepet betöltheti egy árok vagy sánc, esetleg ösvény, határba vezető út. Valószínűnek tartom, hogy évtizedekkel ezelőtt ilyen lehetett az alsócsernátoni temető környéke is. Napjainkban hatalmas — e vidékre jellemző — székelykapu jelzi e szent hely bejáratát. A temető körülkerítés található.

Valahányszor belépek egy temetőkapun, mindig valami megmagyarázhatatlan furcsa érzés vesz erőt rajtam, talán az élők és holtak összetartozásának gondolata miatt. Ugyanakkor nyugalommal tölt el, ha elsétálhatok elődeim(-ink) sírhantjai mellett. Békesség és csend honol a temetőben. Csak időnként pendül meg — fenés közben — a kasza éle az öreg bácsi kezében, aki a temetőt gondozza.

A kaputól bevezető út két irányba ágazik szét. A két út mentén katonás rendben sorakoznak a fejfák, valamint az egyre jobban porladó sírkövek és cement sírkeretek. Négy családi kriptá is található a temetőben, de sajnos az egyiknek már csak a homlokzata látható.

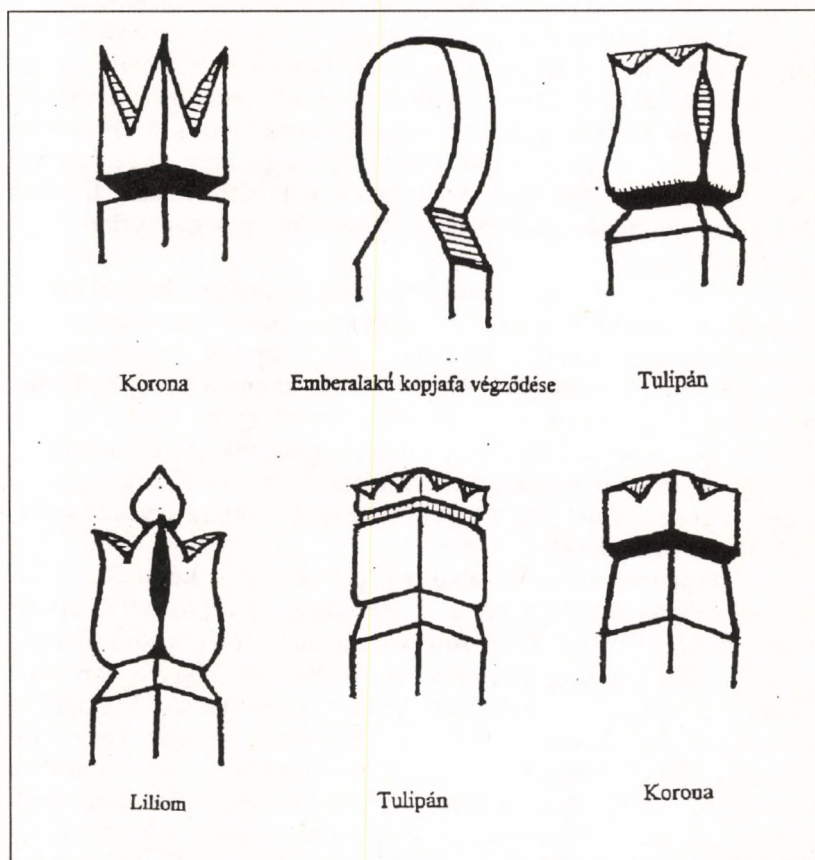
Ahogy lépésről lépésre váltják egymást a fejfák és sírkövek, úgy változnak a református és katolikus sírhantok. Ez utóbbiak azonban kevesebb számban. A temető tájékoztat három-négy nemzedék születési és halálozási arányáról, egy faluközösség társadalmi, gazdasági berendezkedéséről.

A „HALOTT FALU” KÉPMÁSA A MINDENKORI ÉLŐNEK. Szükség van a sírjelekre, nem elég, ha az eseményről a közvetlen társadalmi környezet szerez csak tudomást; mint természetes igény és példaérték szükségszerűen lép fel a következő nemzedékek életében. Ezt érezvén olvasgattam a sírfeliratokat, és közben számláltam a kopjafákat. 1993 augusztusában az alsócsernátoni temetőt százhárom fejfa „ékesítette”. Van itt olyan sírhant is, amelyen három kopjafa áll, a szülők és fiuk emlékére. Van olyan fejfa, amelyre felvésték a férj és a feleség nevét, jelezvén az együvé temetkezést.

A temető legrégebből fennmaradt — fából faragott — „dokumentuma” egy ember alakú sírfa. Mindennemű díszítés nélkül áll, már majdnem egy évszázada.

SAJNÁLATOS DOLOGNAK VÉLEM, hogy az elmúlt rendszer ideológiai törekvése passzívan, mintegy elfordulva „leste”, hogy mennek tönkre, tűnnek el nyomtalanul ezek az emlékek, anélkül, hogy „megörökölhették” őket. Tudjuk, nem egy kidőlt fejfa a tiszteletet nem ismerők tűzifája lett. Mások a kidőlt fejfát átlépi, illetve rálépnek, anélkül, hogy észrevennék. Így ítékeztek felettük azok is, akik „véletlenül” kidöntötték őket. Sajnos, ezek a veszteségek ma már pótolhatatlanok.

TAMÁS ANNA-MÁRIA

JELLEGZETES KOPJAJA-VÉGZŐDÉSEK

HATÁRON TÚLI NEMZETRÉSZEK ÉS A DUNATÁJI ÁLLAMOK ALKOTMÁNYAI

I.

FIGYELMET ÉRDEMLŐ ESZMEFUTTATÁSOK LÁTNAK NAPVILÁGOT a nemzeti kérdéssel kapcsolatos szakkifejezések tisztázásának elősegítésére. A viták szélesítéséhez hozzájárul, hogy a nemzetközi jogban keletkezett szabályok számos ellentmondást tartalmaznak. Ugyanakkor e kérdéskörben a szakirodalom alig szentel figyelmet a dunatáji alkotmányok tételes előírásainak. Helytálló az *Alkotmányfejlődés és jogállami gyakorlat* (1994) c. kötetben KALTENBACH JENŐ következtetése, amikor pusztán a fogalmi meghatározásra pazarolt fáradozást terméketlennek tartja.¹ Az efféle erőfeszítések gyakran az emberi jogokat érvényesítő valóságos törekvéseket is tévútra terelik. Esetenként pedig a nemzeti egyenjogúság alapkérdéseinek gyakorlati megoldását hátráltatják.

A mostani rövid áttekintésben elég arra utalni, hogy a lakosság egyazon meghatározott közösségét *nemzetrésznek* az anyanemzeti, míg *kisebbségnek* az adott államon belüli nézőpontból nevezhetjük. Használhatunk bármely más megjelölést is, amely a jogok kodifikálását és tényleges megvalósítását előnyösen szolgálja. Ehhez mérvadoók lettek a helsinki (1975) és a koppenhágai (1900) záróokmányok, a kisebbségvédelem fokozatos térnyerésével. Fontos eredmény, hogy a tárgykört az évtized elejétől többé már nem lehet az egyes államok kizárólagos belügyének tekinteni.

Napjaink sokasodó alkotmánytervezetei a kutatókat a kisebbségi jogok országonkénti kezelésének összehasonlító tanulmányozására készítetik. Déli szomszédainknál a félévtizedes (bel)háború(k) rideg tanulságai szintén arra sarkallnak, hogy a környező államok alkotmányos szabályait jobban megismerjük. Mulasztást követünk el, ha e kényes kérdésekben tájékozottság híján, vagy álfőlényen a téves felvezetéseket tudomásul vesszük. Nagyvonalúnak mutatkozó okfejtések helyett az Európa és a közvetlen térségünk biztonságát szavatoló intézményrendszer tényleges fogódzónak kiépítését indokolt előmozdítani.

II.

A történetiség számos régebbi és újabb európai alkotmány kiindulópontja és egyik alappillére. A hagyománytisztelő gondolatok természetesen a részintézmények szabályozását is mélyen áthatják. Az angoloknál eleve a sokszázados ún. történeti alkotmányra épülő államrendszert működtetnek. A francia alaptörvényben (1946, 1958) a préambule szövegét a *Déclaration des droits de l'homme et du citoyen* (1789) örökségének kiemelésével kezdik. Spanyolország 1978-as alkotmánya szerint az autonómiákat évszázados határai (aragón, katalán, andalúz stb.) megőrzésével és régi nevük tiszteletben tartásával alakítják ki. Az olaszok *lo stato regionale*-elvé az előbbihez hasonló történeti értékek hagyományát veszi figyelembe, beleértve a déltiroli osztrákok múltjából és német nyelvi azonosságából fakadó anyaországi kötődésük megbecsülését.

FENTIEKKEL EGYEZŐ MÉLYSÉGBEN, és néha azok mintájára a duna menti országok mai alkotmányai is erőteljesen ápolják hagyományait. Köztük a történelem előnyös vagy hátrányos szerepét leginkább a német, a horvát, az osztrák, a cseh, a szlovén alkotmányok fejezik ki. Rokonszenves számunkra a horvát alaptörvényben a magyar közjoggal huzamosan fennállott szerves összefüggés felidézése. Hiteles az 1992-es cseh alkotmányban a koronájuk sokszázados jelképére való magasztos hivatkozás. A szlovének a felbomlott délszláv állam kényyszerű önkényuralmának kedvezőtlen tapasztalatait, tanulságait domborítják ki. Előfordulnak azonban olyan jelenlegi alaptörvények, amelyek az uralkodó nemzet kizárólagossága és az őshonos nemzetiségek kirekesztése feltételeit teremtik meg.

A múltat eleveníti fel a lengyel közjog az 1992. évi *Mala Konstytucja* (kisalkotmány) révén, az 1791, 1919-1922, 1947-1952. évi előzményeket követve. Csehország mai alkotmányának (1992) preambuluma állampolgárait a hajdani *Koruna česká* (*Corona regni Bohemiae — Svatováclavská koruna*) jó hagyományai iránti hűsége emlékezteti. Horvátország rendszerváltó 1990. évi alaptörvénye lépcsőzetesen felidézi a magyar-horvát államközösség nyolc évszázados múltjának főbb eseményeit. A kezdeti önálló fejedelemség és királyság után a két ország egybefonódását az Árpád-kortól a horvát-magyar kiegyezési törvényig (*hrvatsko-ugarska nagodba*, 1868) tárja elénk. Egyúttal kinyilvánítja, hogy a szerbekkel és montenegróiakkal az első világháború után keletkezett államkapcsolatot a horvát parlament (*sabor*) soha nem erősítette meg.² Ma már a belgrádi SVETOZAR STOJANOVIC professzor is elismeri, hogy a szerb haderő 1918-ban az egyesítést „puskacsövekkel” hozta létre; így „a közös államot a horvátok nagy számban ellenezve”, rögtön önállóságra törekedtek.”³ Az 1991-es szlovén alaptörvény szerint az ex-délszláv föderáció „nem jogállam és súlyosan sérti az emberi jogokat, a kisebbségek, a köztársaságok és autonóm tartományok” (Vajdaság, Kosovo) jogait. Ugyanilyen okokból Bosznia-Hercegovina és Makedónia szintén a

kiválás útjára léptek, a horvátokénál vagy szlovénekénél egyelőre lényegesen kedvezőtlenebb helyzetben.⁴

Ausztria közjogát több történeti elem szövi át, beleértve a tartományok (*Bundesland*) százados értékeinek megóvását. ERWIN MELICHAR írja, hogy a polgárok egyenjogúságát a mai alkotmánybíróóság a régi *Reichsgericht* döntéseihez közelállóan határozta meg. A mai román alkotmány (1991) a gyulafehérvári kiáltvány (1918) nyomán december 1-jét nemzeti napnak (12. szakasz 3. bek.) nyilvánítja. Szerbia alaptörvénye (1990) bevezetőjében a nemzet „államalkotó hagyományát, történeti fejlődését” állítja rendelkezései homlokterébe. A szlovák 1992. évi alkotmány a cyrill-metodi eszmék, valamint a Nagymorva állam örökségének tiszteletét hirdeti. Németország alaptörvénye (1949) a korábbi weimari rendelkezéseiket idézi. A bremeni alkotmány az évszázados Hanza hagyományokra; a bajor (1946) a „több mint ezeréves történelmének emlékezetére” utal.⁵ Bulgária közjoga az 1879-es tarnovói alaptörvény kezdeményezéseit az alkotmányozó (ún. nagy) nemzetgyűlés beiktatásával példaképnek tekinti. Az ukrán jogfejlődés jelenleg több alkotmánytervezet kidolgozásánál tart, a parlamentben a véglegesítés az elkövetkező szavazások feladata marad.

III.

ADUNATÁJI TÉRSÉG ALKOTMÁNYAIBA FOGLALT történeti visszajelentések mellett jelentősek az egyetemes emberi jogok körébe tartozó rendelkezések. Mindenütt találunk közvetlen vagy közvetett szabályozást az országhatárokon túli saját nemzetrészekhez fűződő viszonyról. Ráadásul e kérdés gyakorlati kezelésével különféle kormányzati és társadalmi szervek is foglalkoznak.

Az egyik legtagoltabb szabályozást a külföldön élő nemzetrészekről Románia 1991. évi alkotmánya tartalmazza, melynek 7. szakasza előírja: „Az állam támogatja a kapcsolatok erősítését az ország határain kívüli románokkal; az állampolgárságuk szerinti állam törvényei betartásával az etnikai, kulturális, nyelvi és vallási önazonosságuk megőrzéséért, fejlesztéséért és kifejezéséért cselekvően fellép.” Mindezek teljesítése érdekében könyvkiadási és a keleti ortodox egyház keretében felvilágosító munkát végeznek.

Hosszadalmas, kitartó küzdelem árán Ausztria sikerre vitte a dél-tiroli német-osztrák nemzetrészek autonómiájának (1972) alapvető bővítését. Nekik jut újabban a közszolgálati helyek többsége; Bozen (Bolzano) tartomány 1981-től ún. etnikai kulcsot vezetett be. Ezen kívül a „Dreizehn Gemeiden” és a „Sieben Gemeiden” nemzetiségi szigettelepülések is virágoznak. Napjainkra megszűntek a régebbi jogkorlátozások szította robbantásos és egyéb tragikus merényletek. A dél-tiroli német anyanyelvűek aránya az osztrák állam sokirányú segítségével 1991-ig a térség nagyobb részén 65-90%-ra emelkedett.⁶

Horvátország új alkotmánya szabatos előírásokat tartalmaz a határain kívül élő horvátság önazonosságának megőrzése javára. Kimondja a 10. cikkely, hogy a „más államokbeli horvát nemzetrésze-

ket a Horvát Köztársaság különös gondoskodásában és védelemben részesíti". E szabályozás érvényesülését alátámasztják társadalmi szervek is, mint a Hrvatska Matica a korábbi délszláv államban elvisselt betiltások megszűntével.

A Németország határain kívüli, jelentős számú (dániai, oroszországi, erdélyi stb.) nemzetrészekkel egyes minisztériumi szervek foglalkoznak. A jól megalapozott alkotmányos biztonság valamennyinek érdemleges támaszt nyújt. Társadalmi síkon működik a *Bund der Vertriebenen* és a szülőföldi egyesületek sokasága.

A szlovák alkotmány az össznemzeti gondolatot a fent jelzett hajdani örökségek felidézésével erősíti. Létezik a határon túli saját nemzetrészek ügyeinek főhivatala, *Odbor pre zalezitosti krajanov* elnevezéssel. Emellett a Matica slovenská társadalmi és művelődési szervezetként fejt ki széleskörű tevékenységet.

Lengyelország alkotmányos megoldásában a határon kívüli nemzetrészekről a parlament (szejm) szintjére emelt szervezettel gondoskodik. Ezt az össznemzeti feladatot a *Komisja Lacznosci z Polakami zagranice* harminctagú törvényhozási testületben jelenítik meg.⁷

Szerbia alkotmánya (72. cikkely) a köztársaság joga- és kötelességeként írja elő, hogy a határain túli szerbekkel „nemzeti és művelődéstörténeti önazonosságuk megőrzése érdekében” kapcsolatot kell tartani. Ott a kormányban külön tárcát: *Ministarstvo za Srbe van Srbije* (Szerbián kívüli szerbek minisztériuma) működtetnek. A nagyszerb „előjogok igazolásával” a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia 1986. évi memoranduma kísérletezett (újabban hivatalos jellege vitatott). Dolgozik még a pest-budai alapítású, most újvidéki *Matica srpska*, könyvkiadó és kutatószervek széles hálózatával. A közelmúltban a *Srpska svetska zajednica* (Szerbek Világközössége) a „szerb nemzet vitéze” címet nagyobb díjösszeg kíséretében adományozta.⁸

Szlovénia alkotmánya (1991) a szomszédos országokban élő nemeztársaságokról (5. §) fokozott figyelemmel gondoskodik. Közéjük sorolja a kivándorolt szlovéneket és a külföldön ideiglenesen dolgozó vendégmunkásokat.

Az albánok millióit egymástól szétszakító határvonalak miatt a külföldi nemeztársaságok jogaiért Albánia valamennyi kormány-szerve hivatalból síkraszáll. Sajátos közjogi helyzetet teremt, hogy 1989-ben kihirdették a *Republika e Kosoves* államot a jelenlegi délszerbiai jogkorlátozott autonóm tartományban.

A főtebb a cseh alkotmányból (1992) idézett *Corona regni Bohemiae* össznemzeti szemléletet fejez ki. A határokon túli honfitársakkal a kapcsolattartás külön központi hivatali egység feladata. E prágai kormány szerv az *Odbor krajanskych a nevladních styku* hivatalos elnevezést viseli, minisztériumi alárendeltségében.⁹

AFENTEBB KÖRIVONALAZOTT román, osztrák, horvát, német, szlovák, lengyel, cseh változatokkal egyező intézmények a többi dunamenti államokban is léteznek. Bulgária a határain túli nemeztársaságok támogatását a minisztertanács kebelében az *Agenci-*

ja za balgarite v csuzsdina és civil alapon a *Mati Balgaria* társulat végzi. Feladataik ellátását megnehezítik a makedónokkal fennálló nyelvi rokonság körüli viták. Az anyaországa határain kívüli többmillió ukránsággal a *Minisztersztvo Mensoszti i Migracii ta Konfesszij* és arra rendelt társadalmi szervek tartanak összeköttetést.

Minden dunatíji állam kormányzata tehát a külföldön élő saját nemzetrészek önazonosságát, a nemzetközi jogra alapozva, intézményes keretekben védelmezi. Ezek gazdag tárházának összes elemét rövid fejtegetéseink természetesen nem részletezhetik.

Ugyane kérdéskört a mi alkotmányunk módosítása a rendszerváltás nyitányaként mértéktartóan szolid jogalpra helyzete. Tömören kimondja a 6. 3. bek.: „A Magyar Köztársaság felelősséget érez a határon kívül élő magyarok sorsáért, és előmozdítja a Magyarországgal való kapcsolatuk ápolását.” E téren a Határon túli Magyarok Hivatala állami, és az Erdélyi, a Hunyadi, a Kárpátaljai, a Rákóczi Szövetségek a Magyarok Világszövetségével karöltve, társadalmi szervekként, fejtenek ki fontos tevékenységet.

IV.

AZ ÁTTEKINTETT TIZENEGY-NÉHÁNY ALKOTMÁNYBAN az országhatárokon túli nemzetrészek ügyével szervesen összefonódik az adott államon belüli kisebbségek helyzetének szabályozása. Kérdéskörünk e két oldalát a magyar alkotmányos rend 1993-ban, az érdekeltek közjogi intézményeinek felállításával törekedett egyensúlyba hozni. Az alaprendelkezést az Alkotmány 68. 1. bek. tartalmazza: „A Magyar Köztársaságban élő nemzeti és etnikai kisebbségek részesei a nép hatalmának: államalkotó tényezők.” Ezt a 3. bek. azzal zárja, hogy: „A nemzeti és etnikai kisebbségek helyi és országos önkormányzatokat” hozhatnak létre, ami időközben ténylegesen meg is történt. Szabályozásunk elvei és gyakorlati tényei kiemelkednek néhány dunatíji ország eddigi megoldásai közül.

Ez utóbbi tárgyban Románia alkotmányának (1991) 6. szakasza szerint: „(1) Az állam elismeri és szavatolja a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeknek az etnikai, művelődési, nyelvi és vallási önazonosságuk megőrzéséhez, fejlesztéséhez és kifejezéséhez való jogot.” A hozzácsatlakozó 2. bek. a következő korlátot szabja: „A nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek önazonosságának megőrzésére, fejlesztésére és kifejezésére fogantatott állami védintézkedések összhangban kell legyenek a többi román állampolgárra vonatkozó egyenlőség és meg nem különböztetés elveivel.”

A fenti szöveg első fordulatainak ígéreteit, kollektív jogok és intézmények híján, a gyakorlatban meddőségre kárhozzatják. Részletesebb észrevételeket az RMDSZ 1993. augusztus 26-i memoranduma és annak kivonatos melléklete tartalmaz.¹⁰

Az itt tárgyalt kérdéskör szabályait Horvátország alkotmánya és részletezően külön alkotmánytörvény (1991) írja elő. Utóbbi az emberi jogokról-szabadságokról és az etnikai-nemzeti közösségek

vagy kisebbségek jogairól rendelkezik. Kimondta, hogy a „Horvát Köztársaság támogatja az etnikai és nemzeti közösségek vagy kisebbségek kapcsolatának ápolását anyaországuk nemzetével a nemzeti, művelődési és nyelvi fejlődésük előmozdítása érdekében.” Az alkotmány 15. cikkelye nyomán a nemzetiségi alkotmánytörvény fölállítja a kulturális autonómia alappilléreit. Egyidejűleg különleges önkormányzattal felruházott községek (körzetek) létrehozásáról is rendelkezik. Ugyanolyan fontos a saját zászló, címer és más jelképek használata, mint a képviselői szervezetekben lehetséges közreműködés. A különleges önkormányzatok képviselőtestülete, statútuma alapján, feladatait közvetlenül a maga hatáskörében teljesíti.¹¹

Lengyelország kisalkotmánya (1992) a belső kisebbségi kérdés rendezését megfelelő államszervekre bízta. Gyakorlati kezelésére parlamenti bizottságot alakítottak, amelyet folytonosan működtetnek. Ezt a feladatot a *Komisja Mniejszości Narodowych i Etnicznych* huszonöt képviselő tagjával látja el.

A csehországi törvényhozás sajátos hagyományával az 1992. évi alkotmányt két különálló kódexből ötvözte egybe. Elsőként 1991-ben az alapjogok és szabadságok (ok)levelét (*Listina základních práv a svobod*) foglalták törvénybe. Ez még a cseh és a szlovák föderáció idejéből származik, amit szerkezetileg beemelték az államközösséget felbontó alkotmányba. A nemzetiségek aránya, a jegyzetben L. SATAVA fent idézett könyve szerint, több etnikumból, együttesen mindössze 5%-ot tesz ki. A népszámláláskor magukat morvának nyilvánító 1,4 milliónyi lakosságot csehnek tekintik, mivel önállóan egyetlen korábbi összeíráson sem szerepeltek.

LÉNYEGESEN KÜLÖNBÖZIK ETTŐL SZLOVÁKIA NEMZETISÉGI HELYZETE, ahol az összlakosságban az ottani magyarság lélekszáma egy magában mintegy 11%-os arányt képvisel. A nemzeti kisebbségek és etnikai csoportok jogait az alkotmány (1992) második fejezetének negyedik szakasza részletezi. Történelmi együttélésünket az állami felségjelvények is tükrözik, amint ezt a hajdani csehszlovák nemzetgyűlés alkotmánybizottsága még 1920-ban, prágai ülésén nyilatkozta. Híven állapítja meg: „Szlovákia soha nem volt önálló állam, saját címerrel sem bírt”; jelvényét „a hiteles heraldikai tanok szerint valójában a régi Magyarország címeréből vette át”, a hármashalom zöldjét kékre cserélve.¹³ A mostani alkotmány 9. cikkelye szintén ezt a magyar eredetű államjelvényt rendszeresíti. E közösen kedvelt hagyomány ugyanolyan érték, mint amilyenre a ZRÍNYIEK a magyar-horvát vagy a HUNYADIAK a magyar-serb-bolgár-albán kölcsönös történelmi emlékezetben magasodtak. A valóságban a szlovák-magyar viszonyt, a gazdasági és környezetvédelmi okok mellett, a benesi jogfosztáshoz elfogadhatatlan ragaszkodás terheli.

Bulgária alkotmánya (1991) a nemzeti kisebbségek jogait visszafogott mércével szabályozza. Az ottani törökség pártja a parlamentben a választásokon (1900, 1991) mégis megszerezte a harmadik helyet. Az országban a nyolcszázazres lélekszámú törökök mellett negyed milliónyi makedón és további kisebbszámú etnikumok élnek.

Makedónok, a saját hazájukon kívül, amely az ex-délszláv államból kilépett, még Görögországban és a Pirini vidéki bolgár területen laknak nagyobb számban. Otthon viszont számottevő létszámú albán kisebbséggel alkotnak most erősen vitás közjogi együttélést. Crnagora népessége (400.000 + 100.000 bosnyák stb.), más néven a montenegróiak, etnikailag, nyelvileg, vallásilag valójában a szerbekhez kötődnek. Köztük földrajzilag nagy kiterjedésű kosovói albán (2 milliónyi) és szandzsáki bosnyák tömbök terülnek el. Bosznia-Hercegovnia szerveződő bosnyák-horvát föderációjának alkotmányozó nemzetgyűlése hetedik ülészakát tartja. Ehhez 1994 óta a helyi Szerb Polgárok Tanácsa kapcsolódik; az ottani szerbek nagyobb része a nemzetközileg elismert ENSZ-tagállam ellen (bel) háborút visel. Az évtizedes nemzeti elnyomás előidézte torzítások a kormányra és a világszervezetekre egyelőre a rendezetlen feladatok sokaságát hártják.

DUNAMENTI TÉRSÉGÜNKBEN A NEMZETI KISEBBSÉGEK JOGAIT egyértelműen szabályozott alapelvekre Németország alkotmányossága fekteti. Az őshonos dánok, frízek és lausitzi (luzsicei) szorbok csekély létszámukkal is működő saját intézményeket birtokolnak. Ezek a német-dán 1955. évi nyilatkozaton vagy más esetekben a közigazgatási ún. társnyelv elfogadásán alapulnak. Az utóbbi évtizedekben az NSZK-ba özönlenek a török, olasz, horvát, görög, spanyol, holland, portugál vendégmunkások. Mindennek következtében a kisebbségi jogok szabályozása és gyakorlati érvényesítése terén újabb súlypontok keletkeztek.¹⁴ A fentebb tárgyalt országok közül hasonló, mérsékeltebb odavándorlás jelenségei egyedül Ausztriában fordultak elő. Osztrák sajátosság, hogy az őshonos várvidéki magyarokon, horvátokon és szlovéneken kívül kétszáz ezres német nemzetrészt tartanak számon.¹⁵

Eredeti módon és részletesen szabályozza a szlovén alkotmány (1991) általánosságban véve az országban élő különféle kisebb nemzetiségek jogait. Az alaprendelkezések 5. szakasza a magyar és az olasz nemzetrészek jogvédelmének külön figyelmet szentel. A terjedelmes 64. szakasz „az őshonos olasz és magyar nemzeti közösségek” jogállását körvonalazza. Nekik együttesen és egyénileg szavatolja a nemzeti jelvényeik használatát; önazonosságuk megőrzésére gazdasági, tudományos és könyvkiadói tevékenységet folytathatnak. Az anyaországukkal a kapcsolatok ápolását a szlovén állam anyagiilag és erkölcsileg támogatásban részesíti.¹⁶

A fentiekén túlmenően, a szlovéniai magyarok és olaszok önkormányzati közösségeket is alapíthatnak. Mindkettő beválasztja az ország parlamentjébe saját képviselőjét. Fontos szabály, hogy a magyarok és az olaszok nemzeti jogaira vonatkozó törvények és rendeletek kizárólag beleegyezésükkel lesznek érvényesek. A kapcsolódó elméleti feldolgozásokról tudományos kutatóintézet és többnyelvű szakkiadványok gondoskodnak.¹⁷

*

A dunatáji államok mostani alkotmányai a távoli vagy a mához közelebbi előzményeket kiemelkedő eszmei erősségnek tartják. Ugyan-

ez érvényes a (fent csupán említett) angol, francia, olasz, spanyol alaptörvények történeti vonatkozású tartalmára. Láttuk az ezredéves koronahűség, a sokszázados államközösség, a valaha volt nagybirodalom, vagy századunk tényeire a cseh, bajor, horvát, szlovák, román alkotmányokba foglalt magasztos hivatkozásokat. Ezek a jelenségek a közelmúlt dunatáji alkotmányozási folyamatainak mellőzhetetlen és meghatározó részei lettek.

Mozgalmas történelmű térségünkben a bonyolult nemzetiségi kérdéskör szabályozása még sok kívánnivalót hagy a legtöbb ország törvényhozására. A rendszerváltás nehézségei közben a magyar alkotmány a kisebbségek államalkotó minőségének elismerésével mégis komoly tettet vitt véghez. Úgyszintén kiegyensúlyozott az ausztriai szabályozás az ottani népcsoportok jogairól. A horvátországi nemzetiségek területi önkormányzatának rendszeresítése fontos eredmény a háború(k) késleltetési ellenére. A szlovén alkotmány az őshonos magyarok és olaszok közösségeinek biztos támpontokat nyújt. Mindezek felismerték az országok egymás érdekei termékeny kölcsönhatásának történeti szükségszerűségét.¹⁸

A velünk szomszédos északi és déli két (csehszlovák, délszláv) államközösség 1918(1920)—1939 és 1945—1989 között létezett. Folytonosságuk ugyanis a szlovák önállóság és a horvát bánóság létrehozásával (mindkettő 1939-től élt) 1945-ig megszakadt. E mindössze hat és fél évtizednyi időtartammal szemben a magyar-horvát államközösség (1091 vagy 1102-től 1918-ig) nyolc évszázadnál tovább működött, aminek közjogi folytonossága a felek között mindig vitán felül állt. Példaadó értékeit a külföldi szakirodalom régóta felismerte és elismeréssel méltatta.¹⁹ Sőt, a magyar-horvát 1868-as kiegyezésről százéves fordulóján, a hazai hallgatás mellett, újabb tudományos művek is megemlékeztek.²⁰

Négy régebbi — jól vagy kevéssé ismert — államközösség-bővítő tervre, jelentőségük eltűlése nélkül, kell még röviden utalni. Ezekben számunkra feltűnően érdekes és emelkedett rokon vonásokat fedezhetünk fel. A nálunk legismertebb Kossuth-féle Duna-konföderáció magyar, horvát, román, szerb, erdélyi alkotmányok kapcsolatát feltételezte. A múlt század hetvenes éveiben a prágai parlament (snem) osztrák, magyar (horvát) és cseh államközösség kialakítását kezdeményezi. POLNER ÖDÖN jogtudományi veretben kibővítette ún. quadrializmus változata osztrák, magyar (horvát), cseh, lengyel közjogi összefogással számolt. A horvát STJEPAN RADIC a századfordulón magyar, horvát, osztrák, cseh, lengyel államközösség megvalósítását javasolta.²¹

MINDEZEK AZ ELGONDOLÁSOK TEHÁT, egymástól többnyire függetlenül, a magyarokat és a horvátokat egyaránt szerepeltetik, míg más alkotóelemek tekintetében lényeges különbségek is voltak. Erre a sajátosságra a Dráván túli szomszédainkkal, a magyar-osztráknál jóval hosszabb ideig fennálló sokszázados államkötelék ténye kínál természetes magyarázatot. A föderációs tervekben ismételt megjelenítésünket, országaink tartós

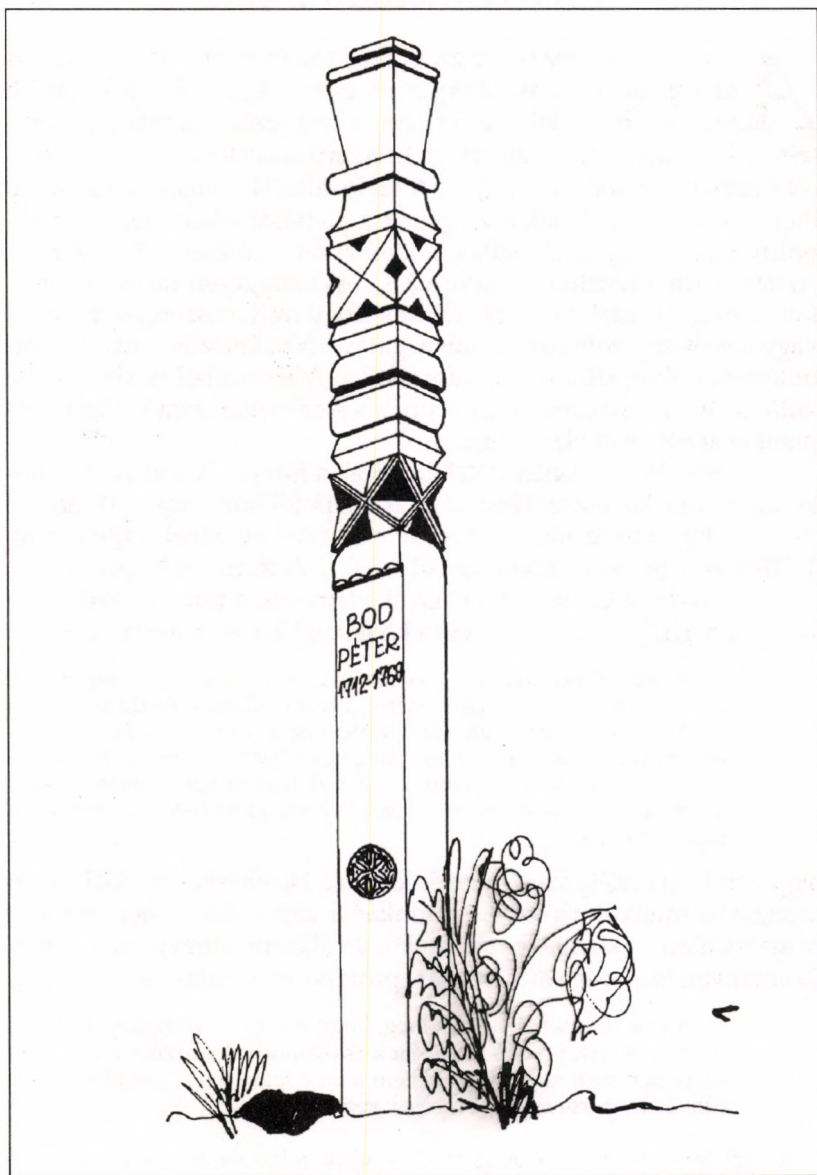
együttélése eredményeinek elismeréseként, a közép-európai történelem legbecsesebb lapjain jegyzik.

PECZE FERENC

Jegyzet

- (1) L: Ádám A. (szerk.): *Alkotmányfejlődés és jogállami gyakorlat*. Bp., Hans Seidel Alapítvány, 1994. 43-51. o.
- (2) Vö.: *A mai horvát alkotmány és a jus publicum croatico-hungaricum utóélete; A magyar-horvát államközösség nyolc évszázada* (in) *Magyarság és Európa*, 1994. 1; 8. sz.
- (3) Feljton (in) *Nedeljne informativne novine NIN* (belgrádi hetilap) 1995. március 10. 53-56. old.
- (4) Vö.: M. Grmek — M. Gjidara — N. Simac: *Le nettoyage ethnique. Documents historiques sur une idéologie serbe*. Paris, 1993. Velibor Colic: *Les Bosniaques*. Paris, 1993.
- (5) Vö.: Guggenberger — Preuss — Ullmann: *Eine Verfassung für Deutschland. Manifest — Text — Plädoyers*. Frankfurt/M., 1991.
- (6) Leos Satava: *Národnostní mensiny v Europe*. Praha, 1994. 127-130. old.
- (7) Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, I. Kadencja. Warszawa, 1992.
- (8) *Vreme* VI. évf. 223. sz. 1995. január 30. 16-21. old. (belgrádi hetilap). Blagoje Nikolic — Marina Davidovic (szerk.): *Ustav Republike Srbije*. Beograd, 1994.
- (9) Václav Pavlíček - Jirí Hřebek: *Ústava a ústavní rád České republiky*. I. díl. *Ústavní systém*. Praha, 1994.
- (10) *Magyarság és Európa* 1993. 3. sz. 88-95. old.
- (11) J. Kregar — B. Smerdel — I. Simonovic: *Novi Ustav Hrvatske: Nastanak, osnovne ideje i institucije* (in) *Zbornik PFZ* 1991. 2-3. 129-149. old. *Narodne novine* 65. srijeda 4. prosinca 1991. 2058-2064. old.
- (12) Zuzana Bahnová (szerk.): *Verfassung der Slowakischen Republik*. H. és é. n. (1993).
- (13) Pavlíček-Hřebek: i. m. 74. old.
- (14) Vö.: *Der Einigungsvertrag — Vertrag zwischen der BRD und der DDR über die Herstellung der Einheit Deutschlands*. Bonn, 1991.
- (15) Vö.: W. Brauneder — F. Lachmayer: *Österreichische Verfassungsgeschichte*. Wien, 1989. Satava: i.m. 236, s köv. old.
- (16) Miro Cerar — Janez Kranjc (szerk.): *Constitution of the Republic of Slovenia*. Ljubljana, 1993.
- (17) Vera Klopčič — Janez Stergar (szerk.): *Ethnic Minorities in Slovenia*. Ljubljana, 1994. 40-69. old.
- (18) Vö.: Molnár Gusztáv: *A belső és külső integrációról* (in) *Autonómia és integráció*. Bp., 1993. 5-17. old.
- (19) Bogoslav Sulek: *Lo statuto croato-ungarico*. Split, 1861. Josip Pliveric: *Das rechtliche Verhältniss Kroatiens zu Ungarn*. Zagreb, 1885. Uő.: *Spomenica o drzavnopravnih pitanjih hrvatsko-ugarskih*. Uo., 1907. Karel Kadlec: *Uherska a chorvatska ústava v hlavních crtach*. Praha, 1906. Gustave Horn: *Le compromis de 1868. entre la Hongrie et Croatie*. Paris, 1907.

- (20) Hodimir Sirotkovic: *Drzavnopravni položaj Hrvatskog sabora u razdoblju hrvatsko-ugarske nagodbe 1868-1918* (in) *Zbornik radova iz pravne istorije*. Beograd, 1966. Waclaw Felczak: *Ugoda węgiersko-chorwacka 1868 roku*. Wrocław-Warszawa-Kraków, 1969. Vasilije Krestic: *Über einige politisch-historische Bedingungen der Entstehung des kroatisch-ungarischen Ausgleich 1868* (in) *Der österreichisch-ungarische Ausgleich*. Bearbeitet von Anton Vantuch. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1871.
- (21) Stjepan Radic: *Slovanská politika v habsburské monarchii*. Praha, 1902. 49-63. o.

BOD PÉTER EMLÉKÉRE ÁLLÍTOTT KOPJAJA

INFORMÁCIÓROBBANÁS, VAGY VÁLSÁG A KÖZIGAZGATÁSBAN*

1. BEVEZETŐ MEGJEGYZÉSEK

AKÖZÉLET INFORMÁCIÓS ZAVARAI NEM ÚJ KELETŰEK. Az állam szerepvállalásának kiterjedése, ezzel együtt újabb és újabb szervek, hivatalok létrehozása, a szervezéstudomány ismereteinek figyelmen kívül hagyása, a korszerűsítés elmaradása évtizedről évtizedre növelte a válságot. A racionalizálás sohasem a munka, illetve a szervezet hatékonyságának a javítását jelentette, hanem a politikailag vagy szakmailag kellemetlen emberek elbocsátását. Alábbiakban a hatalom és információ összefüggéseit tartva szem elől szeretném vázlatosan bemutatni, hogy milyen szerepet játszott, vagy játszhatott volna az államigazgatásban a statisztika, majd a számítógépek elterjedésével az informatika. A fentiekből is kitűnik, de külön is hangsúlyozom, hogy csupán a jogászokat érintő főbb informatikai kérdéseket vizsgálom.

1872-ben SENNYEY PÁL képviselő, a főrendi ház egykori elnöke az ország közigazgatását „ázsiai állapotokhoz” hasonlította. Ez azért is figyelemre méltó, mert mindössze két évvel vagyunk az 1870-es közigazgatási szervezetről szóló XLII tc. megalkotása után.

1876-ban GRÜNWARD BÉLA akadémikus, a múlt század végének neves közigazgatási jogásza a következőket állapította meg:

„Sok közgyűlést tartottak, ezeken sok szép beszédet mondtak el az autonómiáról, közigazgatásról, centralizálásról és decentralizálásról és egyszerre csak azon vette magát észre az ország, hogy egyéni szabadság nincs, a közigazgatás teljesen elhanyagolva, a jogbiztonság megingatva és ami mindezek helyett van, a törvényeken, a törvényes szokásokon és a kormány hallgatag beleegyezésén alapuló anarchia.”

Egy gondolat erejéig szeretném felidézni a Horthy-korszakból a közigazgatási munka mérésére, e munkával kapcsolatos tájékoztatásra vonatkozóan a közigazgatás racionalizálására kinevezett egykori kormánybiztos, MAGYARY ZOLTÁN professzor mondatait:

„... meglepetéssel állapítjuk meg, hogy a magyar közigazgatásban a teljesítmények pontos mérésének és állandó ellenőrzésének a rendszere nemcsak nincs meg, hanem annak hiánya úgyszólván fel sem tűnt és megszüntetésére lépések sem történtek...”

* A Jogi Informatikai Társaság rendezésében folyó év május hó 11-én, a Professzorok Házában tartott előadás szövege.

Helyteleníti az egyoldalúságot a jogászi munkában, az olyan jogászi szemléletet, amely a jogszabály mögött nem veszi észre az életet:

„Azt hitték, hogy ahhoz, hogy valaki jó közigazgatási ember legyen, elég, ha jó jogász. Abból, hogy a közigazgatásnak nem szabad jogszabályt sértenie, egy idő múlva azt a következtetést vonták le, hogy ha nem lehet ellene a jogszabálysértés vádját emelni, akkor minden rendben van. Így a közigazgatás csak formasággá lett.”

Az iparosodás, a kulturális fejlődés során, főleg azonban az igazgatás feladatainak kiszélesedése nyomán látni kellett, hogy a közigazgatásban a jogállam nem az egyetlen szempont, mellette egyre sürgetőbbben jelentkezett az *eredményességé*.

Magyary megjegyzéseihez hadd tegyem hozzá, hogy minden egyszerűsítés és célszerűsítés feltétele, hogy annak, aki a döntésre és az irányításra hivatott, megfelelő statisztikai anyag álljon rendelkezésére! Az állami közigazgatás, amelynek apparátusa a legnagyobb üzemét is meghaladja, nem nélkülözheti a pontos statisztikai adatszolgáltatást. Hiszen, ha azt akarjuk, hogy az állami adminisztráció méretei és terhei arányosak legyenek az állampolgárok, vagy azok egyes csoportjainak teherbíró képességével, azt csak úgy tudjuk elérni, ha pontos statisztikai adatok mutatják meg egyrészt a teher nagyságát, másrészt a terhet viselők vagyoni viszonyait, illetőleg vagyoni viszonyainak változását (szegényedés, gazdagodás).

2. A PÁRTÁLLAM IDŐSZAKA

FENTI MEGÁLLAPÍTÁSOK NEM VONATKOZNAK az elmúlt 50 év állami vezetésére. A tényekre épülő, a teljesítményt, az eredményességet vizsgáló közigazgatási statisztikát nem preferálták. A kormány és a területi szervek működését, annak fogyatékoságait bemutató jelentés helyett „győzelmi” jelentések készültek. A forradalom évei után folyamatosan alakultak — a romló gazdasági és politikai helyzetben — a nagy számítógépekre alapozott centralizált, és elsősorban a statisztikai adatgyűjtések feldolgozására számítástechnikai intézetek, osztályok, igazgatóságok. Létrejött a SZÜV, az ASZSZR, a SZÁMALK, majd a Pénzügyminisztérium számítástechnikai intézete. Ugyanis a Tervhivatal helyett fokozatosan a Pénzügyminisztérium lett a centralizált magyar államigazgatás legfőbb elosztó szerve. Itt készültek azok a számítástechnikai, informatikai alapon nyugó tervek, amelyek az államigazgatási szervezet racionalizálását célozták meg.

1971-ben készült el a Központi Számítástechnikai Fejlesztési Program. Igaz, legfőbb célkitűzése a *hardware* fejlesztése volt — ami ebben az időszakban már utópisztikus cél —, de szerepelt a programban a jogszabály-nyilvántartás, a telek-, a közmű-, az ingatlan-nyilvántartás és a népesség-nyilvántartás megvalósítása is. Jelentős összegeket áldoztak ezekre, még abban a hitben, hogy a számítógép majd megoldja, korrigálja azokat a hibákat, amelyeket a programké-

szítés során, főleg az alapinformációk hibás nyilvántartása terén elkövettek.

A 70-es években a Kormány Gazdasági Bizottsága határozata alapján megkezdte működését az Államigazgatási Szervezési Intézet, megindult a Természettudományi Karon, illetve a Műegyetemen a programozó matematikus képzés is. A főhatóságoknál végrehajtott számítástechnikai fejlesztések szinte kivétel nélkül az információk centrális feldolgozását és birtoklását valósították meg.

1988-ban már olyan súlyos volt a szervezetlenség, hogy az MTA a vezetés- és szervezéstudomány helyzetéről megállapította:

„a Kormányzat a '80-as években elvesztette érdeklődését a szervezéstudomány közvetlen gazdasági hatékonyságot fokozó, tartalmukmozgósító lehetőségeit illetően”.

E tények konstatálása mellett megemlítem, hogy a pártállam idejének szervezetlenségeit, visszasságait a hetvenes és nyolcvanas években a Közalkalmazottak Szakszervezete bírálta a legélesebben. A Központi Vezetőség ülésein marasztalták először a Pénzügyminisztériumot azért, mert nem közli az adósságállomány nagyságát!

Itt készültek, az egyetemekkel és kutatóintézetekkel együttműködve, azok a számítástechnikai szervezet-korszerűsítési javaslatok is, amelyek lehetővé tették mind a közigazgatási, mind a bírósági munkafolyamatok elemzését, az ügyintézési időnek, az ügyiratok átfutási idejének a vizsgálatát, valamint a képviselőtestületi tagok és a lakosság körében végzett közvélemény-kutatási módszerek számítógépes feldolgozását.

3. A RENDSZERVÁLTOZÁS UTÁNI ÉVEK

A RENDSZERVÁLTOZÁS AZ INFORMATIKA TERÉN, sajnos, nem teremtette meg a döntések megalapozottságát, sem a végrehajtás ellenőrizhetőségét. Az új Statisztikai Törvényben arról a koordináló szerepről sem esik szó, amelyet korábban a Központi Statisztikai Hivatal a számítástechnika terén gyakorolt. A Hivatal által 1897-1941 között készített két fontos informatikai feladatról: az ország közállapotairól szóló jelentés elkészítéséről és az ország közhivatalainak adattáráról sincs említés. A számítástechnikai fejlesztések két fontos intézménye, az Állami Számítógépes Szolgálat és a Számítástechnikai Ügyvitelszervezési Vállalat is átszervezésre, illetve privatizálásra került.

Nem újították meg a magyar helynévkincset őrző és annak ápolására hivatott helynév-nyilvántartás tudós testületét, az Országos Helynévbizottságot sem.

A jogászi munka területén az első alapvető informatikai jellegű szabályozás az 1992. évi 63. Törvény volt, amely a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról készült. A törvény felállítja az *adatvédelmi biztos* intézményét, amely státus azonban máig sincs betöltve.

Van Statisztikai Tanács, de nincs Informatikai Tanács.

A hazai és a nemzetközi tapasztalatok egyértelműen bizonyítják, hogy a számítógépek akkor javíthatják jelentősen a szervezetek munkáját, ha az információ-kezeléssel kapcsolatos munka beépül a szervezet napi munkájába. Ha a szövegszerkesztés, a táblázatkezelés mellett korszerűsíti az ügyvitelt, adatbázisok létrehozásával gyorsítja és megbízhatóvá teszi a döntést, ha a hálózati kapcsolatokra is felhasználják a számítógépeket.

4. A FELADATOKRÓL

Annak érdekében, hogy a jogász ne csak passzív szemlélője, hanem aktív cselekvő részese és hasznélvezője lehessen a számítógépesítésnek, részt kell vennie abban a *team*-munkában, amely az említett célok érdekében leképezi, algoritmizálja, modellezi az adott közigazgatási, illetve igazságügyi rendszerben folyó munkát.

NAGYON FONTOS HANGSÚLYOZNI, hogy az informatikai alapon történő szervezet-korszerűsítés a szervezet-rendszerekben olyan tartalékok feltárását nyújthatja, amellyel a párhuzamos, felesleges információk és szervezetek megszüntethetők, racionalizálhatók, a munkateher és a szervezet létszáma optimalizálható, a döntések megalapozhatók. Ehhez kell jó információpolitika, és ehhez kellene az informatikához értő jogászok.

Akár mennyire kellemetlen is kimondani: válságba kerül az olyan vezetés, amelyik az informális csatornákra épít, de főleg, amelyik szubjektív információkra alapozza döntéseit. A konfliktusok csökkentése, az emberek és ezzel együtt a gazdaság teljesítőképességének a fokozása, a teljesítmények, a munka megfelelő ellenőrzése és díjazása alapvető feltétele a hatékony vezetésnek. Mindezt az elektronikára épített szervezet nélkül megvalósítani aligha lehetséges.

Felmerül a kérdés, hogy milyen legyen ez a szervezet? Minden szervezetnek elkülönült információs rendszere legyen-e, vagy pedig az összefüggő funkciót ellátó rendszerek alrendszerait kapcsolják össze? Szűnjenek meg a párhuzamosan futó többszörös információs rendszerek?

Ezek a kérdések már érintik a szervezet struktúráját, sőt önállóságát is.

A bizonylatolt laccím-nyilvántartási rendszer összefügg a népeség-nyilvántartással, ugyanúgy összefügg utóbbi a telek- és ingatlan-nyilvántartással, vagy az egészségügyi nyilvántartással, de érinti az adott szervezetek feladat- és hatáskörét is. A probléma az, hogy az Alkotmánybíróság megtiltotta ezeknek az információknak az összekapcsolását.

Úgy vélem, az informatikusok nagy része azzal ért egyet, hogy az információs rendszerek összekapcsolása, *kellő adatbiztonsági és adatvédelmi szabályozás mellett, a munka hatékonyságát és eredményességét szolgálja, segít a párhuzamosságok megszüntetésében, szolgálhatja a bűnüldözés hatékonyságát, például a feketegazdaság felderítését,*

elősegítheti — a családi kapcsolatok beépítésével — a szociális gondozásra szorulóknak fölterképezését. Így milliárdokat takaríthatunk meg.

A pénzügyminiszter joggal emlegeti a bürokrácia leépítésének szükségességét, az olcsóbb és hatékonyabb közigazgatást. Ennek megvalósítása azonban az átgondolt, szakszerű felmérést, az adott igazgatási ág alapos ismeretét kívánja meg. Napjainkban már az oktatás, az egészségügy, a szociális ellátás funkcióit is a pénzügyminiszter módosítja. Az óriásira nőtt pénzügyi bürokrácia szakbarbárjai csak forintban számolnak. Sokszor halljuk egyes képviselőktől is, hogy a rendszerváltozás utáni évek jogalkotásaival létrehozták azokat az intézményeket, amelyek „elvileg” — ezt a szót én teszem hozzá — a *jogállamiság garanciái*. Azonban azt is látni kell, hogy az intézkedések egy része tovább növelte a költségvetés kiadásait, illetve a bűnüldöző és igazságszolgáltató szervek munkaterhét.

MA MÁR LÁTHATÓ, hogy a jogállamiságnak más garanciái is szükségeltetnek; nevezetesen, ha a technikai vagy a személyi ellátottság nem megfelelő, ha a döntések nincsenek jól előkészítve, a munka hatékonysága nem javulhat. Ha természetesnek tartjuk azt, hogy a szabó, mielőtt ruhát készít, méretet vesz, tervez a mérnök, az orvos, mielőtt dönt, mennyivel inkább elvárható lenne, hogy az új szervezetek feladatait tartalmazó jogszabályok, valamint a szervezeti és működési szabályok is tartalmazzák azokat a személyi és technikai feltételeket, valamint a munkavégzés szabályait, amelyek alapján lehetővé válik a szervezetek méretezése (létszám, eszköz) és a hatékony működés.

De hozzáteszem azt is, hogy a szervezetek dolgozói is érdekeltek abban, hogy munkájukról hiteles információk legyenek.

A hatalom ellenőrizhetetlenségének, a lakosság és a hatalom közötti viszony javításának teendői közé sorolhatjuk a *titokvédelmi törvény* mielőbbi betervezését és parlamenti jóváhagyását, hogy világossá váljék, melyik intézmény milyen információkat tart titkosnak és a nyilvánosakat ne tarthassák vissza. Az 1987. évi 5. számú titokvédelmi törvényerejű rendelet csupán azt rögzíti, hogy az állampolgár előtt milyen információkat zár el az állam. Más oldalról közelítve meg az elmondottakat arra kell hivatkoznom, hogy a Horthy-rendszer idejében *Beszélő számok* címen nyilvános kiadvány jelent meg a legnagyobb jövedelműekről, a legtöbb adót fizetőkről, valamint a kormány működéséről. Most viszont, a demokratikus Magyarországon nincs ezekről a kérdésekről nyilvános jelentés.

Nincs hivatalos információnk arról, hogy hogyan ment végbe az eladásodás. Kik voltak azok, akik — nem tudni milyen okokból — nem tárták fel a következményeket? Mire fordították a kölcsönöket, az illetekeket, a vámokat, az útalapba és a privatizációból befolyt pénzeket? Kik tették lehetetlenné az állami szervek működését? Kik végezték azt a munkát, amely a médiát kellő jogi felhatalmazás és ellenőrzés nélkül mára szinte új hatalmi ágga fejlesztette?!

HITELES INFORMÁCIÓK HELYETT BARKOCHBA-JÁTÉK FOLYIK sok területen. Most éppen a Budapest Bank körül. Ki kell találni, hol az igazság! A bankoknál manifesztálódott hiányosságok, visszaélések megmutatták, hogy nemcsak a pénz, de a hitelfelvevőről szóló információ is döntő szerepet játszott, vagy játszhatott volna a privatizáció során.

Már országos egyesület is alakult a TV volt elnökének irányításával Magyarország kitalálására.

Hát itt tartunk ma Magyarországon. Nem lenne célszerűbb az erre hivatott állami szervek munkáját tökéletesíteni, szabályozni, ellenőrizni, hogy ne úgy kelljen kitalálni, mi az igazság?

Az információ jelentőségét az Európai Közösségbe tömörült államok jogászai már felismerték. Ezért hirdették meg az úgynevezett Demoszthenész-programot. Saját hazánkban, ha a nehézségek ellenére urai akarunk lenni sorsunk formálásának, joggal várja el a lakosság, hogy az életét, jövőjét meghatározó kérdésekben reális tájékoztatást kapjon. Ha ez megtörténik, akkor növekedni fog a közügyek iránti érdeklődés.

Jól tudom, szebben csengene, ha az informatikában kitűnő szervezeti egységek, vagy a magánszféra néhány kimagaslóan szép eredményét ismertettem volna. Nem az volt bevezetőm célja. Arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban nagy késésben vagyunk az informatikai fejlesztés terén, és arra, hogy a jogászai műveltségben az eddigieknél nagyobb szerepet kell kapnia az informatikai ismeretanyagoknak.

A magyar informatikus szakemberek kellő tudással és készséggel rendelkeznek az országos információrendszerek szervezésére, fejlesztésére is. Elég, ha a magánszférában készült jogszabály-nyilvántartást, a KSH-nál az 1850-1990 közötti időszak népszámlálásainak megyehatáros mágneslemezen történő megjelenítését, a BM-ben a bűnözőkre vonatkozó számítástechnikai modellek kidolgozását, vagy a választásokra kidolgozott számítógépes programot emelem ki.

A számítógépek térhódítása napjainkban a közigazgatásban és a bűnüldözésben már nem technikai, hanem oktatási és szervezési probléma. Azon múlik, hogy a szaktudományok milyen programokat tudnak készíteni, mennyire tudják a szaktudomány jelenségeit, az államigazgatási és igazságügyi folyamatokkal összefüggésben, lefordítani a gépek nyelvére.

A bonyolult számítási feladatok lebontása elemi műveletekké, a bináris számrendszer segítségével, matematikusok közreműködésével megoldódott. Maradt a szaktudomány által megoldandó kérdés, amit megfelelő oktatással, az erők célszerű koordinálásával lehet csak elvégezni.

Még annak a jelentőségét emelem ki, hogy a munkafolyamatokra vonatkozó működés-kutatás bemutatása, a jogi élet információinak leképezése, algoritmusok, majd gráfok útján való szemléltetése és e módszerek elsajátítása, az információ-szervezésnek, a számítógépeknek mint hasznos eszköznek a megismerése, a hallgatók tudat-

formálása és a leendő pályára való felkészítés szempontjából bír nagy jelentőséggel. Egészen másképp fog viselkedni a számítógépes környezetben az a jogász, aki nemcsak a jogi normák memorizálását gyakorolta, hanem ért az információk automatikus kezeléséhez, és részt tud venni az informatika területét érintő szabályok előkészítésében és értelmezésében.

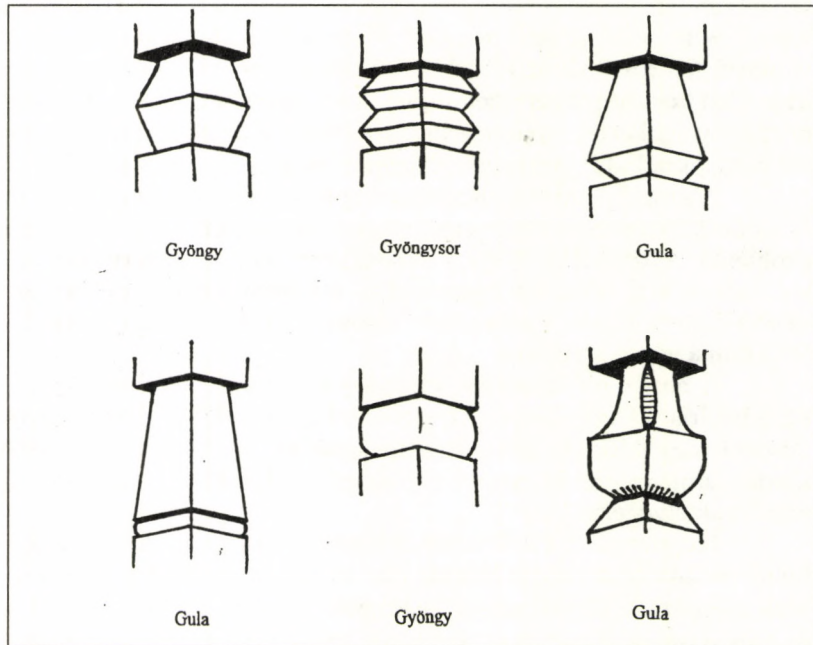
A. KAUFMANN szerint a jövő igazgatását a kibernetika fogja meghatározni:

„...holnapra a kormányzás valóságos kibernetikai funkció lesz, a szó görög eredetéhez híven, és nem egyszerűen a társadalmi elfogadottság eredménye.”

A GÉPEK FELTARTÓZTATHATATLAN INVÁZIÓJA, újabb és újabb generációk megjelenése, az INTERNET és más hálózatok elterjedése olyan hatással van az emberi magatartásra, sőt az emberi környezetre is, amelyre fel kell készülni, elsősorban a képzés és továbbképzés vonatkozásában.

A beruházások és az oktatás kiadásai lényegesen nagyobbak lesznek, ha késlekedünk; de még nagyobbak lesznek a károk, amelyek kiküszöbölhetők lennének az informatikai oktatás fejlesztésével. Összefoglalva: az az érdekünk, hogy az információrobbanás ne csak a számítógépes piacon, hanem a felhasználók munkájában is bekövetkezzen.

DR. KOVACSICS JÓZSEF

ÖSSZEKÖTŐ MOTÍVUMOK

AZ ELSŐ, ÁRPÁD-KORI MAGYAR SZATIRIKUS

ALIGHANEM IRODALMUNK LEGTITOKZATOSABB ALAKJA. Előzmények nélküli, kirobbanó tehetségű művész, ironikus kedvű krónikaíró. Megelőzi KÉZAIT (aki az 1280-as években tevékenykedett), ÁKOS mestert (aki 1248-tól királynéi kancellárként működött), ANONYMUST (III. BÉLA király jegyzőjét, 1172-1196 között), s előtte eddig csak egy krónikaíró személyét sikerült azonosítani, MIKLÓS püspökét, ENDRE király notáriusát (1047-1060). Az 1100-as évek elején készült *Gesta Ladislai regis* szerzőjéről úgyszólván semmit nem tudunk.¹ Krónikaírónak — eddigi ismereteink szerint — a harmadik, de satirikusnak mindenképpen az első, nemcsak krónika-, hanem egész középkori latin nyelvű irodalmunkban is.

A kor, amelyben élt és dolgozott II. GÉZA (1141-1162) és III. ISTVÁN (1162-1172) uralkodásának idejére tehető. A kutatók véleménye megoszlik a tekintetben, hogy művét II. Géza vagy III. István alatt fogalmazta-e? Ennek megfelelően nevezik II. Géza-, vagy III. István korabeli névtelennek.² Ha mi 12. századi SZATIRIKUS NÉVTELENNEK hívjuk, személyének és művészetének legjellemzőbb tulajdonságát neveztük meg.

Személyisége, egyénisége, adottságai, képzettsége nem maradnak teljesen homályban, mint ahogyan homályban maradnak elődeié és legtöbb utódjáé. Még azt is sejteni lehet, hogy talán valami köze lehetett a JÁK nemzetséghez, amelynek őstét Kézai a SZENT ISTVÁN idejében bevándorolt WASSERBURGI VECCELLIN lovagban jelöli meg.³ De Ják nemzetségbeliek oklevelekben csak a 13. századtól szerepelnek történelmünkben, egyikük, BELSEJ 1217-ben részt vesz II. ENDRE szentföldi hadjáratában, más tagjaik kitűnnek a csehek és a németek elleni háborúkban. JÁKI MÁRTON gróf pedig a 13. század elején építteti meg a jáki templomot. A Szatirikus Névtelen viszont ama „nagy gonoszok” között említi Jákot, akiknek tanácsára KÁLMÁN király megvakíttatta ÁLMOS herceget és gyermekét, a későbbi VAK BÉLA királyt. Azért érdekes ez a megemlítés, mert a „nagy gonoszok”⁴ közül csak SIMA FIA MÁRKOT és ACHILLES FIA JÁKOT említi névszerint, valamint BOTH FIA BENEDEKET, de őt két okból is okkal: ő követi el az injúriát Álmos herceggel, amiről később még lesz szó, és neve alkalmat ad a Szatirikus Névtelennek, hogy satirikus szójátékot szerkesszen. Az eredeti latin szövegben azonban nem a gonosz egyszerű latin változata, a *malus*, a *malitiosus*, az *improbus* vagy a *malignus* szerepel, hanem a *sceleratus*, aminek sokkal kegyetlenebb a

tartalma, mint a *malus*nak. Bűnnel fertőzött, fertőzött, istentelen, átkozott az értelme. S mindezen túl latin történelmi vonzata is van: Rómában *Sceleratus*nak neveztek egy utcát, amelyben *SERVIVS TULLIVS* lánya apja holttestén hajtatott keresztül, s volt egy *campus sceleratus* is, ahol azokat a Vesta-szüzeket temették el élve, akik elvesztették a szüzességüket, az alvilágban pedig a bűnösök tartózkodási helyét nevezték *sedes sceleratus*nak. Ez a történelmi holdudvar megke-ményíti a jelzõt, a kérdés csak az, tudhatta-e a Szatirikus Névtelen mindezeket? Ha történelmi tévedései vannak is — műveltsége vitathatatlan. A *sceleratus* szó vonzatait ismerni pedig inkább műveltség mint történelmi tudás kérdése. De ha ez így van, mi az oka ennek a túlhazbó, szenvedélyes, gyűlölettel teljes kritikának? Vagy az, hogy túlkompensálja öse büntetének megbánását, vagy az, hogy Ják az ő öse ellen is elkövethetett valami injúriát. És ezért fontos neki, hogy emlegesse. De ugyanezt föltételezhetjük Sima fia Márk esetében is.

Noha MÁLYUSZ ELEMÉR szerint a Szatirikus Névtelennek nem igazolható a kapcsolata a királyi kancelláriával, illetve elődjével, a *capella regiával*, nem kétséges, hogy az udvarhoz tartozott és kötődött II. Gézához, esetleg III. Istvánhoz. Egyházi műveltségére vallanak bőséges bibliai idézetei, világi fölkészültségének pedig bizonyítéka, hogy krónikájához nemcsak magyar, hanem külföldi előzményekből is meríthetett. Tudós indíttatású ember lehetett, aki még a római jogban is otthonosan mozgott. Egyéniségéhez tartozik, hogy HORVÁTH JÁNOS szerint „teológiai műveltségét fitogtató író” volt, „pártos szellemű”, „gyalázkodó”, de ugyanakkor „kiváló érzékkel rendelkezett a szellemes irónia iránt.” Megint csak összetett, gazdag egyéniségéhez tartozik, hogy az irodalomtörténészeknek föltűnt: nemcsak II. Géza, III. István, vagyis „gazdái” érdekében szatirizált, hanem ahol csak tehette, féktelen kedvvel gúnyolt, pakocsált. Tartására, önnön méltóságára és függetlenségének tudatára jellemző, hogy Géza és István őseit, Vak Bélát sem kímélte. KLANICZAY TIBOR szerint:

„Az ismeretlen szerzőnek volt érzéke és tehetsége a gúnyolódáshoz, sőt gyalázkodáshoz, s nemcsak az eleve ellenségesen szemlélt Kálmánról és II. Istvánról festett torzképet, hanem a későbbi részekben is minden alkalmat megragadott egyes személyek ironikus vagy szatirikus jellemzésére, a durvaságtól sem riadva vissza.”⁵

MILYEN LEHETETT MAGÁNÉLETÉBEN? Minden okunk megvan azt föltételezni, hogy olyan, amilyen írásában. Stílusa, szóválasztéka személyes indíttatású, átsütnek rajta indulatai. Igen művelt, emelkedett szellemű, keresztény műveltségű, meghatódásig ünnepélyes, de ugyanakkor csípős nyelvű, éles szemű kritikus, szellemes, inkább ironikus, mint gunyoros, de az ordinaré durvaságtól sem visszariadó, szélsőséges egyéniség lehetett. Akit szeretett, azt melegen és hatásosan védelmezte, de akit nem kedvelt, az nem állhatott meg előtte, azt mesteri módon „semmisítette meg”. Gazdag fantáziával rendelkezett, de az irodalomtörténészek szerint stílusa

pontosságára nem mindig figyelt oda. Lehetett tehát benne bizonyos könnyedség, nagyvonalúság is.

Személyiségének és műve satirikus indulatainak a megértéséhez is kulcs lehet nézeteinek, politikai elképzeléseinek ismerete. Leegyszerűsíthető-e eszmerendszere azzal, hogy az Álmos, Vak Béla, Géza, István leszármazási ág mellett foglalt állást krónikájában? Igaz-e, hogy ironikus hadakozása pusztán ennek az Árpád-házi ág-nak az érdekében történt? Dinasztikus érdekek vezették-e tollát, vagy volt valami átfogóbb, „magasabb” eszménye is? A megértéshez és a helyes válaszhoz vissza kell lapoznunk SZENT LÁSZLÓ utolsó napjaiig. A nagy király 1095-ben hal meg, s halálos betegen még Álmost nevezi utódának. De királlyá már Kálmánt koronázzák. 1098-ban sereggel vonul Álmos Kálmán ellen, de az összecsapást — mind a két oldalon — a főurak megtagadják. 1108-ban Álmos ismét próbálkozik, most V. HENRIK segítségével, de csak a Vág vidékét prédálják föl cseh katonái. 1115-ben Kálmán megvakíttatja Álmost és kisfiát. 1116-ban meghal. A trónon fia, II. István követi, aki gyermekáldás nélkül marad, s a környezetében lévő urak alkalmas pillanatban tudomására hozzák, hogy a megvakított Béla herceg a pécsvárad-i apátságban rejtőzködik. István, feledve azt, hogy Álmos apja és ő ellene is támadt, magához veszi Bélát, utódjául fogadja, hogy az Árpád-ház hatalmon maradjon. Nem megbocsátásból, nyilván államérdekből. II. Vak Béla 1131-ben kerül trónra, s feleségének, I. UROS szerb fejedelemnek a lánya, ILONA tanácsára Aradra csalja a főurakat, és lemészároltat közülük hatvannyolc főt, akikről föltételezték, hogy Kálmán- és István-pártiak voltak, tehát részesei lehettek az apja és az ő megvakíttatásának. Vak Béla fia, II. Géza tizenegy évesen kerül trónra, 1141-ben. Öt fia, III. István követi, 1162-től 1172-ig, amint azt már említettem. Az ő idejében volt két ellenkirályunk, II. LÁSZLÓ és IV. ISTVÁN, Vak Béla gyermekei, III. István nagybátyjai. De az előbbi mindössze fél évet, az utóbbi pedig két esztendőt élt meg ellenkirályként.

HA A SZATIRIKUS NÉVTELEN III. ISTVÁN ALATT ÍRTA MŰVÉT, fölmerül a kérdés: mi az oka annak, hogy a történelmi régmúlttal szendvedélyesebben foglalkozik, mint jelenével, az ellenkirályokkal, hiszen rövid életük nem ok arra, hogy annaleszi tömörséggel intézze el őket. Vagy azért, mert II. Géza alatt írta krónikáját, mint azt sokan állítják; vagy azért, mert a későbbi krónikák, amelyek forrásul használták, „elharapták” szövegének ide eső részeit. De erről még később lesz szó. Meg merem kockáztatni azt a föltevést, hogy írónkra nem az a jellemző elsősorban, hogy II. Géza- és III. István-párti, tehát az Álmos nemzetség odaadó híve, hanem sokkal inkább az, hogy gyűlöli Kálmánt, II. Istvánt és korabeli, valamint kései híveit. Az a tény sem enyhíti meg szívét II. István iránt, hogy magához veszi Vak Bélát és utódjául fogadja. A keresztényi lelkületű, mindenre érzékenyen figyelő, igazságra törekvő Szatirikus Névtelen miért nem méltányolja II. István nagyvonalúságát, és miért fogadja el ellenvetés nélkül azt, hogy Vak Béla lemészároltatja a hat-

vannolc főurat? Akiket törbe csálnak, tehát galádul járnak el ellenük, s azt is tudomásul veszi, hogy az áldozatok birtokait összeírják, elpredálják, de még rokonaikat is lajstromba veszik. Talán az lehet az ok, hogy a hatvannyolc főúr életénél van fontosabb, eszmeileg magasabbrendű tét is az ő számára!

MÉGPEDIG A HATALMI VISZÁLY ÉS AZ ORSZÁG MEGOSZTÁSA. Kálmán hűtlenségen kapja második feleségét, EUFÉMIÁT, s hazazavarja orosz földre. Ott szüli meg BORICH-t, akit a király nem ismer el, fattyúnak tart, de ebben a vélekedésben megoszlik a főurak véleménye Kálmán halála után. Borich először Vak Béla ellen lép föl trónkövetelőként, s belviszály rémét teríti az országra. És rögtön érthetővé válik, hogy miért nem azon széplelkűsködik a Szatirikus Névtelen, hogy II. István nagyvonalú volt Bélával kapcsolatban, s miért nem háborítja föl a hatvannyolc főúr kivégzése. Borich a Kálmán-párti főurak ütőkártyája a törvényes uralkodó(k) ellenében. Megállapodott hatalom és államrend fenyegetője. Az államreazon érdekében nem elég Borich fattyúságát hangoztatni, az egész Borich-féle vonalat kell elítélni, elítéltetni a pártütőkkel egyetemben. És ezért pakocsálja Kálmánt és II. Istvánt. Az sem véletlen, hogy a Szatirikus Névtelen kétszer is hangsúlyozza, hogy a főurak nem hajlandók egymás ellen fordulni két uralkodó(jelölt) érdekében, és külföldön sem hajlandók hadakozni. Alighanem Borich a Szatirikus Névtelen indulatainak a kulcsa. A trónkövetelő tehát először 1132-ben, majd 1133-ban támad Bélára. 1134-ben ismét próbálkozik — külföldi támogatással —, s noha megindulnak a béketárgyalások Béla és Borich között, a trónkövetelő nem nyugszik. Erre következik az említett aradi mészárlás, 1136-ban (ez sem az első Béla idejében!), mire 1137-ben Borich békét köt. De II. Géza trónralépte után ismét próbálkozik, 1146-ban, 1147-ben, s VII. LAJOS francia királynál is keres támogatót. 1152-ben Temesvárig nyomul, s 1155-ben, Belgrád közelében elesik. II. Géza utolsó hét éve tehát „borichtalanítva”, pártviszályok nélkül telik el. Egyszerűen képtelenségnek tartom, hogy ne legyen összefüggés a Szatirikus Névtelen életművét átjáró, megsemmisítő gúny és Borich között, annál is inkább, mert Géza történetével kihuny a Névtelen ironizáló, szatirizáló indulata, sőt, mint említettem, III. István uralkodásának leírásában már lankad elbeszélő kedve is.

Nem szorulunk azonban pusztá következtetésre, áttételes magyarázatokra a Szatirikus Névtelen eszmei indítékait illetően. Ezt írja:

„keményen elhatározták, hogy azon nyomban leölik az árulókat, mert ha késnek, azok még... veszedelembe dönthetik az országot.”⁶

Nem dinasztikus, párt(ütő) szempontok vezérlik, hanem az egész nép és az ország érdekeit védelmezi, mégpedig józan megfontolásból. Nyilvánvaló, hogy ebben a központi és törvényes hatalom védelme egybeesik az ország nyugalmanak megőrzésével is. Az észre, és nem a szívre hallgat ez a csupa ádáz-indulat ember, amikor Álmósék mellé áll. Kiderül ez abból is, hogy kegyetlenül gúnyolja II. Bélát is, amiért uralkodásának vége felé, vad részegségeiben tekinté-

lyének és az országnak is kárt okoz ittasan tett ígéreteivel. A Névtelen előtt a kegyelt is kegyvesztetté válik rögtön, ha az ország érdekeit teszi kockára. Indulhatott volna-e szebben a magyar szatíra története nyolcszázötven évvel ezelőtt?

ÍRÁSMŰVÉSZETE⁷

AKÖNYVES KÁLMÁN TRÓNRALEPTÉTŐL — és a Szent Lászlótól részben — II. Géza haláláig, 1162-ig terjedő krónika kész, művészileg is egységes és tudatos megkomponáltságra vall. A krónikában, mint elsődlegesen történeti és ismertető munkában joggal fedezhetünk föl a műfajon túlmutató, eredeti szemléletű epikai hangvételt. Nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy a latin nyelvű magyar elbeszélő próza egyik korai előzménye. Széppróza ez a javából. Elbeszélését anekdotikus tömörség, jelképekbe és szólásokba, jelzőrendszerekbe sűrített előadásmód jellemzi. HORVÁTH JÁNOS pedig arra is figyelmeztet, hogy az író jól érvényesülő személyes, egyedi hangvétele mellett megfelel kora stíluskövetelményeinek is, nem hanyagolja el a rímes prózát sem.⁸

Eddigi ismereteink szerint az első magyar jellemkarikatúra Kálmán királyról született meg, minden bizonnyal a történelmi igazságnak nem megfelelően, de történelmi jelentőségű érdekléssel, tendenciózussággal. Íme Kálmán:

„Testalkatára nézve hitvány volt, de ravasz és tanulékony, borzas, nagyon szőrös, vaksi, púpos, sánta és selypítő.”

A fősorolás rögtön ironikus ál-ellentéppárral kezdődik. Testalkatára nézve ugyan hitvány, ám a fenti *de* azt ígéri: dicséret következik. A ravasz = *astutus* szó azonban pejoratív értelmű: fortélyos-cselszövő, inkább ravaszdi. E minősítéshez kötődik az egyetlen elismerő jelző: tanulékony, ám miben? Nyilván cselszövésben. A mondat iróniáját az e szavak közti szerkezet gerjeszti, s amidőn már a végtelenségig fokozza rossz tulajdonságait, a mondat végére odabiggyeszti: *blesus*, vagyis a tetejébe még selypít is. A rossz tulajdonságok fokozatosan súlyosbodnak: elhanyagolt külsejű, majomszerűen szőrös, félvak, púpos, s végül még mozogni is alig tud — ezek után az igazán elenyésző fogyatkozás a selypítés, gunyoros fricska a mondat végén.

Ez a tömörítés azonban csak fölvezeti Kálmán szatíráját. A következő epizód-láncszem, hogy Jézus Krisztus zarándokai, vagyis a keresztések azt hiszik róla, éppen olyan dicső és kegyes, mint aminő (Szent) László király volt, hiszen „ugyanabból a vérből” származott. A keresztések tévedése szatirikusan hull vissza Kálmán fejére. De az író veleszületett és eredendően ironikus hajlamára jellemző, hogy a következő fordulatban a keresztéseket is kigúnyolja. Azok ugyanis, akik Kálmán kegyességére appellálnak, miközben fájlalják a szentéletű László halálát, Istenbe vetik minden reményüket, s Krisztus nevében, akinek jelvényét viselik, benyomulnak az országba „és sok magyart megölnek”. Halmazott szatíra ez, degradáció,

leleplezés, reménykeltés, ami csalódásba fordul, az emelkedett szellemű csalódottakban bekövetkező jóhiszemű várakozás csödjé. Mondhatni azt, hogy szauna-effektus; a melegre hideg, hidegre meleg, de a hideg egyre hidegebb.

A második, kerekded s gunyoros hangemben tartott történet: Kálmán megtámadja Oroszországot. Mire a

„ruténok hercegasszonya, Lanka, ugyanazon király özvegye, Kálmán elé ment, és lábához borulva könnyek között kérte a királyt, ne veszejtse el népét. Mivel a király nem hallgatott rá, még állhatatosabban könyörgött neki, a király azonban megrugdalta és ellökvén magától ezt mondta: Nem illő asszonyi sírással meggyalázní a királyi méltóságot.”

A komikus degradáció forrása a király illogikus érvelése — az asszonyi sírás nem azonos fajsúlyú, mint a királyi méltóság, tehát nem is gyalázhatja meg, sokkal inkább a király rugdosása, ami aztán valóban nem illik méltóságához. A szavak és a tettek közti ellentét, valamint az ésszerűtlen érvelés az egész jelenetet szatirikussá teszi. A királyné nem tehet egyebet, az éghez fordul segítségért, s kunok jönnek a ruténok segítségére. A csata leírásának mikrorealisztikus részletezése, elevensége szuggesztív hatású, ami jól kiemeli Kálmán királyi méltóságának újabb és súlyosabb megsértését: „gyors futással menekül”. Férfiatlan viselkedése, amit egy asszonnyal szemben tanúsított, ím a harcmezőn tetőzött.

Az epizódot komikus summázattal zárja a Szatirikus Névtelen:

„Oly nagy vereség volt ez, hogy ritkán szenvedtek ekkora vereséget a magyarok. Némelyek az erdőbe menekültek, s éhínségükben csizmájuk talpát sütötték meg s azt ették. Kell-e ennél többet mondanunk?”

MESTERIEN FINOM MÍVÚ GÚNYMŰVÉSZ, olyannyira, hogy azt az egyébként kitűnő magyar fordítások nem is adhatják vissza. Amikor ugyanis azt írja, hogy Kálmán megrugdossa Lanka asszonyt, a *calcitro* igét használja, ami az öszvér, a szamár jellegzetes hátrafelé kirúgó mozdulatára utal. Tehát az igehasználat önmagában is degradál. De formai ismétlődés is fokozza a gúnyt; ezt a latin szóalakzatot visszahozza a végkifejletben, ezzel kerekre zárja a történet szatíróját — a csizmatalp sütögetésben. A *calciamentorum* a *calceus*: csatos cipő, csizma szó származéka, s nem kétséges, hogy visszautalás a *calcitróra*, hiszen használhatta volna a *caliga*, *caligula*, *pero*: csizma, csatos cipő jelentésű szavakat is. Sőt, az alliterációt, a prózaritmust is alkalmazza a poentúrozás kiemelésére, ami a magyar fordításban megint nehezen érzékeltethető.

Az ismétlés egyéb formája is ironikus eszköz a Szatirikus Névtelennél. Megint egy több lépcsős történet: Álmos megvakíttatása után szörnyű fejfájás gyötri Kálmánt. Orvosa, DRACO (*nomen est omen*) tapaszt rak a király fülére, amely — tragikomikus horror — fokozatosan kiszívja agyvelejét. A király megrémül, hogy közelgő halála esetén Álmos követi őt a trónon. Ezért utasítja Both fia Bene-

deket, hozza el Álmost. A herceg azonban templomába menekül, és megkapaszkodik az oltár lábában. Tudvalévő, hogy a középkorban még a latrokat sem volt szabad elhurcolni az oltártól.

„De Benedictus [nem áldott (vagyis *Benedictus*), hanem átkozott...] erőszakosan elvonszolta őt az oltártól...”

A szójáték, ami különben nem ritka a korabeli latin nyelvű magyar irodalomban, satirikus értelmű.

A nemzetközi krónikairódalom szívesen használ bizonyos sztereotípiákat, s bizonyos motívumokat, epizódokat új környezetben, új szereplőkkel. A Szatirikus Névtelen ezzel a közönséges szókésséggel is gazdagítja iróniáját.

II. Géza (ismétlem, az Álmos-ág tagja, akinek védelmében hadakozik a Szatirikus Névtelen) megtudja, hogy az ellene acsarkodó, trónkövetelő, fattyú Borich a francia királynál talál menedéket. Követ által kéri a bajkeverő kiadását. Mire JÁNOS király ezt üzeni Gézának:

„Tudja meg a király, hogy a király háza olyan, mint az egyház, lába mint az oltár — hogyan adhatnám én megkötözve öneki azt, aki a király házába, mint egyházba és a király lábához, mint az oltárhoz menekedett?”

Lélegzetelállító pillanat, hiszen a visszatérő motívum „közös nevezőre hozza” Gézát, a Névtelen védencét a gyűlöletes Kálmánnal. Mesteri fogás ez, szorongást, kételyt kelt, váratlan támadást indítva Géza ellen, amit azonban hirtelen és váratlanul úgy old föl, hogy Géza kerül ki győztesen, követte ugyanis rápirít a francia uralkodóra:

„Mivelhogy Mestereink tanítják: az egyház nem vállal közösséget a fattyúgyermekkel.”

Klasszikus, és a filmgegben máig élő komikus szerkezet ez, amit a Szatirikus Névtelen alkalmaz; a mesterségesen keltett feszültség hirtelen föloldása, amivel a szituáció értelme átszap az ellenkezőjébe. Évezredes, klasszikus irodalmi formula is, aminek elméletét azonban csak a 20. század elején, a filmművészeti burleszk kialakulásával fogalmazták meg.⁹

PÁRBESZÉDEI KIVÁLÓAK, ROBBANÉKONYAK. A majdnem szürke, az akkortájt szokásos prózaritmusról is megfelelő előadásmódból szívesen csap át dramatikus megjelenítésbe. Szinte szenvtelenül adja elő, hogy II. István (akit egyébként nem kedvel) összekülönbözik MAURITIUS görög császárral, és haddal vonul ellene. A császár azonban kitér előle, mire ezt üzeni neki:

„nem méltó sem király, sem császár nevezetre, mert anyóka ő és vén banya ő, hiszen egyre csak henyel, mint egy vén banya. Felelt ennek hallatán a császár: Higgyc meg a király szentül, hogy még ebben az esztendőben köldökig kimetszem a férfiasságát.”

Mellesleg ez is motívumismétlés; II. István apja, Kálmán utasítja emberét, hogy herélje ki a megvakított kis Bélát:

„De aki megvakította, félt Istentől és a királyi nem kihalásától, kutyakölyköt herélt ki, annak heréit vitte a királynak.”

Az ellentétek közti drámai feszültségkeltés végigvonul az egész Szatirikus Névtelennek tulajdonított krónikarészleten, a legkülönbé-
lebb változatokban, ami az ironikus, pakocsáló hangvétel gazdag
alapszövetét adja. A durván degradáló szatirikus vagy átkozódó
passzusokat szívesen ellentételezi emelkedett szellemű, magasztaló
bibliai idézetekkel. Ezt még megtetézi olykor ismétléssel is. II. Béla,
akit korábban magasztal, uralkodásának vége felé, mint erről már
volt szó, részegeskedésbe hanyatlik. Ezt a változást Névtelenünk
úgy aposztrofálja, hogy visszahozza II. Béla történetének végére azt
a magasztos bibliai idézetet, amivel a vak királyét kezdte, s erre
csapja rá hirtelenül a korholó szidalmazást. Sajátos perspektívába
állítva ezzel Vak Béla egész pályafutását is — mivel rossz irányú
változása az ország érdekeivel kerül ellentétbe.

Szövegét át- meg átszövik az ironikus mondatok, képek, ha-
sonlatok, metaforák. Érzékletesen adja vissza a latin szöveg finom
iróniáját BELLUS IBOLYA fordítása:

„István király akkoriban a kelleténél jobban kedvelte a kunokat.”¹⁰

Ezt a finom iróniát másutt kegyetlen ostromozásra, degradációra vált-
ja, II. István önteltségét bibliai utalásokkal gúnyolva:

„a király ugyanis azt hitte, bölcs mint Salamon, erős mint Sámson,
vitéz mint Dávid — pedig nem versenyezhetett velük.”

Fiktív párbeszédet, szónoklatokat talál ki, hogy azokban is kiél-
hesse szatirikus kedvét. Leírásai gunyoros, ironikus kifejezést, jel-
zőket, szóösszefüggéseket hömpölyögtetnek magukban.

Másutt a hűtlenek és ellenkezők bizonytalanul, „tétovázva
suttognak” és „kétfelé sántikálnak.” Ma is eleven, érzékletes kép.

„Amennyire a király tanácsosai tudták, elkülönítették a juhokat a
bakoktól...”

Noha Kálmán és II. István a két pellengérré állított főszereplő, meg-
jelennek szatirikus irodalmunk e korai kezdetén már a negatív, el-
lenszenvesen gúnyos ábrázolású mellékszereplők is. A cselszövők, a
hazudozók, az intrikusok, az árulók, a kétszínűek, a gyávák. Azok,
akik a zavarosban szeretnek halászni, s ezért ellentétet szítanak ural-
kodó és uralkodó, király és herceg között.

MŰVE NEM MARADT FÖNN EREDETI FORMÁJÁBAN, elveszett, de
ez is a Szatirikus Névtelen titokzatosságának része; mégis
pontosan és több forrásból is ismerjük. Az egyik forrás sze-
rint kétségtelenül romantikus, világirodalmi jelentőségű alak. HEIN-
RICH VON MÜGELN, a mesterdalnokok egyik úttörője, vándorénekes.
Megfordult Bécsben, Prágában, Budán. Szórakoztatta JÁNOS cseh ki-
rályt, NAGY LAJOST, krónikákat is írt, így az egyikben találunk utalá-
sokat írónkra és művére. A másik forrás szintén kései, 14. századi.
KÁLTI MÁRK, a székesfehérvári őrkanonok 1358-ban, két évvel az-

után, hogy Mügelb Budán járt, kezdte bővíteni azt a krónikát, amely az ő krónikaszerkesztésének alapjául szolgált, s átvette — utólag is jól elkülöníthető módon — a 12. századi Szatirikus Névtelen művét, vagy annak részletét. Azt, hogy írónk krónikája terjedelmesebb lehetett, éppen Mügelb krónikájából következtek az irodalomtudósok. De Kálti Márk formaérzékenységére vall, hogy az egységes ironikus-szatirikus összefüggő részeket csorbíthatatlanul beemelte művébe.

ILLÓ LENNE ÁLLÁST FOGLALNI ABBAN A VITATOTT KÉRDÉSBEN, hogy a Szatirikus Névtelen II. Géza, vagy III. István idején írta-e a maga krónikáját? A kiváló kutatók véleménye ez ügyben ugyanis megoszlik. MADZSAR IMRE egyértelműen II. Géza korába, MEZEY LÁSZLÓ II. Béla vagy II. Géza idejébe helyezi, Mályusz Elemér csak 12. századi folytatót emleget, a „Spenót” III. Istvánt fogadja el, akár csak Horváth János.¹¹

Minden tudós kutató meggondolkodtató érveket sorakoztat föl állítása bizonyítására. Ezeknek ütköztetése nem tisztem. De ha választhatok, II. Géza idejét jelölöm meg a mű születésének időpontjául, s ezúttal nem filológiai, hanem esztétikai érvekkel hozakodom elő. Az igazi, vérbeli satíra születésének forrása az aktualitás. Az „utánlövés”, az elmúlt jelenség kigúnyolása, ha nincs valamiféle érvényes vonzata, nem jellemzi a nagy satirikus művészeket. A Szatirikus Névtelen indulatait a trónkövetelő Borich tevékenysége gerjeszti. Borich viszont, mint említettem, Géza uralkodásának vége felé meghal. III. István idejére ez a gúnyt gerjesztő veszély megszűnik. Ott van viszont a két ellenkirály, akit röviden trónbitorlóként intéz el a zanzásított, annaleszé tömörített krónika. Mi okból nyesegette volna meg Kálti Márk a III. István-kori részeket, ha a korábbiakat olyan jó érzékkel tartotta egyben? Kérdés, amire nem tudok válaszolni.

Marad tehát a satirikus lélektani és esztétikai érv. És ez II. Géza kora mellett voksol.

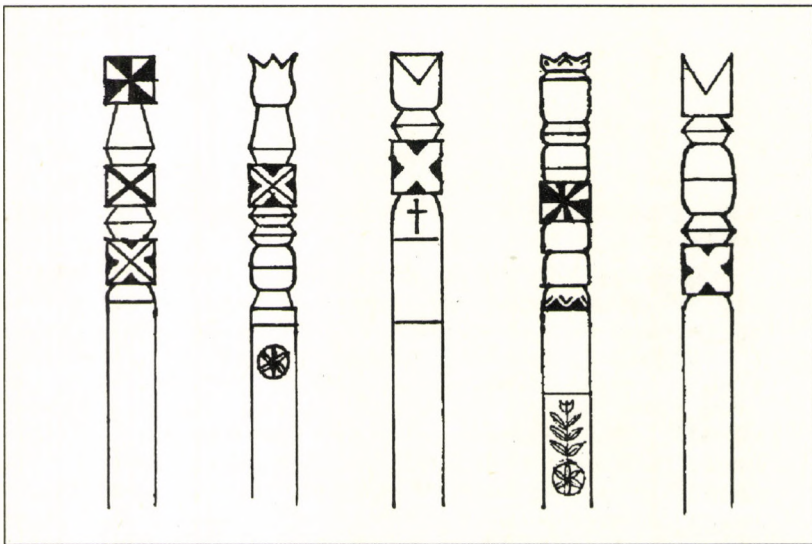
SZALAY KÁROLY

Jegyzet

- (1) Mályusz Elemér: *Királyi kancellária és krónikáírás a Középkori Magyarországon*. 1973.
- (2) Györffy György: *Krónikáink és a magyar őstörténet*. 1948. A krónikák sorrendjének és leszármazásuknak rajza. 5. o. — Gericz József: *Legkorábbi Gesta-szerkesztéseink keletkezésrendjének a problémái*. 1961. — Horváth János: *Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái*. 1954. — Marczali Henrik: *A magyar történet kútfői az Árpádok korában*. 1880. — Hóman Bálint: *A Szent László-kori Gesta Hungarorum és XII.-XIII. századi leszármazói*. 1925. — Uő.: *A II. Géza korabeli Névtelen*. Századok, 1931. — Madzsar Imre: *A II. Géza-kori Névtelen*. 1926. — Erdélyi László: *Krónikáink atyja, Kézai*. 1933. — Uő.: *Krónikáink kritikai ismertetése*. 1943. — Domanovszky Sándor: *Anonymus és a II. Géza korabeli Gesta*. Századok, 1933. *A magyar irodalom története*. 1964. Változatlan utánnomás. — Csapody Csaba: *Az Anonymus-kérdés története*. 1978. — Kristó Gyula: *História és kortörténet a*

Képes Krónikában. 1977. — Süpek Ottó: *Anonymus műve és személye*. In: *Tekintet*, 92/4. 4-26.

- (3) Madzsar Imre i.m.
- (4) *Képes Krónika*. Ford.: Geréb László. 1971. 106. o.
- (5) *A magyar irodalom története*. i.m. I. kötet 58. o.
- (6) *Képes Krónika*. i.m. 106. o.
- (7) A stílselemzések során állandóan összevettem és fölhasználtam Geréb László korábban idézett, és Bellus Ibolya 1987-ben megjelent fordítását, ennek hasonmás szövegét, valamint Domanovszky Sándor: *Scriptores Rerum Hungaricarum Tempore ducum regumque Stripis Arpadianae gestarum*. MCMXXXVII. szövegközlését.
- (8) Horváth János: i.m.
- (9) Szalay Károly: *A geg nyomában*. 1972.
- (10) *Képes Krónika* 1987-es kiadásában 42. o.
- (11) A vitát lásd teljességében a 2. pontban idézett művek alapján.

ALSÓCSERNÁTONI KOPJAFÁK

BARTÓK

Halála után ötven évvel nehéz BARTÓK BÉLÁRÓL újat mondani. A magyar kultúra immár egyetemes nagysága Ő, aki mind közelebb látszik állni az Idő gyémánt-tengelyéhez.

A századforduló óta sok minden történt, és még több, mi elmaradt. A formák felbomlása vált „klasszikussá”, a köztes és rejtélyes sokadalom; miközben a lélek világa, mind gyötrelmesebb omladozásaitól viselősen, ma megint új, megnyugtató formákat keres a művészetekben is. Mert lehetetlen csak pusztulásban élni.

E képnek, a művészet- és szellemtörténeti háttérnek, az alkotó ember és a jelenség ma is elementáris hatásának árnyaltabb megközelítéséhez, mélyebb megértéséhez, úgy véljük, a nagy eligazító: HAMVAS BÉLA 1946-ban(!) írt, Bartók című esszéje is nélkülözhetetlen.

Ezzel az írással emlékeziünk Bartók Bélára, halálának 50. évfordulóján.

SZABADOS GYÖRGY

SENKI SEM KERÜLHETI EL AZ IDEGENSZERŰ MEGBORZONGÁST, ha látja, hogy HAYDN és MOZART klasszikus hagyatéka már BEE-THOVENNÉL hogyan kezd bomlani, hogy a század vége felé a bomlás miképpen ölt egyre nagyobb arányokat, s hogyan jut el a mai napig. Nem kerülheti el a megborzongást, különösen akkor, ha látja, hogy ez nem csak a zenében történt így. Az irodalomban a XVIII. század műformái egyenesen ijesztő arányokban bomlanak fel, a festészetben az ember beleszédül, ha látja, hová jutottunk MANET-től DUCHAMP-ig. Ma, STRAVINSKIJ, JOYCE és PICASSO korában abból, amit eredetileg zenének és irodalomnak és festészetnek neveztünk, semmi sem maradt. Nem csoda, hogy aki a sülyedésnek ezt az útját látja, mindabban, amit ma alkotnak, nem vesz észre mást, csak a bomlás végső termékeit.

Ezzel szemben tény, hogy soha még az európai ember történetében a művészet ilyen gazdag és erős nem volt és ennyire nem virágzott. Soha, még a renaissance idején sem volt sem a zenében, sem az irodalomban, sem a képzőművészetben ennyi komoly egyéniség és ennyi iskola és ennyi irány. A művészet általános légköre pedig cseppet sem kelti azt a benyomást, hogy itt minden megnyilatkozás bomlási termék. Ellenkezőleg. A virágzás növekedésével számolhatunk. A mi nemzedékünk már tudja, hogy mi a XVIII. század műformája, a klasszikus zene és az akadémikus festészet felbomlásának értelme. A művészetben történt alapvető változás következtében

nem veszítettünk, hanem nyertünk. Egyetlen művész pályája sem igazolja ezt jobban, mint Bartók Béláé. Bartók is a klasszikával kezdte és első művei már csak tehetetlenségüknél fogva is ehhez a klasszikához kapcsolódtak. De Bartók a bomlás minden körét megjárta. Úgy látszik, törvény, hogy a nagy művész fejlődéstörténetében, miként az emberi testnek az anyaméhben az emberi létezés minden fokozatán végig kell futnia, művészetének egész fejlődéstörténetét meg kell ismételnie: a festőnek a festészet, a költőnek a költészet egész történetét végig kell csinálnia, a maga személyiségére szabott sorrendben s értelmezésben, hogy végül saját maga szóhoz tudjon jutni és önálló életet tudjon élni.

Amit Stravinskij, Picasso, Joyce műveiben és így az egész modern korszakban tapasztalunk, azt Bartók is igazolja. Ez pedig az, hogy aki a művészet ijesztő süllyedéséről beszél, az hamisan lát. Az elmúlt száz év alatt az történt, hogy a görög klasszikán nyugvó s a renaissance által táplált konvencionális világ a művészetben széthullott, de ennél alapvetőbb és mélyebb világ tört fel és nyilatkozott meg. A felbomlás minden egyes jelenségével szemben az új világ új jelenségének feltárására áll. Ez az irodalomra, a festészetre, a szobrászatra és a zenére egyaránt pontról-pontra bizonyíthatóan vonatkozik. Kivétel nincs. A régi felbomlása és az új megnyilatkozása néha párhuzamos, néha egyetlen művésznél, néha egyetlen műben. Megtörténik, hogy az egyik művész inkább a felbomlás, a másik inkább az új feltárásának jegyében áll, de úgy, hogy az általános helyzet nagyban és egészben mindig egyensúlyban van. Bartók művészetete csaknem jellegzetes abban, hogy ingadozó kezdet után munkásságának első felében a felbomlás (ez a *Csodálatos mandarin* korszaka), második felében az új megnyilatkozása (főként a *Cantata profanától* fogva) van túlsúlyban.

A RRA A KÉRDÉSRE, HOGY A FELBOMLÁS ELSŐ LÉPÉSE Beethovennél mi volt, a válasz lehet igen részletes és lehet rövid. PANNWITZ azt mondja, hogy Beethoven a zenébe az emberi létezés összes kérdéseit belevetette. A német klasszika zenei világa ezzel a feladattal nem bírt. A formák már Beethoven utolsó kvartettjeitől kezdődően felbomlottak. A zene azonban ezt a feladatot kötelező módon örökölte. Az összes életproblémáknak a zenébe való bevetését minden szerzőnek vállalnia kellett, amennyiben pedig nem vállalta, önmagát a számottevő zenéből kizárta. Ugyanez történt az irodalomban és a festészetben is. Ettől az időponttól kezdve a művészet nem maradhatott többé merő artisztikum. Tudatos hordozója lett nemcsak a társadalmi feszültségeknek, hanem az egyéni és kollektív lélektani megoldatlanságoknak, mértéke lett az élet nyíltságának és zártságának, a világkép kitágulásának és leszűkülésének, mint ahogy azt DOSZTOJEVSKIJTŐL kezdve a regényben, BAUDELAIRE-től kezdve a költészetben, Manet-től, de elemenetárisabban CÉZANNE-től kezdve a festészetben pontosan mindenki ellenőrizheti.

Bartók művészetében is az első válságot, aránylag korán, az életproblémák bevetése idézte elő. Tudatos ez nála nem volt. Csak

amikor már túl volt azon a ponton, hogy zenéjébe saját személyes és a kollektív problémák legégőbbjeit beledöntötte (a *Mandarin* korszak után), akkor vette észre, hogy mi történt. Ekkor a konvencionális zenét teljesen felbontotta. A felbontással csaknem teljesen párhuzamos az újonnan megalapított világ megnyilatkozása.

Bartók mindjárt pályája legelején két elemet vetett fel és e két elem egész életén végigkísérte. Az egyik elem a gyermek, a másik a nép. Mind a kettő a levegőben volt. Már SCHUMANN érezte, hogy a gyermekfülekhez vissza kell térni. Sok más után DEBUSSY megértette, miről van szó és a gyermekzenét folytatta. A festők közül PAUL KLEE és CHAGALL ugyanakkor fölfedezték a gyermek szemét. A nép pedig? A skandináv, az orosz, a spanyol muzsika ebből a szempontból a század elején fordulópontot jelentett. Aztán betört a néger és az indián és a kínai és az archaikus görög művészet, egyelőre a primitívizmus gyanús jelszava mögött, de akik tudták, hogy miről van szó, a betörést nem tekintették a kezdetleges népi művészetek inváziójának. Bartók megmaradt a gyermekfüleknél és fölfedezte a nép zenéjét.

BÁR A MŰVÉSZETBEN MEGNYILATKOZÓ ÚJ VILÁG KÖRVONALAI már csaknem száz éve egyre világosabban bontakoznak ki, különös, hogy még senki sem tette fel a kérdést, hogy mi tulajdonképpen ez az új világ. Erre a kérdésre az ember a legvilágosabb választ szintén Bartók zenéjétől kapja meg. Bartók a népzene gyűjtésében és magyarázatában, fölfejtésében és alkalmazásában olyan szenvedéllyel merült el, hogy mindenki azonnal láthatja, itt nem csupán etnológiai érdeklődésről van szó. Bartók volt az egyetlen zene-költő, aki tudta azt, amit senki rajta kívül nem tudott: a népzene nem az úgynevezett „nép” (paraszt) alkotása, hanem megszámlálhatatlan évszázadok óta felgyűlt ősi zenei világra való emlékezet, amelyet a nép őrzött meg. Mint ahogyan bizonyos ásványi rétegek, például a pala, százezer évvel ezelőtt tenyészett növények erezetét, vagy állatok csontváz-lenyomatát megőrizték, úgy őrizte meg a nép a történet előtt élt magas emberiség zenei kincseit. Sőt még ennél is több: megőrizte a zenei ősképeket. Az, amit bartóki értelemben valódi népi zeneként felismertünk, az nem etnológiai jelleg. Ezt már a képzőművészet ősi motívumvilágának feltárásából, a népmese elemeinek vizsgálatából és az összehasonlító mitológiából is tudjuk. Bartók mindig élére állította a kérdést, vajon egy-egy dalnál, vagy táncnál valódi népi zenéről van-e szó, vagy pedig „cigányzenéről”. A valódi népi zene az, amely a zene ősvilágából való elemeket tár fel és utal arra, amit úgy is lehetne nevezni, hogy: az őshangok. Ilyen módon aztán arra a kérdésre, hogy milyen világ nyilatkozott meg a felbomlott klasszika foszlányai alatt, most már világosan válaszolni lehet: az új világ a zenei őshagyomány világa, — a zenei őshelyzet. Ugyanez vonatkozik természetesen a regényre, a költészetre, és a festészetre is, — minden művészetben az ember őshelyzetének valamely arculata tűnik elő. Ezért kelti ez a művészet mindenütt a „primitív” benyomását. Nem primitív ez, hanem primer és primordiális. Ezért

van kapcsolata a gyermek szemével és a gyermek fülével. Ezért érzünk benne valami „ősit”.

VANNAK, AKIK KÉTSÉGBEVONJÁK, hogy Bartók abban, amit a népben talált, a zenei őshelyzetet ismerte fel. Bartók nem tudta, hogy mit talált? Nem tudta, hogy az emberiség zenei őshagyományának megkövült terméke, amelyet avatott kéz újra fel tud támasztani? Kétségtelen, hogy mint kívülálló, mint a hűvösebb szívű, aki a játszmát csak nézi, úgy is, mint hivatásos gyűjtő és tudós, ezt *nem* tudta. Nem volt hozzá elmélete és így a helyzetet nem érthette meg. De mint belül álló, szenvedélyesen teremítő művész, az alkotás forró viharában ezt a tényt egészen *biztosan* tudta. Elméletileg nem volt tisztában azzal, hogy amit fölfedezett, az az őszenei hagyomány volt, de Bartók elsősorban nem elméleti ember volt, hanem alkotó művész, akinek nem tudományos szempontjai fontosak, hanem művei.

Itt nyer magyarázatot az a tény is, hogy miért esik egybe Bartóknál, de más XX. századbeli muzsikusknál is a népi zene és a gyermek zenéje. Mind a két esetben ugyanarról a „zenei alapállás”-ról van szó, az „aranykori zenéről”, amelynek legtisztább hangjai a *Mikrokosmos*-ban és Bartók utolsó műveiben hangzanak el. Mind a két zene, a népi és a gyermeki, arra utal, amit a legelső, a legegyszerűbb, a legbűvösebb, a legédesebb. A „kezetek kezdetétől” írja ő saját maga a *Mikrokosmos*-hoz írt jegyzetében. A zene az alapállásból kiindulva és az alapállásról nem leszakadva.

Hogy hol van az a határ, amelyen Bartók megállt, azt szintén meg kell mutatni. Meg kell mutatni már csak azért is, mert ebben a pillanatban nálunk e zenei géniusz olyan elemi erővel nehezedik a zenére, hogy az alig jut levegőhöz.

Az imént szó volt arról, mi volt az oka annak, hogy Beethoven a zenei klasszikát felrobbantotta. Az élet összes problémáinak bevetése egyre újabb és újabb, de mindig csak egyszeri, kivételes, csaknem kísérleti megoldásokat követelt. A modern zene ilyen kísérleti stádiumba jutott Stravinskijnél, ugyanekkor pedig alkalmassá vált arra, hogy az összes problémáknak helyet adjon. A párhuzamos jelenség a festészetben Picasso, az irodalomban Joyce. Ez a sajátságos „formátlanság” persze éppen az ellenkezőjét jelenti, a formák özönlő gazdagságát, mert itt többé nem „a” formáról van szó, hanem az összes formák forrásának fölfedezéséről, pszichológiai nyelven: a tudaton (természetten) kívül fekvő világ feltárásának módszereiről. Ez a sajátságos formaözön, amely a modern művészetben megnyilatkozik, egyre mélyebbről és mélyebbről fakad. Megállásról egyelőre szó sem lehet. Egyre újabb mélységek nyílnak. Egyre újabb problémák jelentkeznek. S ezek közül egyet sem lehet kizárni többé. Aki megteszi, az művészetét, önmagát, művét zárja ki a jelentékenységből.

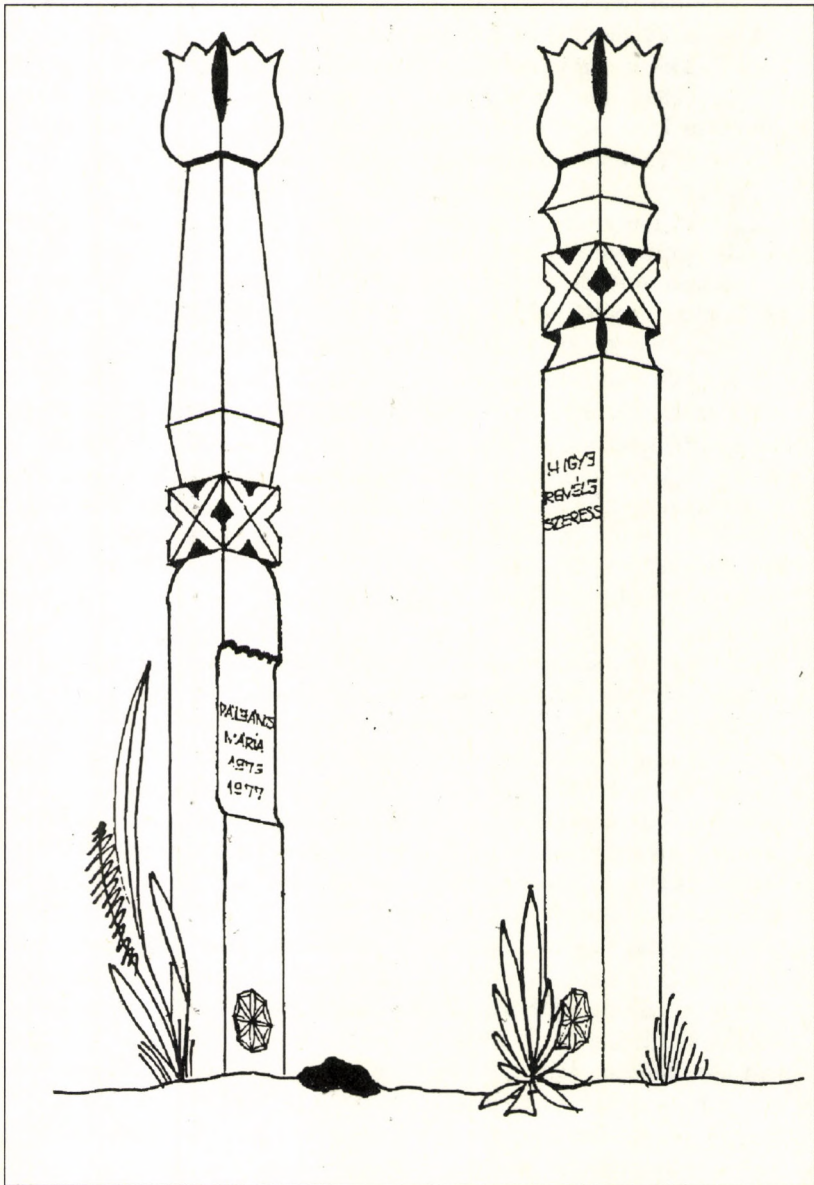
Az iram a legújabb időben olyan mérvű lett, hogy ezt csak a legteljesebb lélekjelenléttel lehetett követni. Bartók az iramtól visszaretent és önmagát — túl korán — lezárta. Ez volt az ok, amiért nála, alkotásának utolsó periódusában, új klasszikáról beszélnek. Ez a problémák kizárása árán történt. Néhány tökéletesen megformált és

befejezett művet ugyan írt, de ezekről a művekről tudjuk, hogy ezek nem a problémák teljes kiérlelésének, hanem az elsietett befejezések termékei. Ezen a ponton ment túl Bartókon Stravinskij. Stravinskij, mint Picasso és Joyce, nem szenvedett abban a műpánikban, amelyben oly sok modern művész szenved, aki fél műve befejezetlenségétől, ideiglenességétől s ezért minden áron befejezést erőszakol ki, holott tudja, hogy művét éppen azáltal tudná kiérlelni, ha a lezárással nem törődne. A tökéletes lezárttság úgyszólván fantazmagória. Csak a klasszikus forma felől alkotott tévhit keltette azt a hiedelmet, hogy vannak befejezett életművek. Bartók új klasszikája elbűvölő és megrendítő zenét alkotott, de éppen ebben a zenében érezni a legkínosabban a zenéből kizárt nagy problémák szenvedélyes követeléseit. Ezért nem tud úgy kielégíteni, mint Stravinskij torzója, vagy vázlatossága, Joyce fanatikus kísérletése, Picasso nagyvonalúsága, amely a befejezettséget már csaknem megveti és a gyengébbekre bízta.

AKORAI LEZÁRÁS AKADÁLYOZTA MEG Bartókot abban, hogy a zenei hagyományt megértse, feltárja és ezen a zenei hagyományon nyugvó zenét alkosson. Bartóknak igen nagy zeneelméleti tudása volt, de a modern helyzet felől valószínűleg kevésbé volt tájékozva. Elmélet nélkül a művészek vakok; nem tudják, mit csinálnak és még azt sem, hogy mit csináltak. Ez a tehetetlenség közismerten nemcsak a festőkre és a zenészekre vonatkozik, akik oly éhesek a szóra, hanem még a költőkre is. Kellő elmélet nélkül a művész nem tud tájékozódni. Bartókból szintén hiányzott a képesség és a távlat saját műveinek megítélésére. Amit zenéjében annyira élvezünk, az nem a teljes őszene, hanem egy bizonyos igen magas színvonalú zenei nyelv, amely nyelv igen alkalmas arra, hogy az ősvilágból való áthallásokat érzékenyen kifejezze. Ezen a ponton Bartók egészen közel ért például TANGUYHOZ, a francia szürrealista festőszet e csodájához. És itt van az a pont, amely jelzi, hogy Bartókon az újabb muzsikának nemcsak túl lehet, hanem túl kell menni. A klasszikai lezárásra irányuló törekvést meg nem történtenek kell tekinteni, a nagy kérdések számára újra meg kell nyílni, mert csak ez a nyíltság tesz alkalmassá arra, hogy az őszénével való kapcsolatot fölvehessem. Bartók utolérhetetlen nagysága e pillanatban abban van, hogy az ősrétegből szóló áthallásokat oly tökéletesen közölte. Külön könyvet kellene természetesen írni arról, hogy ezt milyen eszközökkel érte el. Milyen tudást épített a hangsorokról, milyen összhangzattal alapított, az ellenpont milyen alkalmazását valósította meg, hogyan használja az egyes hangszereket, a vokális és instrumentális zenét együtt, vagy külön, mit jelentenek nála a vonóhangszerek és mit az ütőhangszerek. Utolsó műveiben a vonósok és az ütők feszültsége és ellentéte különösen kirívó. Ez jelzi, hogy pontosan kiépítette a világot, amelyre áthall, — a biológiai folyamatosságot, amely nem egyéb, mint a durée, a prousti pszichológiai idő, a joyce-i parole interieure — és jelzi a világot, ahonnan áthall, hol kiszámíthatatlan ritmusban, hol kiszámíthatóan betörő ütések és robbanások alakjában, amely jelenségnek párhuzamaival tele van a

modern festészet és költészet és szobrászat. Bartók dobját még alig fedezték fel, a zongora jelentőségét is csak sejtik. Bartók is, mint minden nagy művész, két örökséget hagyott ránk: műveit és az ellenállhatatlan kényszert, hogy róla beszéljünk.

HAMVAS BÉLA

KÉT NŐI FEJFA

ÁGYÚK RAJZOLJÁK A BALKÁN TÉRKÉPÉT

ABALKÁN-HÁBORÚ ÚJ FORDULATHOZ ÉRKEZETT 1995. augusztus 4-én hajnalban, amikor a százezer főnyi horvát hadsereg támadást indított öt irányból a rebellis, szerbek által lakott Krajina horvát fennhatóságának visszaállításáért. A katonailag mintaszerűen végrehajtott offenzíva gyors sikert aratott. FRANJO TUDJMAN, Horvátország elnöke három nappal később, augusztus 7-én már bejelentette, Krajina nincs többé, és Kninben, az egykori Krajina fővárosában kitűzték a kockás horvát zászlót.

Röviden összefoglalva az utóbbi évek eseményeit, a következő állomásokat kell említeni Horvátország és Krajina viszonyában: 1991 júliusában a krajinai szerbek fellázadtak, és Belgrád támogatásával megtámadták az immár független Horvátországot. A horvátok elveszítették országuk területének egyharmadát. Ugyanabban az évben a krajinai szerbek kikiáltották független köztársaságukat, elszakadtak Horvátországtól, és Kninben külön szerb kormányt hoztak létre. 1992 januárjában az ENSZ közvetítésével tűzszünet jött létre. Februárban az ENSZ Biztonsági Tanácsa tizennégyezer békefenntartót küldött Horvátországba a belgrádi csapatok visszavonásának és a krajinai enklávé demilitarizálásának ellenőrzésére. Ezt követően az Európai Unió elismerte a független Horvátországot, májusban az ENSZ is felvette tagjai sorába. 1993–1995 között a szerbek több ízben támadást intéztek Zágráb, Karlovac ellen, a boszniai szerbek pedig tüzérségi lövedékekkel árasztották el Dubrovnikot. 1995 májusában a horvátok visszafoglalták a fellázadt szerbektől a nyugat-szlavóniai területeket. Júliusban a horvát erők megközelítették a boszniai szerbektől körülzárt Bihacsot. Augusztusban megindult a horvát felszabadító támadás.

Az ENSZ közvetítésével létrejött egyezmény szerint a horvátok engedélyezik a krajinai szerb katonák szabad elvonulását, kézi-fegyvereiket magukkal vihetik, nehézfegyvereiket le kell adniuk. Krajinából több mint százezer menekült indult meg az észak-boszniai szerb területek felé. Egyes híradások szerint sokhelyütt a szerb katonák kényszerítették menekülésre a lakosságot. A belgrádi kormány bizottságot hozott létre a menekültválság megoldására, az ENSZ menekültügyi főbiztossága pedig légihidat szervezett Zágráb, Belgrád és Banja Luka között. A kelet-szlavóniai szakadár szerbek katonai kormányzást vezettek be, és tüzérségi harc alá vették Eszék és Vukovárt.

Az ágyúk, és nem a tollak rajzolták át ismét a Balkán térképét. Ami a nemzetközi visszhangot illeti, CLINTON amerikai elnök úgy vélekedett, hogy a boszniai szerbekre gyakorolt horvát nyomás hozzájárulhat a boszniai konfliktus megoldásához. Szerinte hasznos volt a horvát offenzíva, de fenyeget a veszély, hogy Szerbia belép a háborúba Boszniában. KLAUS KINKEL német külügyminiszter azt mondta, hogy nincs módjukban megakadályozni Horvátországot abban, amit az helyesnek és szükségesnek tart. Az oroszok elítélték a horvátokat, Anglia és Franciaország kifejezte elégedetlenségét, de ennél tovább nem mentek. Az ENSZ Biztonsági Tanácsa szóban szigorúan megrohotta Zágrábot, de nem helyezett kilátásba szankciókat. Belgrád mély hallgatásba burkolózott, de tüntetők vonultak fel MILOSEVICS hivatala előtt, és azzal vádolták a szerb elnököt, hogy „eladta Nyugat-Krajinát Tudjmannak”. Mindenesetre Kelet-Szalvónia határán megerősítették a szerb egységeket.

A „Vihar-hadművelet”, ahogy a horvát vezérkar elkeresztelte az offenzívát, a hivatalos adatok szerint a horvát hadsereg részéről száztizenhat halálos áldozatot követelt és hatszázhusz katona sebesült meg. A békefenntartók közül meghalt három katona és egy angol újságíró. A szerb veszteség, nyilván, jóval nagyobb.

A sakktábla átrendeződése után a figyelmet a következő lehetséges lépések kötik le. Diplomáciai körökben bizonyosra veszik, hogy a „keresztapák” — mint a *Figaro* írja —, vagyis az USA és Oroszország előzőleg egyeztetette szempontjait, s ezen az alapon hívta meg JELCIN elnök Moszkvába Tudjmant és Milosevicset. A találkozóra azonban csak a szerb elnök ment el, a horvát elnök azzal a kifogással maradt távol, hogy meg kellett volna hívni IZETBEOVICS boszniai elnököt is. Jóllehet Nyugat áldását adta Moszkva kezdeményezésére, a jelek szerint számos kérdésben még nem született meg egyezés, ezért a találkozó mindenképp csak formai lehetett volna.

ELSŐDLEGES KÉRDÉS BOSZNIA JÖVŐJE, hiszen Bosznia-Hercegovina nemzetközileg elismert, független állam. A sajtóban megjelent egy Tudjman-féle térképvázlat, amely kettéosztotta Boszniát Horvátország és Szerbia között. Eszerint a választóvonal a magyar határtól kiindulva Kelet-Szlavónia Eszéktől keletre eső részét Szerbiának engedné át, majd Banja Luka és Doboj között húzódna, délre fordulva keletről megkerülné Sarajevót és Mostart, s így érné el Dubrovniktól keletre az Adriai-tengert. Az e vonaltól nyugatra eső terület Horvátországhoz, a keletre eső pedig Szerbiához tartozna. A mohamedánok lakta rész nagyobbik fele a horvátokhoz kerülne. Így létrejönne Nagy-Horvátország és Nagy-Szerbia. A bennfentiek szerint ebben Tudjman és Milosevics már megegyezett volna.

Ez a „megoldás” azonban komoly veszélyeket rejt magában. Az elmenekült krajinai szerbekkel megerősödött boszniai szerb lakosság ezt semmiképpen sem fogadná el, és újra kezdené támadásait mind a boszniai mohamedánok, mind a horvátok ellen. Az erőviszonyok Boszniában a kormánycsapatok kárára változnának meg, s az sem kizárt, hogy lerohannák Sarajevót. Az ENSZ és a NATO kato-

nai beavatkozásától, az eddigi tehetetlenséget látva a szerbek nem igazán tartanak. Az így kialakuló nagyobb Szerbia azonban kellemtelen szomszédja lenne Horvátországnak. De a bosnyákok is úgy érezhetnék, hogy Tudjman elárulta őket.

A MÁSODIK KÉRDÉS A BOSZNIÁN BELÜL KIALAKULÓ HELYZET. Miloševics és KARADZSICS között már régen megromlott a viszony, s ha Belgrád a boszniai szerbek mellett áll is, ez egyben nem jelenti Karadzics támogatását. Feltűnést keltő e tekintetben Karadzics és RATKO MLADICS tábornok összecsapása. A boszniai szerb elnök meglepetésszerűen leváltotta a hadsereg éléről Mladics tábornokot, és saját magát nevezte ki főparancsnokká. A hadsereg tábornokainak nagy része azonban Mladics mögé állt, s most meglehetősen áttekinthetetlen a hatalmi küzdelem állása. Karadzics közben visszahelyezte tisztségébe Mladicsot. Mindkettőjüknek nagyon rossz a híre Nyugaton, a háborús bűnösök listáján szerepelnek. Mladics bűnei újjakkal szaporodtak: az ENSZ illetékesei szerint kivégeztette a Zsepánál harcoló bosnyák parancsnokot, ADVO PALICS tábornokot. Ilyet még a náci sem tettek az elfogott szovjet tábornokokkal! Srebrenicánál is ő rendelte el a bosnyákok tömegkivégzését.

A hamadik kérdés, hogy mi történik Belgrádban? Akár meg egyezett Milosevics Tudjmannal, akár nem, az ellenzék minden eddiginél hevesebben támadja „árulása” miatt az elnököt. Követelik tőle a krajnai szerbek ügyének felkarolását és Kelet-Szlavónia bekebelezését. Mennyire erős Milosevics, és mennyire tudja megnyugtanni a harcias közvéleményt azzal, hogy így feloldják a Szerbiát sújtó nemzetközi embargót? Az ország gazdasága miatt erre feltétlenül szükség lenne. A külügyminiszter, VLADISZLÁV JOVANOVIĆ harcias nyilatkozata mindenesetre arra mutat, hogy szeretné kifogni a szelet a szélsőséges szerb sovíniszták vitorlájából. (Jovanovic háborúval fenyegette meg Horvátországot.)

A diplomáciai gépezet kerekei tovább forognak. Jelcin most már kibővítette a tanácskozás résztvevőinek körét, így a boszniai vezetőkön kívül az Egyesült Államok és az Európai Unió képviselői is jelen lennének Moszkvában, vagy másutt. Az amerikai elképzelés körvonalai kezdenek markánsabban kirajzolódni. Eszerint Tudjmant mindenképpen rá akarják beszélni, hogy továbbra is fogadja el a Washington által már korábban összehozott horvát-bosnyák föderációt, ami megkönnyítené a bosnyákok felfegyvezését és a védelem kiépítését. A Bob Dole-terv szerint ezután kerülne sor az általános békeértekezletre, amelyen Horvátország már úgy léphetne fel, mint Bosznia függetlenségének és demokratikus berendezkedésének első számú támogatója. Szocsiban erről tárgyalt KOZIRJEV orosz külügyminiszter és LAKE amerikai nemzetbiztonsági főtanácsadó.

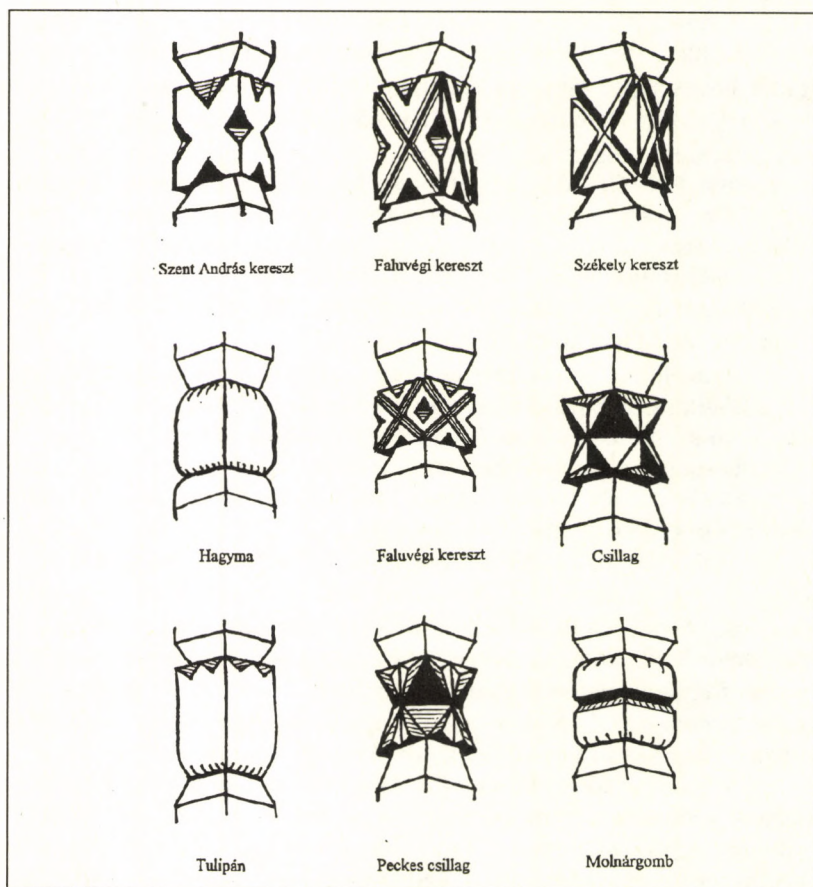
A Krajina fölött helyreállított horvát szuverenitás közelebb hozza a rendezést, mint bármikor a négyéves háború folyamán. Csaknem mindenki elégedett lehet. Horvátország tekintélye megnő a horvát-bosnyák föderációval, Szerbia eléri az embargó feloldását, és a boszniai szerbek megkapják Bosznia 49%-át, ahogy azt az össze-

kötő csoport kidolgozta 1994-ben, s amelyet a bosnyák kormány már elfogadott. Karadzics ebbe aligha egyezne bele, de helyzete meggyengülésével, politikai jövője érdekében engednie kell merevségéből. Nem lesznek elégedettek a bosnyákok, hiszen a nemzetközileg elismert területükből csak 51% marad igazgatásuk alatt. Ennél jobb elosztásra azonban jelenleg nem számíthatnak.

MAGYAR SZEMPONTBÓL TOVÁBBRA IS SZÁMOLNI KELL két veszélyforrással. Az egyik: a harcok áttevéődhetnek Kelet-Szlavóniába és a baranyai háromszögbe, tehát déli határaink közvetlen közelébe. A másik: a krajinai szerb lakosság áttelepítése a Vajdaságba nagyon megnehezítheti az ottani magyarság életét, s elindíthatna egy újabb menekülési hullámot.

A magyar külpolitikának szüksége lesz minden kezdeményező képességére és bölcs óvatosságára, hogy megőrizze a nemzeti érdekeket.

PETHŐ TIBOR

FŐMOTÍVUMOK

SUMMARIES

Permanence and Change, X.: FERENC OBERFRANK, former Chief of Cabinet for the Minister of Foreign Affairs (1993-94), examines how deep the recognition of the need of change went in the Hungarian society of the 1980's, and how change has created a painful rift among the intellectuals.

ATTILA MOLNÁR, historian of social theory, Budapest: *On J. S. Mill's Idea of Liberty*. An assessment of the subtleties and limitations of this influential thought, with special regard to the fallacies of present-day industrial societies.

MÁRIA SCHMIDT, historian, Budapest: *Hungarian Society During Times of Dictatorship*. The author argues that social and individual acts of solidarity and resistance were much stronger during the time of the Holocaust and the events preceding it than under the longer and more thoroughgoing tyranny of Stalinism.

GÁBOR VÁCZI member of redaction of *Magyar Szemle* interviews TIBOR RÁSZLAI, cultural historian, Budapest: *Early Christianity as a Jewish Sect*. The Jewish religious view of Christianity as one of many heresies during the first centuries A. D., and its gradual emergence into power as the state religion of Rome.

Evening Question. Two interviews printed, in an edited form, from the recent program of Duna Television, the Hungarian satellite channel. ANDOR DOBÓ, mathematician, discusses the need for long range strategies in government planning, and TIVADAR PÁNCZÉL, Calvinist pastor, prominent in the care of refugees speaks about tolerance.

ANNA-MÁRIA TAMÁS, teacher, Budapest: *Graveposts of Alsócsernáton*. The carved wooden graveposts of the cemetery of this Hungarian village in Transylvania offer a rich variety of execution and of the symbolism referring to the personality of the deceased. The author also uses information from the carvers who keep this tradition alive.

FERENC PECZE, Doctor of Legal Sciences, Budapest: *The Severed Parts of the Nation and the Constitutions of the Danube Region*. A survey of national constitutions from Germany and Poland through Ukraine to Bulgaria, with regard to the rights of national minorities at home and declarations of relationship to the mother nation of minority groups severed by borders.

JÓZSEF KOVACSICS, Professor of Law, Budapest: *The Information Explosion, or Crisis in Public Administration*. The urgent need for a single electronic data system for public administration and government decisionmaking, and for an up-to-date law on public information are advocated.

KÁROLY SZALAY, literary historian, Budapest: *The First Hungarian Satiric Writer*. A stylistic analysis of the anonymous Latin chronicler of the Gest of King Ladislaus, and an examination of how the national and dynastic interests of the House of Árpád influenced both interpretation and style in the work.

BÉLA HAMVAS (1897—1968): *Bartók*. A reprint of the seminal 1946 essay, on the fiftieth anniversary of the death of the composer, with a short introductory note by **GYÖRGY SZABADOS**, composer and pianist, member of the Editorial Board of *Magyar Szemle*.

TIBOR PETHŐ, Chairman of the Board of *Magyar Nemzet* daily, our foreign policy columnist, in a late August piece examines recent turns in the Balkan War and the chances of the American plan for Bosnian peace.

INHALT

Beständigkeit und Wandlung, X. **FERENC OBERFRANK**, früherer Kabinettsvorsitzender des Außenministers (1993-1994), untersucht — als Antwort auf unsere Umfrage — wie tief der Änderungswunsch in der ungarischen Gesellschaft der 80-er Jahre eingedrungen ist, und was für einen schmerzvollen Riß die Wandlung zwischen den Intellektuellen hervorgerufen hat.

ATTILA MOLNÁR, Soziolog, Budapest: *Über die Freiheitsauffassung von J. S. Mill*. Eine Einschätzung der Feinheiten und Grenzen dieser einflußreichen Denkart, mit einer besonderen Betrachtung der Täuschungen des heutigen industriellen Gesellschaft.

MÁRIA SCHMIDT, Historikerin, Budapest: *Die ungarische Gesellschaft während der Diktaturzeiten*. Nach Meinung des Autors, die Solidarität und der Widerstand waren viel ausgeprägter in der Holocaustzeit und in den Ereignissen davor als in der längeren und viel tiefergehenden Stalin-diktatur.

GÁBOR VÁCZI, Mitarbeiter der *Magyar Szemle*, unterhält sich mit **TIBOR RÁSZLAI**, Kunsthistoriker, Budapest: *Früh-Christentum als jüdische Sekte*. Die jüdische religiöse Sicht über das Christentum als eine der Ketzereien in den ersten Jahrhunderten n. Chr., und das stufenweise Aufbrechen des Christentums zum Staatsreligion von Rom.

Abend Frage. Zwei Interviews aus einem kürzlich gesendeten Program des Duna Fernsehens, der ungarische Sattelitensender, in einer druckfertig gemachten Form. **ANDOR DOBÓ**, Mathematiker, spricht über die Bedeutung der Langzeitplanung in der Regierungsarbeit; **TIVADAR PÁNCZÉL**, reformierter Pastor, bekannt in der Flüchtlingsbetreuung, spricht über Toleranz.

ANNA-MÁRIA TAMÁS, Lehrerin, Budapest: *Grabpfähle in Alsócsernáton*. Die geschnitzten hölzernen Grabpfähle aus dem Friedhof dieses ungarischen Dorfes aus Siebenbürgen, bieten eine reiche Vielfalt von Ausführung und Symbolisierung der Persönlichkeit des Gestorbenen. Der Autor benutzt auch Informationen von den Schnitzern die diese Tradition heute noch am Leben erhalten.

FERENC PECZE, Doktor der Rechtswissenschaft, Budapest. *Die abgerissenen Teile der Nation und die Verfassungen der donauer Staaten*. Eine Gegeneinanderstellung der Staatsverfassungen von Deutschland und Polen durch die Ukraine bis Bulgarien, in Betracht der Rechte der jeweils dort lebenden nationalen Minderheiten und der Deklaration der Beziehungen der durch Grenzen abgetrennten Minderheiten zur Mutternation.

JÓZSEF KOVACSICS, Juraprofessor, Budapest: *Die Informationsexplosion, oder Krise in der öffentlichen Verwaltung*. Die dringende Notwendigkeit eines einheitlichen elektronischen Datensystems und eines zeitgerechten Masseninformationsgesetzes.

KÁROLY SZALAY, Schriftsteller, Literaturhistoriker, Budapest: *Der erste ungarische satirische Schriftsteller*. Eine stilistische Analysierung des anonymen lateinischen Kronikers von König Ladislaus, und eine Examinierung davon wie die nationalen und dynastischen Interessen von dem Haus von Árpád Interpretierung und Stil beeinflusst haben .

BÉLA HAMVAS (1897—1968): *Bartók*. Eine Neuausgabe des 1946-er epochalen Essays , zu dem fünfzigsten Todestag des Pianisten und Komponisten , mit einem kurzen Vorwort von **GYÖRGY SZABADOS**, Mitglied des Redaktionsausschusses der *Magyar Szemle*.

TIBOR PETHŐ, Vorsitzender des Redaktionsausschusses des Tagesblattes *Magyar Nemzet*, unser Außenpolitischer Rundschauer. Eine Abschätzung der Verwirklichungswahrscheinlichkeit der amerikanischen Friedenspläne für Bosnien, in einem späten August Schreiben .

SOMMAIRE

Permanence et changement, X.: **FERENC OBERFRANK**, ancien chef du cabinet (1993-94) du Ministre des Affaires étrangères, dans sa réponse donnée à l'enquête lancée par la rédaction, constate la volonté quasi générale dans la société hongroise pour un changement et aussi, combien le schisme de l'intelligentsia a été douloureusement ressenti.

ATTILA MOLNÁR, historien des théories de la sociologie, Budapest: *La notion de liberté chez J. S. Mill*. Dans son essai sur la doctrine de l'économiste anglais, l'auteur en examine les subtilités et les limites, tenant particulièrement compte des théories erronées enracinées dans la société industrielle d'aujourd'hui.

MÁRIA SCHMIDT, historienne, Budapest: *La société Hongroise sous les dictatures*. Selon l'auteur, les manifestations sociales et individuelles de solidarité et de résistance avaient été beaucoup plus fortes pendant l'Holocauste et la période le précédant, que pendant la dictature stalinienne, plus longue et plus pénétrante.

Dialogue de GÁBOR VÁCZI, membre de la rédaction du *Magyar Szemle* avec TIBOR RÁSZLAI, historien de la culture: *Le paléo christianisme, secte juive*. Le sujet de l'entretien est l'opinion de l'orthodoxie juive sur les premiers chrétiens, les considérant comme les adeptes de l'une des nombreuses hérésies des premiers siècles après J. C., puis la montée graduelle de la religion chrétienne jusqu'au statut de religion d'Etat à Rome.

La question de la soirée. La publication du texte édité de deux interviews entendues à la Duna Télévision, chaîne hongroise par satellite. ANDOR DOBÓ, mathématicien, parle de l'importance des stratégies à long terme dans le travail gouvernemental; TIVADAR PÁNCZÉL, pasteur protestant, bien connu pour son secours donné aux réfugiés, souligne l'importance de la tolérance.

ANNA-MÁRIA TAMÁS, pédagogue, Budapest : *Les poteaux tumulaires à Alsócsernáton*. On trouve dans le cimetière de ce village hongrois de Transylvanie toute une variété de sculptures funéraires en bois et une grande richesse de symbolisme se rapportant aux défunts. L'auteur a également recueilli des communications fournies par les pratiquants de cette tradition toujours en vigueur.

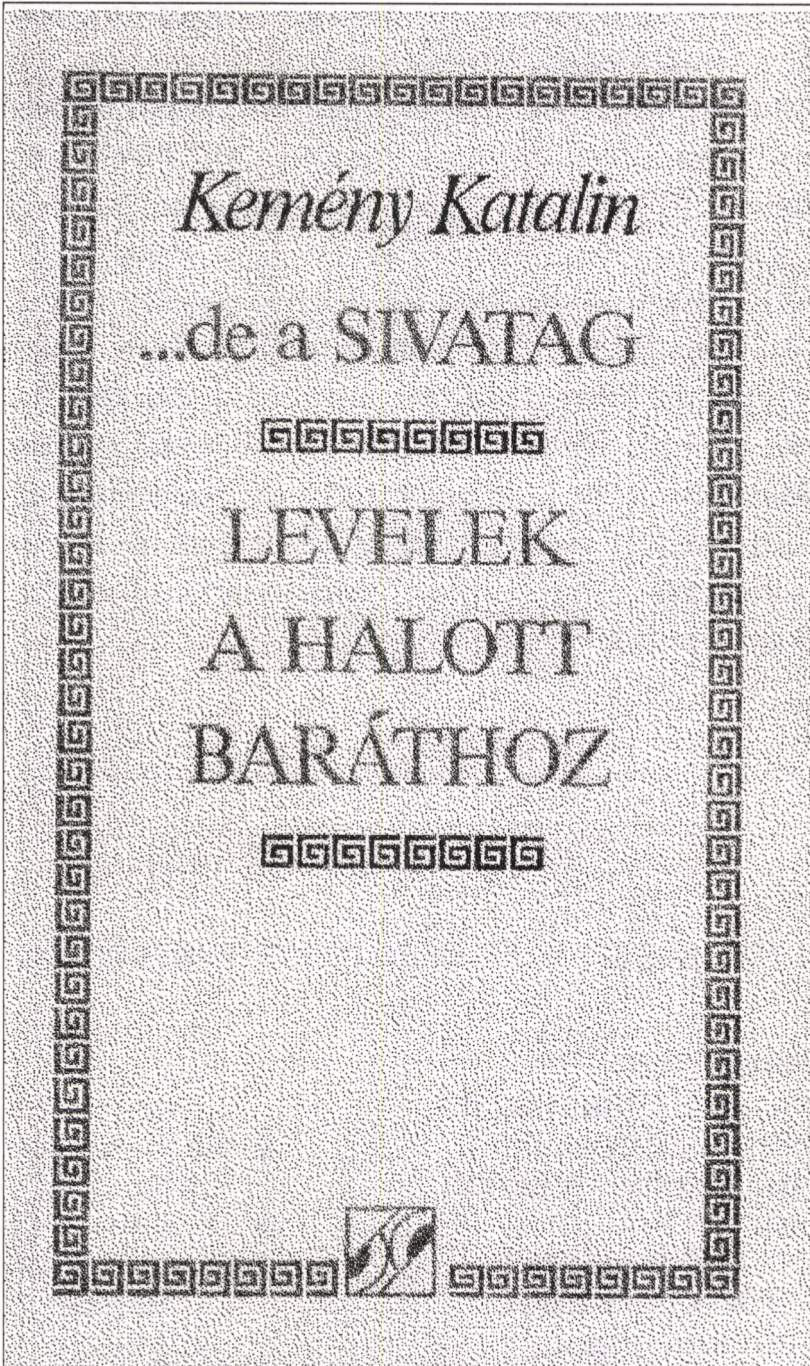
FERENC PECZE, docteur en sciences juridiques, Budapest: *Les groupes de population détachés du corps de la nation, et leur statut dans les constitutions des états danubiens*. C'est un examen comparatif des constitutions des pays — de l'Allemagne à la Pologne et de l'Ukraine à la Bulgarie —, une analyse des droits des minorités à l'intérieur des frontières des états, et une constatation de la qualité du rapport entre la nation mère et les parties détachées du corps de cette nation.

JÓZSEF KOVACSICS, professeur de droit, Budapest: *Explosion informatique ou crise de l'Administration*. L'Administration hongroise et la planification gouvernementale ont rapidement besoin d'un système uniforme de données électroniques et d'une loi moderne sur l'information.

KÁROLY SZALAY, historien de la littérature, Budapest: *Le premier écrivain satirique hongrois*. Une analyse du style et des interprétations de faits relatés par l'auteur anonyme de la chronique du roi Ladislas, et de l'influence des intérêts nationaux et dynastiques de la Maison des Árpád sur cette geste latine du XII-ème siècle.

BÉLA HAMVAS (1897-1968): *Bartók*. Publication de la fameuse étude déjà parue en 1946. Le compositeur et pianiste GYÖRGY SZABADOS, membre du comité de rédaction la présente avec une introduction.

TIBOR PETHŐ, Président de la rédaction du quotidien *Magyar Nemzet*, chroniqueur de politique étrangère à *Magyar Szemle*, considère, dans son écrit datant de la fin du mois d'août, les tournures de la guerre balkanique et les chances de réalisation des projets américains pour la paix en Bosnie.

Kemény Katalin férje, Hamvas Béla halála után írt könyve
megvásárolható és megrendelhető
a *Magyar Szemle* szerkesztőségében:
1067 Budapest, Eötvös u. 24. Telefon/telefax: 111-6477.

A MAGYAR SZEMLÉT AZ ALÁBBI HÍRLAPÁRUSOK ÁRUSÍTJÁK BUDAPESTEN:

Batthyány tér, metró; Frankel Leó utcai aluljáró; Flórián téri üzletközpont; Bécsi út 122-124.; Déli Pályaudvar, metró; Déli Pályaudvar, üzlet; Kosztolányi tér, Bukarest Étterem, lapüzlet; Újpest, Árpád úti metró; Kálvin tér 1.; Kígyó utcai lapüzlet; Deák téri aluljáró, lapüzlet; Váci u. 10.; Szabadsajtó u. 6.; Petőfi S. u. 17.; Párizsi udvar; Nyugati téri üzlet; Jászai Mari téri aluljáró; Erzsébet krt. 17., lapüzlet; Baross téri üzlet; Ferenc körúti aluljáró; Bajcsy-Zs. u. 76., közlönybolt; Lehel tér, Gogol utcai lapüzlet; Árpád-híd, metró; Móricz Zs. körtér, 6-os villamos indulási oldala; 114. postahivatal; Moszkva tér (Gomba); Örs vezér tere (Sugár).

A MAGYAR SZEMLÉT ÁRUSÍTÓ KÖNYVESBOLTOK:

BUDAPESTEN:

ATLANTISZ KÖNYVSZIGET	V., Piarista köz 1.
BENCÉS KÖNYVESBOLT	V., Ferenciek tere 5.
FÓKUSZ KÖNYVÁRUHÁZ	VII., Rákóczi út 14.
ÍRÓK BOLTJA	VI., Andrassy út 45.
LITEA KÖNYVESBOLT	I., Hess András t. 4.
PETŐFI KÖNYVESBOLT	II., Margit krt. 7.
PONT KÖNYVESBOLT	V., Mérleg u. 6.
STÚDIUM AKADÉMIA KÖNYVESBOLT	V., Váci u. 22.
SZÁZADVÉG KÖNYVESBOLT	V., Veres Pálné u. 4-6.
A BALASSI KIADÓ KÖNYVESBOLTJÁBAN	II., Margit u. 1.

korlátozott számban korábbi számaink is kaphatók.

Czakó Gábor

a
Mi helyzet?

Gazdaságkor titkai

Megrendelem az esszékötetet példányban (ára: 498 Ft/pld). A könyv árát és a postaköltséget az IGEN Egyesület bankszámlájára (Postabank Rt. 219-98636; 021-03044) a mellékelt cseken befizetem.

Név:

.....

cím

.....

.....

dátum:

aláírás:

Kérjük, borítékban küldje el az IGEN Egyesület címére:
1126 Budapest, Nagy Jenő u. 5.

MAGYAR SZEMLE

Előfizetési díj:

egy évre 1140 Ft külföldön 50 \$

fél évre 570 Ft külföldön 25 \$

Az előfizetési díjat a részemre megküldött postautalványon egyenlítem ki.

Név

Cím

Dátum

Aláírás

Kérjük, vágja ki és borítékban adja fel a szerkesztőség címére (1067 Budapest, Eötvös u. 24.). Előfizetőinknek jutalmat nem, de egy színvonalas, értékes lapot minden hónapban adhatunk a befizetett összeg ellenértékeként! A hiányzó számok átvehető a szerkesztőségben, vagy — postaköltség ellenében — igénye szerint megküldjük Önnek postán!

MAGYAR SZEMLE

Megjelenik havonta

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Eötvös u. 24.
Postacím: 1399 Bp., Pf. 701/216.
Telefon/Fax: 111-6477

Kiadja:
Magyar Szemle Alapítvány

Felelős kiadó:
DR. GRANASZTÓI GYÖRGY

ISSN 1216 6235

Nyomdai munkálatok:
ALFAPACK Kft.
1108 Bp., Újhegyi út 14.
Felelős vezető:
DR. BODÓ SZABOLCS

Tipográfia terv:
BANGA FERENC
Műszaki szerkesztés:
MAGYAR BERTALAN
Lapmenedzser:
VÁCZI GÁBOR

Terjeszti belföldön előfizetésben
a Magyar Posta Rt. Hírlap-üzletági
Igazgatósága. Árusításban
megvásárolható a postai területi
hírlapkereskedelmi rt-k árusainál.
Előfizetési díj: egy évre 1140 Ft,
fél évre 570 Ft;

külföldön a Kultúra
Külkereskedelmi Vállalat.
Előfizethető a Vállalatnál,
H-1389 Budapest P.O.B. 149,
vagy a Magyar Hitelbanknál
(H-1133 Budapest) vezetett
202-10995 számú számláján,
vagy külföldi partnereinél.
Előfizetési díj: postaköltséggel
együtt egy évre 50 \$, fél évre 25 \$.

A CÍMLAPON:
JELLEGZETES

KOPJAFÁVÉGZŐDÉSEK
ALSÓCSERNÁTONBAN
TAMÁS SÁNDOR RAJZA

AUSZTRÁLIA: G. Menczer, P.O.B. 219.
Watirna South 3152 Vic.

BELGIUM: „Du Monde Entier”: S.A.,
162 Rue du Midi, B-1000 Bruxelles.

BRAZÍLIA: Livraria D. Landy Ltda. Rua
7 de Abril 252, 01051 Sao Paulo.

DÁNIA: Munksgaard, 35 Norre Sogade,
1370 Coppenhagen

FINNORSZÁG: Akateeminen Kirjakauppa,
Keskuskatu 2, SF 00100 Helsinki 10.

FRANCIAORSZÁG: Sociéte Balaton,
67, Bld. Pasteur, 75015 Paris

HOLLANDIA: Faxon Europe B. V.,
Postbus 197., 1000 AD Amsterdam

IZRAEL: Tel-Aviv; Hungarian Culture
and Business Center, Allenby Str. 38.,
P.O.B. 26439; Tel-Aviv, 652116

JUGOSZLÁVIA: Forum Vojvode Misi-
ca broj, 1.21000 Novi-Sad

JAPÁN: Nauka Ltd., 2-30-19 Minami-
Ikebukuro, Toshima-ku, Tokyo 171.

KANADA: Pannonia Books, P.O.B.
1017, Postal Station „B” 6, Toronto Ont.
M5T 2T8; Hungarian Ikka and Travel
Service, 1208 Granville Street, Vancou-
ver, B.C. V6-1M 4; Culture Hongroise,
Mme Vera Bencze, 6958 Wilderton Ave.
Montreal Que. H3S 2M5.

NAGY-BRITANNIA: Hungarian Book
Agency, Mrs. Klara Adams, 87 Seward-
stone Road, London E2 9HN;
Collet's Holdings Ltd., Denington Esta-
te, Wellingborough Northants, NN8
2QT.

NORVÉGIA: Narversen Inte-Center,
P.O.B. 6125 Etterstadt, 0602 Oslo 6.

NSZK: Kubon und Sagner, Postfach
34010, 8000-München 34. H. und S. Kat-
ko, Musica Hungarica. Rümannsstrasse
4. 8000-München 40; Zeitungsvertrieb
Gebrüder Petermann GMBH und Co
KG, Kurfürstenstr. 111. D 1000 BERLIN
30; Translibris Zeitschriften und Buch-
vertrieb G8MH Moltkestr. 80. D-5000
KÖLN 1.

SVÁJC: Magda Szerday, Teichweg 16,
4142 Münchenstein

SVÉDORSZÁG: Esselte Tidskriftscent-
ralen, P.O.B. 638, 2-101 28 Stockholm,
Wennergren Williams AB, Box 30004, S-
104 25

Stockholm: BTJ Bibliotekstjänst AB,
Box 200, S-221 CO Lund

USA: Center of Hungarian Literature,
4418, Tóth Avenue, Brooklyn, N.Y.
11204; Ebsco, Industries Inc. P.O.Box
1943, Birmingham, Ala. 35201, Framo
Publishing, 561 West Diversey Parkway
Room 19. Chicago 111. 60614; Püski-
Corvin, 251 E. 82 Street, New-York, Nr.
10082

VENEZUELA: A Weiss'y Asciados
S.R.L. Ibarra a Veroes-Av. Uraneta
Edif. Torre Alfa 7 piso Caracas.

KÖVETKEZŐ SZÁMAINK TARTALMÁBÓL: BOD PÉTER ÁKOS: *Sokterápia vagy fokozatosság: a magyar piacgazdasági átalakulás tanulságai* ; NEMESKÜRTY ISTVÁN: *Ratio educationis; Konfliktuskerülő-e a magyar?* (szimpozion); *A Horn-kormány egy éve* (tanulmányok); SÜMEGI GYÖRGY: *Az 1956-os forradalom rajzaiból.*

AZ ÁLLAMVASÚTI ÜZEM NEM ÖNCÉL, nem magánvállalkozás, nem lehet sohasem csupán üzlet. Egyik nagy tévedése volt a közvélemény egy részének, amikor évekkal ezelőtt felkapta mint divatos jelszót, hogy a MÁV legyen csak üzlet, kereskedelmi vállalkozás. Ha így volna, már régen be kellett volna zárni, mert hiszen évek óta 30-60 millió pengő deficittel dolgozik. A MÁV elsősorban a nemzeti lét céljait szolgálja. Mint ilyent, egész üzleti gesztióját a gazdasági, pénzügyi, szociális, kulturális és közlekedésügyi tekintetek szabják meg, s a benne fekvő tőke a nemzeti, sőt közvagyonnak integráns része, melyre ügyelni elsőrendű érdek, nem is szólva arról, hogy mindegyik állami vasút állagát, egész üzemvitelét honvédelmi érdekek is szabályozzák. És mint elsőrendű közérdeket, itt kell megemlítenünk az üzembiztonság követelő megőrzését, sőt fejlesztését.

A MÁV RACIONALIZÁLÁSA TEHÁT egyedül csak a testére szabott lehet, amelynek minden nem hozzáértő, külső, akár hatalmi, akár érdek-képviselői, akár kortes népszerűséget hajhászó beavatkozás csak árt hat. Különösen akkor, amikor az évek óta romló gazdasági viszonyok nehézségei közepett az ország megköveteli, hogy a vasút megőrizze teljesítőképességét, sőt még fokozza is azt. Hazánk agrár jellege folytán felkészültnek kell lennie a rapszodikus nagy árutömegeket öntő idényforgalom megkívánta csúcsteljesítményekre. A termény ára, ha túl alacsony, mélypont felé sodorhatja az országot, de a vasútnak akkor is el kell szállítania a terménymennyiséget, sőt ilyenkor, magasabb államérdekekből, esetleg még díjkezdvezményeket is kell nyújtania.

A VASUTAK RACIONALIZÁLÁSA IS ELSŐSORBAN PÉNZKÉRDÉS, ami különösen az állami vasutaknál esik latba, ahol kevés a pénz és pedig a — közpénz. Ez lehetetlenné teszi a valóban nagyszabású, ún. ideális racionalizálást. Ilyen volna pl. a MÁV-nál: mindenütt nehezebb és erősebb sínek, hogy nagyobb terhelésű és önsúlyú járművek nagyobb sebességgel futhassanak rajtuk; kettős vágányok összes nemzetközi fővonalainkon; elektrifikálás, motorizálás minél több vonalon. De megtörtént a kisebb egységű, tehát olcsóbb üzemű és sűrűbben és gyorsabban járó motorvonatok beállítása a szomszédos forgalomban, kiránduló- és fürdőhelyekre stb. Magyarországon a HÉV-vonalak 57%-án van már motoros forgalom s e tekintetben messze megelőztük a külföldi mellékvonalakat. A budapest-bécsi utat 3 óra alatt megtevő sínautóbusz-járat nagyon rentabilisnak bizonyult. Pl. a magyar mezőgazdasági export növelése érdekében ma már külföldi gyorsvonatokhoz is csatolunk gyümölcs- és baromfiszállító kocsikat.

A KIFEJEZETTEN TAKARÉKOSÁGI INTÉZKEDÉSEK már-már az üzembiztonság veszélyére történt állandó redukcói, az évi mérlegben mindig nyomban jelentkeznek, a racionalizálás következtében előálló üzemgazdasági előnyök csak később. A MÁV racionalizálása nemcsak öncélú technikai és üzemátszervezési művelet, hanem minden vonatkozásában az ország egész gazdasági életének felélénkítését és fellendítését is szolgálja. (*Racionalizálás a Magyar Államvasutaknál — Magyar Szemle*, 1935. június.)